

Marek Káčer (ed.)

Leges

Rozpúšťanie politických strán ako prejav militantnej demokracie

teoretik

! Kniha je zborníkom príspevkov z rovnomennej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila na trnavskej právnickej fakulte v máji 2022.

! Autori sa prikláňajú k názoru, že demokracia sa môže brániť proti politickému radikalizmu aj rozpúšťaním politických strán. Kniha vysvetľuje, prečo je tento represívny inštitút opodstatnený, aj keď historické príklady weimarskej a prvej československej republiky zdanlivo naznačujú, že je v praxi neúčinný. Napokon aj súčasné slovenské reálie potvrdzujú, že fungovanie inštitútov militantnej demokracie závisí nielen od ich formálneho zakotvenia v právnom poriadku, ale aj od kompetentnosti a angažovanosti ľudí poverených ich presadzovaním v praxi.

! Otázkou ostáva, či súčasné demokracie nie sú ohrozované skôr populizmom ako radikalizmom. Možnože to najväčšie nebezpečenstvo, ktorému dnes čelia, nespočíva v nastolení plnokrvnej totality, ale v postupnom etablovaní režimu neliberálnej demokracie. Publikácia sa v závere snaží reagovať aj na túto námietku.

**Rozpúšťanie politických
strán ako prejav
militantnej demokracie**

Rozpúšťanie politických strán ako prejav militantnej demokracie

Marek Káčer (ed.)

Leges

Vzor citace:

KÁČER, M. (ed.). *Rozpúšťanie politických strán ako prejav militantnej demokracie*. Praha: Leges, 2022, 137 s.

Recenzenti:

doc. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.

Mgr. Vincent Bujňák, PhD.

Tento zborník bol publikovaný ako výstup grantového projektu s registrovým číslom APVV-17-0056 a názvom *Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry*.

Vydalo Nakladatelství Leges, s. r. o., Lublaňská 4/61, Praha 2,
v roce 2022 jako svou 823. publikaci.

Vydání první

Edice Teoretik

Návrh obálky Michaela Vydrová

Fotografie na obálce „The last one standing“ Štefan Surugiu

Redakce Mgr. Mária Pavláková

Sazba Gradis

Tisk Tiskárna PROTISK, s. r. o., České Budějovice

www.knihyleges.cz

© Marek Káčer (ed.), 2022

© Štefan Surugiu (cover photograph)

ISBN 978-80-7502-622-4

PREDHOVOR

Katedra teórie práva a ústavného práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity zorganizovala začiatkom mája 2022 vedeckú konferenciu s názvom *Rozpúšťanie politických strán ako prejav militantnej demokracie*. Konferencia mala podobu komorne ladeného workshopu, na ktorom zazneli štyri vystúpenia podnecujúce k živej diskusii.

Argumentačná línia vystúpení sa niesla v duchu nasledujúcej tézy: Rozpúšťanie politických strán je nástrojom demokracie brániacej sa proti politickému radikalizmu. Pohľad do histórie nám pomáha pochopiť, ako tento radikalizmus vyzerá, v čom spočíva jeho nebezpečenstvo a aké sú spoločenské podmienky potrebné na jeho úspešné potlačanie.

Základná námietka proti tomuto historizujúcemu odporúčaniu znie takto: Najväčšia hrozba, ktorej čelia súčasné demokracie, nie je politický radikalizmus, ale populizmus. Riziko nespočíva v nastolení plnokrvnej totality, ale v postupnom etablovaní režimu neliberálnej demokracie. Pohľad do histórie je síce zaujímavý, ale nie až taký užitočný. Je otázne, či sa proti uvedenej hrozbe dokážu demokracie brániť militantnými opatreniami.

V tejto knihe sa nachádzajú písomné verzie prezentovaných príspevkov aj spolu so zovšeobecňujúcim úvodom a záverom, ktorý čiastočne reaguje na rozprúdenú diskusiu. Zborník vychádza ako výstup grantového projektu s registrovým číslom APVV-17-0056 a názvom *Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry*. Ďakujem Jakubovi Neumannovi za pripomienky k návrhom *de lege ferenda*, ktoré sa nachádzajú v závere knihy.

Marek Káčer

OBSAH

Úvod	
<i>Marek Káčer</i>	9
Weimarská republika ako bezbranný štát (?)	
Podoba obranyschopnej demokracie v medzivojnovom Nemecku	
<i>Jakub Neumann</i>	21
Rozpúšťanie politických strán v 1. ČSR: Brániaca sa demokracia a jej odkaz	
<i>Tomáš Gábriš</i>	53
Ako (ne)rozpustiť politickú stranu	
<i>Adam Krajáč</i>	83
Mnemotechnický konštitucionalizmus z pohľadu ohrozenia právneho štátu a voľnej súťaže politických síl v stredovýchodnej Európe	
<i>Ján Svák</i>	109
Záver	
<i>Marek Káčer</i>	126

ÚVOD

Vymedzenie problému

Sudcovské remeslo určite nie je jednoduché, pokiaľ ho človek chce robiť svedomito. Pravda, jeho náročnosť kolíše v závislosti od agendy: rozhodovanie o neplatnosti výpovede je násobne ľahšie ako rozhodovanie o doživotí za úkladnú vraždu. Bremenno tohto povolania však osobitne ťaží tých sudcov a sudkyne, čo musia rozhodovať o rozpustení politickej strany. Sú na to pri najmenšom dva dôvody.

Tým prvým je zle napísaný zákon, na základe ktorého sa majú politicke strany rozpúšťať. Zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach totiž v § 17 ods. 1 hovorí, že „na podanie návrhu na rozpustenie strany je oprávnený generálny prokurátor, ak strana koná v rozpore s § 2 ods. 1“, pričom § 2 ods. 1 stanovuje, že strana nesmie „svojimi stanovami, svojím programom alebo činnosťou porušovať Ústavu SR, ústavné zákony, zákony a medzinárodné zmluvy“. Doslovný výklad týchto ustanovení vedie k záveru, že stranu možno rozpustiť prakticky za akékoľvek porušovanie práva, napríklad aj vtedy, keď strana nerešpektuje volebné moratórium, keď prekračuje maximálny limit výdavkov na predvolebnú kampaň alebo keď podniká vo vlastnom mene. Takýto záver je však *prima facie* neudržateľný, pretože umožňuje ukladať príliš prísnu sankciu, ktorá neprimerane obmedzuje slobodnú politickú súťaž, jednu z definičných črt demokratickej formy vlády. Ak má teda váha previnenia zodpovedať tvrdosti sankcie, potom sú to konkrétni sudcovia a sudkyne, ktorí musia z množiny všetkých protiprávných konaní politickej strany vybrať len tie, za ktoré si strana zaslúži práve rozpustenie. A tento výber – napríklad na rozdiel od aplikácie trestného práva – implikuje osobnú zodpovednosť. Ak totiž súd pošle niekoho na dlhé roky do väzenia, môže sa odvolať na relatívne určitý Trestný zákon, takže za výsledok procesu nesie primárnu zodpovednosť zákonodarca. Ak však súd rozpustí politickú stranu, robí to na základe autonómnej kvalifikácie jej konania, takže vyhováranie sa na zákonodarcu nepôsobí veľmi presvedčivo.

Tým druhým dôvodom, prečo je predmetné súdne konanie také náročné, je nevlúdna povaha strany, na ktorú rozhodnutie o rozpustení zvyčajne dopadá. S najväčšou pravdepodobnosťou totiž pôjde o radikálnu stranu s extrémistickou rétorikou a prepiatou snahou o mobilizáciu svojich sympa-

tizantov, z ktorých niektorí môžu byť fanatici s oslabenými spoločenskými zábrami. Nehovoriac o tom, že samotné radikálne strany inklinujú k používaniu násilných prostriedkov na dosahovanie politických cieľov, napríklad k zastrášovaniu alebo vydieraniu. Osobná sudcovská zodpovednosť za rozpustenie politickej strany teda implikuje aj osobné riziko, ktoré je zrejme väčšie ako napríklad pri súdení sériového vraha, vlka samotára, ktorým pohrdá celá spoločnosť. Aplikovať zle napísaný zákon na skupinu zle vychovaných ľudí, to je vskutku nevďačná robota.

Právna veda dokáže pomôcť len s prvým z uvedených problémov. Nepriemerane široké zákonné dôvody rozpustenia politickej strany sa totiž dajú zúžiť, ak pri ich výklade zoberieme do úvahy filozofické a historické opodstatnenie tohto inštitútu. Teda ak ho uchopíme ako jeden z prejavov militantnej demokracie. Takéto uchopenie je základným cieľom tejto publikácie.

Pôvod militantnej demokracie

Cieľ a nástroje militantnej demokracie po prvýkrát formuloval Karl Loewenstein, nemecký politický filozof a ústavný právnik, ktorý medzi dvoma svetovými vojnami so zdesením sledoval narastajúcu popularitu fašizmu. Fašizmus podľa Loewensteina nebol politickou ideológiou, ale technikou moci. Fašisti nemajú víziu spoločného dobra, ktorej by úprimne verili ako konečnému účelu ich politického úsilia. Fašisti majú len metódu získavania moci, pre ktorú je charakteristický „*emocionalizmus*“, napr. vzbudzovanie kolektivistického vytrženia, strachu z neznámeho, nenávisť voči inakosti a pod.¹ Fašistická technika je osobitne zákerná, pretože sa snaží zničiť demokraciu využívaním politických práv, ktoré sú pre ňu typické.² Loewenstein preto odporúča, aby demokracia v záujme svojej sebazáchovy nemala rozpaky do týchto práv zasahovať a keď treba, tak aj drasticky. Táto sebaobrana sa prirodzene dotýka aj práva na združovanie v politických stranách. Ako vraví otec militantnej demokracie: „*Najkomplexnejšie a najúčinnnejšie opatrenie proti fašizmu spočíva v úplnom zákaze podvratných hnutí.*“³

¹ LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights I. *The American Political Science Review*. 1937, Vol. 31, No. 3, s. 418 a nasl.

² Tamže, s. 423.

³ LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights II. *The American Political Science Review*. 1937, Vol. 31, No. 4, s. 645. Militantná demokracia môže obmedzovať činnosť politických strán rôznymi spôsobmi. Pozri bližšie MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 25.

Zaujímavosťou je, že ako vzor fungujúcej militantnej demokracie vyzdvihoval Loewenstein v roku 1937 práve československú republiku: „*Niet pochýb, že najviditeľnejším príkladom demokratickej krajiny, ktorá si zachováva svoju základnú štruktúru proti ohromujúcej nepriazni osudu je Československo.*“⁴ Táto mladá demokracia totiž „*zo všetkých moderných štátov prijala najkomplexnejšiu a najinteligentnejšiu legislatívu proti fašizmu, aká v súčasnosti existuje a navyše k tomu úrady využívali zverenú právomoci s neochvejnou rozhodnosťou.*“⁵ Nedlho po vyrienutí týchto pochvalných slov však Československo nepriazni svojho osudu podľahlo, čo vyvoláva neprijemnú otázku: Ak zlyhala militantná demokracia tam, kde ju bránila „*najkomplexnejšia a najinteligentnejšia*“ legislatíva spolu s „*neochvejne rozhodným*“ úradníctvom, potom nie je militantná demokracia odsúdená na neúspech aj všade inde?

Kritika

Militantná demokracia sa dá kritizovať z dvoch odlišných pozícií: buď z pozície princípov, alebo z pozície účinkov. Meritum principiálnej kritiky spočíva v tvrdení, že militantná demokracia z povahy veci nemôže byť legitímna, pretože ide o protirečenie v prívlastku.⁶ Obmedzovanie politického pluralizmu v mene ochrany politického pluralizmu totiž kompromituje hlavnú deklarovанú prednosť demokracie pred autokraciou: férovú súťaž politických síl. Chyba tohto sugestívneho argumentu spočíva v tom, že absolutizuje niektoré z predpokladov demokracie, čím ich robí prakticky neudržateľnými. V práve a politike totiž existuje, ak vôbec, len hrstka postulátov, ktoré platia univerzálne a kategoricky. Je to z dôvodu, že tieto postuláty sa väčšinou dostávajú do vzájomnej kolízie,⁷ prípadne samy sa skladajú z pojmov, ktoré sú

⁴ LOEWENSTEIN, K. *Militant Democracy and Fundamental Rights II.*, s. 641.

⁵ Tamže, s. 642.

⁶ Pozri napr. RIJPKEMA, B. *Militant Democracy: The Limits of Democratic Tolerance*. London – New York: Routledge, 2018, s. 103 a nasl.

⁷ Eduard Bárány chápe rozporuplnosť ako systémovú vlastnosť práva, keď navrhuje túto hypotézu: „*Medzi prvkami právneho systému ... existujú vzťahy rozporov a/alebo napätie, ktoré sú pre právny systém charakteristické a konštitutívne.*“ BÁRÁNY, E. *Formálne vlastnosti práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2021, s. 27. Uvedený fenomén sa dá vysvetliť napr. odkazom na hodnotový pluralizmus modernej spoločnosti. Pozri bližšie BERLIN, I. *Two Concepts of Liberty*. In: BERLIN, I. *Liberty (Incorporating Four Essays on Liberty)*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 216. Tomáš Sobek dávnejšie na jednej konferencii navrhol, že protichodnosť právnických metód (napr. *a contrario* vs. *per analogiam*) podporuje životaschopnosť právneho myslenia, pretože vďaka nej môžu právnici vyjadrovať v právnej reči konfliktné záujmy svojich klientov.

inherentne protirečivé.⁸ Ich uvážené uplatňovanie v praxi je preto možné len s určitými limitujúcimi podmienkami, špecifikáciami, výnimkami alebo len pri absencii dôkazu opaku. Už Loewenstein označoval uvedené principiálne námietky voči militantnej demokracii slovami ako „*demokratický fundamentalizmus*“, „*legalistická slepota*“ či „*prehnaný formalizmus právneho štátu*“.⁹

Oveľa vážnejšie vyznieva konzekvencialistická kritika. Ak sa má demokracia militarizovať preto, aby zabránila svojej transformácii na autokraciu či totalitu, potom známe historické príklady zlyhania tejto snahy potvrdzujú, že takáto sebaobrana v praxi nefunguje. Liberálna demokracia totiž môže pretrvať len v špecifických spoločenských podmienkach, ktoré samo právo nie je schopné garantovať.¹⁰ Kľúčová je napríklad tolerancia medzi ľuďmi, súdržnosť a vzdelanosť obyvateľstva, miera jeho bohatstva či priaznivá geopolitická konštelácia.¹¹ A to sú všetko veci, na ktoré má militarizácia demokracie iba zanedbateľný vplyv.

Táto kritika je námetom na konštruktívny dialóg, ktorý môže viesť jednak k normatívnemu vylepšeniu pravidiel a inštitúcií militantnej demokracie, ako aj k spresneniu empirických podmienok ich úspešného fungovania. Tragický koniec weimarskej alebo prvej československej republiky totiž nemusí byť dôkazom, že militantná demokracia je *apriori* neúčinná. Skôr môže ísť o indíciu, že tieto demokracie neboli dostatočne militantné alebo že dostatočne militantná úprava nebola vynucovaná dôsledne, alebo že bola vynucovaná neskoro. Každá právna norma má totiž implicitné predpoklady svojej spoločenskej účinnosti, bez naplnenia ktorých nemôže riadne plniť svoj účel. Tak ako sa rešpekt k súkromnému vlastníctvu účinnejšie garantuje v spoločnosti, v ktorej nezúri hladomor, tak má demokracia lepšie vyhliadky na pretrvanie tam, kde výrazná časť spoločnosti netuží napríklad po vláde silnej ruky.¹² Skutočnosť, že v nepriaznivých spoločenských podmienkach majú

⁸ Karl Popper menuje slobodu, toleranciu a demokraciu. POPPER, K. R. *Otvorená spoločnosť a její nepřítel I: Uhranutí Platónem*. Praha: Oikoymenh, 1994, s. 251 a nasl. V literatúre sa v tejto súvislosti často analyzuje aj pojem suverenity. Pozri napr. SOBEK, T. *Právní myšlení. Kritika moralismu*. Praha: Ústav státu a práva, 2011, s. 407 – 408.

⁹ LOEWENSTEIN, K. *Militant Democracy and Fundamental Rights I.*, s. 424.

¹⁰ Porovnaj BÖCKENFÖRDE, E.-W. *Recht, Staat, Freiheit* (6. Auflage). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2016, s. 112 – 113. Ďakujem Jakobovi Neumannovi za túto poznámku pod čiarou.

¹¹ Porovnaj DAHL, R. A. *Democracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 228 a nasl.

¹² V tejto súvislosti má Slovensko veľmi negatívny vývojový trend. V roku 2020 bola autokracia akceptovateľná pre 25 % slovenskej populácie, v roku 2021 to bolo 38 % a v roku 2022 až 49 % populácie. Pozri bližšie HAJDU, D., KAZAS, J., KLINGOVÁ, K., KORTIŠ, M.

pravidlá a inštitúcie sťažené fungovanie, však automaticky neznamená, že sú vo všeobecnosti zbytočné.

Efekt martýra a efekt posvätenia

Konzekvencialistická kritika však môže byť oveľa ostrejšia. Militantná demokracia totiž nielen, že nemusí byť schopná dosiahnuť svoje ciele, ona ich môže aj podkopávať. Znáмым argumentom tohto druhu je efekt zvýšenej popularity martýrov trestaných za svoje extrémistické postoje.¹³ Napríklad Adolf Hitler sa vypracoval z lokálneho politika na figúru známu po celom Nemecku až potom, ako bol stíhaný za svoj neúspešný pokus o štátny prevrat v Mníchove v roku 1923.¹⁴ Podobným argumentom je efekt posvätenia, ktorý nastáva v prípade, keď osoba či strana neboli sankcionované najmä kvôli procesnému deficitu, napríklad nedostatku zákonných dôkazov, hoci je zjavné, že zastávajú extrémistické postoje.¹⁵ Oslobodzujúci rozsudok sa tak na verejnosti môže prezentovať ako oficiálne potvrdenie, že extrémistické názory a agenda sú v súlade s demokratickým poriadkom, čo prispieva k ich spoločenskej akceptácii. Napokon samotná myšlienka militantného obmedzovania politických práv v mene vyššieho dobra môže slúžiť ako inšpirácia či rovno návod na postupné zničenie demokracie. Stačí, ak kľúčové inštitúcie obsadia osoby s autoritárskymi sklonmi alebo ktokoľvek iný, kto je takýmto osobám zaviazaný.

Uvedené argumenty majú svoje slabé miesta. Základný problém efektu martýra spočíva v tom, že dokazuje príliš veľa: Ak by sme mali prestať sankcionovať určité správanie len preto, že jeho páchatel sa dokáže štylizovať do roly obete či mučenika, museli by sme z trestného zákona vyčiarknuť podstatne viac skutkových podstát ako len tie extrémistické. Takým martýrom

GLOBSEC Trends: CEE amid the war in Ukraine. GLOBSEC, 2022, s. 80 [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2022/05/GLOBSEC-Trends-2022.pdf>

¹³ Pozri napr. MAREŠ, M. How Does Militant Democracy Function in Combating Right-Wing Extremism? A Case Study of Slovakia Militant Democracy and the Rise of Kotleba – People’s Party Our Slovakia. In: ELLIAN, A., RIJPKEMA, B. (eds.). *Militant Democracy – Political Science, Law and Philosophy*. Springer, 2018, s. 72.

¹⁴ Pozri bližšie text Jakuba Neumanna v tomto zborníku.

¹⁵ STEUER, M. Demokracia a extrémne prejavy – Dilemy dôvery v štát. *Ratio Publica*. 2021. roč. 1, č. 2, s. 43 a STEUER, M. Militant democracy on the Rise: Consequences of Legal Restrictions on Extreme Speech in the Czech Republic, Slovakia and Hungary. *Review of Central and East European Law*. 2019, Vol. 44, No. 2, s. 176 et passim.

sa totiž môže stať prakticky každý, kto dokáže vsugerovať aspoň časti verejnosti, že jeho stíhanie je vykonštruované. Pre výskyt efektu martýra teda nie je kľúčová povaha trestného činu, ale povaha páchatela, jeho mediálny či politický výtlak. Podobným nedostatkom trpí aj efekt posvätenia: Oslobodzujúce rozsudky posväcujú reputáciu nielen extrémistov, ale aj vrahov, zlodějov a korupčníkov. To však nie je dostatočný dôvod na to, aby sa príslušné trestné činy prestali stíhať. V systéme, ktorý favorizuje slobodu na úkor represie prostredníctvom zásady *in dubio pro reo* a zásady zákonnosti procesu, sa veľká časť páchatelov pravdepodobne nikdy nedočká spravodlivého trestu. To, že súdy oslobodzujú fakticky vinných ľudí je tak nevyhnutnou daňou, ktorú platíme za zvýšenú ochranu slobody nás všetkých. Súčasťou tejto dane je aj oslobodzovanie extrémistov.¹⁶

Inšpirácia pre autokraciu?

Zvážme však ďalšiu kritickú otázku: Sú pravidlá a inštitúcie militantnej demokracie vzorom pre autokratické štáty, ktoré hodlajú potláčať politické práva v mene vlastnej sebazáchovy? Kladnú odpoveď indikuje historický príklad slovenského vojnového štátu, ktorý sa nechal inšpirovať militantnou úpravou z prvej československej republiky.¹⁷ Táto kuriozita však svedčí skôr o nedostatku technologickej invencie ako politickej motivácie. Fašistický štát totiž potláča politické a občianske práva z povahy veci, teda bez ohľadu na to, či to robil pred ním aj jeho historický predchodca. Autokracia sa nepotrebuje od demokracie učiť svojmu vlastnému remeslu, smer inšpirácie ide skôr opačne.¹⁸ Uvedená línia kritiky sa tak zužuje na otázku, či je demokracia legitímnejšia ako autokracia, ak na dosahovanie svojich cieľov používa tie isté prostriedky. Jednoduchou odpoveďou je, že áno. Pri porovnávaní legitimacy

¹⁶ Pravda, súdy môžu oslobodiť páchatelov nielen preto, že majú dôvodné pochybnosti o ich vine, ale aj preto, že sa jednoducho mýlia v ich prospech. Steuer na ilustráciu argumentu posvätenia uvádza prípad oslobodenia Mariána Kotlebu vo veci distribúcie letáka, v ktorom predseda LSNS sľuboval odstrániť „*nespravodlivé zvýhodňovanie nielen cigánskych parazitov*“. STEUER, M. *Militant Democracy on the Rise*, s. 192. Opäť však nejde o argument proti militantnej demokracii *per se*, ale proti tomu, aby štát nominálne kriminalizoval nenávistné prejavy bez toho, aby poskytol orgánom presadzovania práva školenie o tom, čo to tie nenávistné prejavy sú.

¹⁷ Bližšie túto tému rozoberá Tomáš Gábriš vo svojom príspevku.

¹⁸ Loewenstein píše: „*Demokracie obstáli v skúške Veľkej vojny oveľa lepšie ako autokracie – vďaka prijatiu autokratických metód.*“ LOEWENSTEIN, K. *Militant Democracy and Fundamental Rights I*, 432. Porovnaj MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. *Militantní demokracie ve střední Evropě*, s. 13.

dvoch foriem vlády totiž berieme do úvahy nielen mieru použitej represie, ale aj akceptovateľnosť cieľov, na dosiahnutie ktorých sa táto represia používa. A represia použitá proti ľuďom, ktorí chcú potláčať ľudské práva a oslabiť demokratické procesy je bezpochyby legitímnejšia ako represia proti ľuďom, ktorí žiadajú tieto práva a procesy chrániť.

Voľba medzi demokratickým a autokratickým štátom je teda jasná, priam banálna, nejasné však môže byť to, v ktorom okamihu sa jedna forma vlády transformuje na tú druhú. Po druhej svetovej vojne sa totiž demokracia stala nominálnym víťazom ideologického zápasu o najlepšiu formu vlády, a preto sa k nej hlási takmer každý štát a každá strana. Militarizácia demokracie to celé ešte viac komplikuje, pretože protidemokratických hráčov núti k neustále rafinovanejšiemu obchádzaniu pravidiel a maskovaniu ich skutočných cieľov, čím sa stierajú rozdiely medzi nimi a prodemokratickými politickými silami. To vytvára spätný tlak na orgány vynucovania práva, ktoré v dôsledku vlastnej zaujatosti alebo omylnosti môžu odstíhať aj legitímnu politickú opozíciu.¹⁹ Táto reťaz problémov vyúsťuje do záveru, podľa ktorého skutočnou dilemou dneška nie je voľba medzi demokraciou a autokraciou, ale voľba medzi dvoma typmi demokracie: medzi militantnou a tolerantnou. V tej tolerantnej je totiž riziko perzekúcie legitímnej politickej opozície oveľa nižšie.

Tolerantná demokracia

Tolerantná demokracia nie je slepá voči hrozbe autokratickej subverzie, tú sa však snaží odvrátiť inak ako demokracia militantná: nie prísny vynucovaním právnych pravidiel, ale rozširovaním vzdelania a kultiváciou verejnej debaty.²⁰ Takýto mäkký prístup je nielen ústretovejší voči politickej opozícii, ale aj vernejší demokratickému ideálu rovnosti. V militantnej demokracii

¹⁹ Porovnaj SCHAUER, F. *Free speech: a philosophical enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, s. 80 a nasl.

²⁰ Mareš s Výborným radia medzi prostriedky militantnej demokracie aj diskurz a vzdelávanie (MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. *Militantní demokracie ve střední Evropě*, s. 20). Na inom mieste však píšú, že militantná demokracia je len „jednou z foriem ochrany demokracie, pričom od iných foriem sa odlišuje ofenzívnym použitím represívnych legislatívnych nástrojov obmedzujúcich práva a slobody extrémistov“ (tamže, s. 28). Militantná demokracia môže používať diskurz a vzdelanie na svoju sebazáchovu, avšak to nie je jej špecifikum v porovnaní s demokraciou tolerantnou. Demokracia je militantná práve preto, že na svoju sebaobranu používa militantné, teda represívne prostriedky. Porovnaj STEUER, M. *Militant democracy on the Rise*, s. 168.

je to totiž právnická elita, ktorá chráni ľud pred pokušením príliš radikálnej politiky, čo je problém, keďže z pohľadu rovnosti by pri výbere jednotlivých politik právnici nemali mať väčšie slovo ako zvyšok spoločnosti. Nehovoriac o tom, že v dlhodobom horizonte právnická elita bez podpory spoločnosti aj tak veľa nezmože.²¹

Táto argumentačná línia predstavuje jednu z najvydarenejších kritík militantnej demokracie. Jej presvedčivosť však do určitej miery stojí na falošnej dileme. Tvrdý prístup k nepriateľom demokracie sa totiž nevyklučuje s prístupom mäkkým. Štát môže rozpúšťať extrémistické politické strany a stíhať nenávistné prejavy aj popri tom, ako jeho vzdelávací systém kultivuje informačnú gramotnosť, kritické myslenie a demokratické postoje obyvateľstva. Aj militantné demokracie uznávajú, že represia politických postojov a obmedzovanie politickej súťaže prichádzajú do úvahy iba ako prostriedky *ultima ratio*, teda v prípade, keď miernejšie prostriedky nápravy zlyhali. Navyše optimálny pomer medzi tvrdším a mäkkším prístupom sa môže meniť z krajiny na krajinu. V etablovaných demokraciách s vysokou politickou a občianskou kultúrou potreba militarizácie nie je taká naliehavá ako v demokraciách mladých, kde sú spoločenské normy častejšie kodifikované do podoby právnych pravidiel práve kvôli absencii kultúry, ktorá by ich vedela garantovať aj samovoľne.²² To nás privádza k špecifickému príkladu Slovenska.

Zástancovia tolerantnej demokracie veria, že demokracia nemá dlhú životnosť, ak sa proti hlúposti a zlomyseľnosti v politike nedokáže ubrániť apelom na rozum a empatiu. Lenže aj rozum a empatiu treba pestovať a kým na Slovensku vymyslíme reformu školstva, ktorá to dokáže, môže sa stať, že namiesto manuálu na výučbu kritického myslenia budeme potrebovať manuál na partizánsku taktiku boja...

Prehľad obsahu knihy

Táto kniha reaguje na viaceré z načrtnutých problémov. Historickú oblasť skúmania otvára Jakub Neumann, odborný asistent z Katedry teórie práva a ústavného práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity, ktorý vo svojom texte skúma, či bola Weimarská republika skutočne taká bezbranná voči

²¹ Ide o jednu z ďalekých ozvien debaty o materiálnom jadre ústavy.

²² K tejto téme pozri bližšie diskusiu o nenávistných prejavoch v časopise *Ratio Publica* č. 2 z roku 2021. Osobitne KUNA, M. Legitimita trestnoprávneho obmedzovania nenávistných prejavov v demokracii. *Ratio Publica*. 2021, roč. 1, č. 2, s. 69 a STEUER, M. *Demokracia a extrémne prejavy – Dilema dôvery v štát*, s. 38 a nasl.

politickému radikalizmu, ako sa zvykne tradovať. Prvá nemecká republika vznikla v turbulentných časoch po čerstvo prehratej prvej svetovej vojne. Na novovznikajúce demokratické zriadenie s nevôľou pozerali jednak nacionálne konzervatívne kruhy, ktorým sa cnelo za slávnou minulosťou nemeckej ríše a jednak komunistické hnutie, ktoré sa nádejalo uskutočniť proletársku revolúciu podľa vzoru boľševikov v Rusku. Verejná atmosféra tuhla aj vďaka periodickej tlači, ktorú politickí radikáli zneužívali na šírenie nenávisťi voči stredovým politikom. Keď sa začiatkom dvadsiatych rokov stali vraždy s politickým motívom takmer každodennou záležitosťou, situácie sa chopil prezident Ebert, ktorý začal vydávať núdzové opatrenia na ochranu republiky. V súlade s ich dikciou získal ríšsky minister vnútra právomoc obmedzovať vydávanie tlače či zakázať zhromaždenia a spolky vrátane politických strán. Onedlho bola militantná ochrana republiky kodifikovaná aj v zákonnej podobe, ktorú však poznačil črtajúci sa kompetenčný spor medzi centrálnou vládou a krajiniskou vládou v Bavorsku. Súčasťou konečného kompromisu bola preto aj čiastočná decentralizácia ochrany republiky na krajiniské orgány. Práve tento prenos právomoci považuje Neumann za jeden z kľúčových faktorov, ktorý prispel k pádu Weimarskej republiky. Bavorské krajiniské orgány boli totiž k Hitlerovi príliš zhovievavé, čo sa viditeľne prejavilo najmä pri jeho stíhaní za nevydarený štátny prevrat v Mníchove v roku 1923. Zo všetkých šokujúcich kuriozít spomeňme len to, že predseda senátu, ktorý Hitlerovi vymeral najnižší možný trest, bol neskôr po nástupe nacistov k moci povýšený na predsedu Vrchného krajiniského súdu v Mníchove. Aj zrušenie prvej nemeckej demokracie teda potvrdzuje platnosť známej poučky, podľa ktorej na dosiahnutie legislatívneho cieľa nestačí mať zákony, treba mať aj ľudí.

Profesor Tomáš Gábriš, vedúci katedry právnych dejín na trnavskej právnickej fakulte, sa venoval rozpúšťaniu politických strán v prvej československej republike. Československo sa po prvej svetovej vojne nachádzalo v komplikovanej situácii, aj keď na rozdiel od Weimarskej republiky stálo na strane víťazov. Československá politická elita totiž čelila neľahkej úlohe vybudovať na troskách mnohonárodnostnej monarchie moderný liberálno-demokratický štát. Navyše okrem relatívne technického problému unifikácie právneho poriadku sa musela ČSR vyrovnáť aj s politicky veľmi citlivým problémom národnostných menšín. Ten priamo súvisel s ochranou republiky, pretože nemecká a maďarská menšina cítila politickú lojalitu skôr k susedným štátom snažiacim sa o reštauráciu monarchického režimu. Poukazom na tento dobový kontext profesor Gábriš vysvetľuje, prečo Československá republika

už pri konsolidovaní svojej štátnosti v dvadsiatych rokoch minulého storočia potrebovala využívať neliberálne nástroje ako napríklad vyvlastnenie bez náhrady, ktoré doliehalo najmä na príslušníkov národnostných menšín. Na túto militantnú tradíciu nadväzovalo aj obmedzovanie politických práv v tridsiatych rokoch, ktorého súčasťou bolo aj zastavovanie činnosti a rozpúšťanie politických strán. Zvláštnosťou je, že československé výkonné orgány (s následným posvätením orgánov súdnych) začali so zastavovaním činnosti politických strán ešte predtým, než na to získali oficiálne zákonné zmocnenie. Neskôr prijatý zákon č. 201/1933 Zb. z a n. umožňoval okrem zastavenia činnosti a rozpustenia politickej strany aj drastické obmedzenia individuálnych práv jej členov, napr. zabavovanie a otváranie korešpondencie, zavedenie policajného dozoru či uloženie povinnosti zotrvať na určitom území. Ani drakonické znenie tohto zákona však nepomohlo zachrániť československú demokraciu pred jej zánikom, pretože strany, ktoré stáli proti nej – Sudetonemecká strana a Hlinkova slovenská ľudová strana – mali príliš veľkú podporu obyvateľstva. Navyše tá druhá z nich reprezentovala nie národnostnú menšinu, ale významnú časť štátotvorného národa. História našich predkov nám teda ukazuje, že demokracia sa nedokáže účinne brániť proti svojmu vlastnému ľudu.

Historické skúmania Jakuba Neumanna a Tomáša Gábriša dopĺňa svojim analyticky ladeným textom Adam Krajáč, doktorand z trnavskej katedry teórie práva a ústavného práva. Adam v úvode svojho textu tvrdí, že proces demokratizácie spoločnosti nie je lineárny, čo možno demonštrovať na náraste pravicového extrémizmu vo východnej i západnej Európe. Symptómom tohto rastu pritom nie je len zvýšená popularita krajne pravicových strán a politikov, ale aj znížená miera tolerancie vo vnútri spoločnosti. Na mieste je preto otázka, či sa demokracia môže proti tomuto trendu brániť aj pomocou obmedzovania politických práv svojich občanov vrátane inštitútu rozpúšťania politickej strany. Na zjavné protirečenie, ktoré takéto militantné riešenie v sebe obsahuje, reaguje Krajáč odkazom na filozofiu Karla Poppera. Ten formuloval známe riešenie paradoxu tolerancie, podľa ktorého spoločenský systém založený na tolerancii si nemôže dovoliť tolerovať aj netolerantných aktérov, čo sa nedajú presvedčiť racionálnou argumentáciou. S načrtnutým problémom úzko súvisí aj paradox demokracie, podľa ktorého demokracia sa môže ľahko premeniť na tyranriu, ak si ju želá väčšina ľudu. Popper tento paradox oslabuje, keď tvrdí, že pre demokraciu nie je dôležité to, že v nej vládne väčšina, ale to, že v nej možno kontrolovať moc bez zbytočného krivprelievania. Takáto koncepcia demokracie je pritom zlučiteľná s rôznymi

militantnými opatreniami. Po tomto teoretickom vstupe prechádza Krajáč k analýze rozsudku Najvyššieho súdu SR so sp. zn. 4Volpp/1/2017, v ktorom súd zamietol žalobu generálneho prokurátora na rozpustenie Ľudovej strany Naše Slovensko (ĽSNS). Nedá sa tvrdiť, že by bol súd voči tejto extrémistickej strane zhovievavý, keďže základný dôvod jeho verdiktu tkvel v tom, že generálny prokurátor neunesol dôkazné bremeno. Aj napriek tomu však súd v odôvodnení rozhodnutia uviedol niekoľko vysoko sporných argumentov. Podľa jedného z nich ĽSNS nepredstavuje bezprostrednú hrozbu pre slovenskú demokraciu aj preto, že s 13 poslancami v parlamente nedokáže sformovať väčšinu na prijímanie zákonov (bod 136 rozsudku). Kontroverzné bolo aj tvrdenie, že stíhanie predsedu strany a dvoch jej ďalších poslancov za extrémistické trestné činy nie je v konaní o rozpustení strany právne relevantné, pretože nejde o konanie trestné (bod 140 rozsudku). Krajáč sa s oboma týmito argumentmi kriticky vyrovnáva.

Sériu príspevkov završuje profesor Ján Svák, vedúci oddelenia ústavného práva a štátovedy na Fakulte práva Paneurópskej vysokej školy v Bratislave, ktorý sa venuje problematike utužovania historickej pamäte prostredníctvom právnych noriem. Hoci sa táto otázka dotýka militantnej demokracie skôr z diaľky, dopĺňa ju o dôležitý rozmer. Liberálna demokracia má v porovnaní s ostatnými formami vlády tú prednosť, že v oveľa väčšej miere umožňuje jednotlivcom hľadať šťastie podľa ich vlastných hodnotových preferencií. V tejto prednosti spočíva legitimita militantných opatrení znižujúcich riziko nastolenia nedemokratického či policajného režimu. Každá demokracia však vníma toto riziko trochu odlišne, pretože každá si vymedzuje svojho úhlavného nepriateľa v súlade s vlastným historickým dedičstvom.²³ Profesor Svák si všima, že západoeurópske demokracie koncipujú svoj hlavný legitimitačný príbeh najmä ako boj proti krutostiam druhej svetovej vojny. Odtiaľto pramení aj kriminalizácia popierania holokaustu, ktorá je „*zdrojom politiky Európskej únie, ale aj osobitnej rozhodovacej praxe Európskeho súdu pre ľudské práva*“. V súvislosti s historickou podmienenosťou tohto vývoja

²³ Niektorí autori chápu historickú náhodnosť určovania nepriateľov demokracie v konkrétnych štátoch ako osobitnú paradigmatu zakazovania politických strán, ktorá sa odlišuje od ahistorickejších prístupov. Napr. Peter Niesen rozlišuje medzi „antirepublikanizmom“ prítomným v Taliansku, ktoré sa ostro vymedzuje len voči fašizmu a „antiextrémizmom“ prítomným v Nemecku, ktoré sa vymedzuje nielen voči pravicovému, ale aj voči ľavicovému extrémizmu. Niesen rozlišuje aj osobitný prístup občianskej spoločnosti, ktorý je zameraný proti politickým stranám útočiacim na menšiny. Pozri bližšie NIESEN, P. Anti-Extremism, Negative Republicanism, Civil Society: Three Paradigms for Banning Political Parties. *German Law Journal*. 2002, Vol. 3, No. 7, s. 1 – 32.

dáva profesor do pozornosti kontroverzné rozhodnutie *Perinçek proti Švajčiarsku*, v ktorom štrasburský súd konštatoval, že európske štáty *prima facie* nesmú trestať popieranie arménskej genocídy, keďže táto historická udalosť sa ich priamo nedotýka. Utužovanie historickej pamäte prostriedkami práva však nabralo osobitný vývoj v strednej a východnej Európe, kde prerástlo do tzv. mnemotechnického konštitucionalizmu. Priekopníkom je Orbánovo Maďarsko, ktoré si v novej ústave z roku 2011 zakotvilo, že ju možno vykladať iba v súlade „s výdobytkami našej historickej ústavy“. Vzhľadom na pestrú maďarskú minulosť môže tento interpretačný kánon viesť k posilňovaniu neliberálnych prvkov Orbánovho režimu. Podobné konzekvencie môže mať aj ústavná novela z roku 2013 zakotvujúca zodpovednosť komunistickej strany za „zničenie maďarskej demokracie po druhej svetovej vojne“. Podľa niektorých kritikov totiž táto zmena oslabuje férovú súťaž politických síl, pretože zafažuje historickým bremenom Orbánovu politickú konkurenciu, Maďarskú socialistickú stranu, ktorá je nástupkyňou strany komunistickej. Takýmto spôsobom si Maďarsko vytvára vlastnú ústavnú identitu, ktorú používa ako argument proti tlaku Európskej únie na zachovávanie princípov právneho štátu. Analýzou mnemotechnického zákonodarstva v Poľsku, Ukrajine a Rusku profesor Svák demonštruje, ako sa militantné opatrenie na ochranu liberálnej demokracie obrátilo proti nej samej a ako sa bizarná pamäťová vojna môže premeniť na vojnu reálnu.

Záver knihy obsahuje zhrnutie základných zistení, návrhy na vylepšenie legislatívy i judikatúry, ako aj námety na aktualizáciu úvah o rozpúšťaní politických strán v kontexte aktuálnych hrozieb. Možnože najväčšia hrozba, ktorej dnes čelí Slovenská republika, nie je nebezpečenstvo premeny liberálnej demokracie na autokraciu, ale na neliberálnu demokraciu.

WEIMARSKÁ REPUBLIKA AKO BEZBRANNÝ ŠTÁT (?)

PODOBA OBRANYSCHOPNEJ DEMOKRACIE V MEDZIVOJNOVOM NEMECKU*

Jakub Neumann

Úvod

Je známym historickým faktom, že pri tvorbe nemeckého Základného zákona v priebehu roku 1948 bolo obdobie Weimarskej republiky²⁴ (1918 – 1933) vnímané ako odstrašujúci príklad, z ktorého si autori nového ústavného dokumentu mali vziať ponaučenie.²⁵ Priamy vplyv „Weimaru“ na podobu nemeckej ústavy je v jej texte badateľný dodnes. Oslabená – takmer výlučne ceremoniálna – úloha prezidenta [čl. 54 (1) Základného zákona, ďalej len „ZZ“], zakotvenie klauzuly večnosti [čl. 79 (3) ZZ], vyslovovanie tzv. konštruktívnej nedôvery [čl. 67 (1) ZZ] a v neposlednom rade aj možnosť rozpúšťať politické strany [čl. 21 (2) ZZ] predstavuje iba zopár príkladov, ktoré vychádzajú z tragického osudu prvej nemeckej demokracie.

Vychádzalo sa pritom z predpokladu, že na kolapse Weimarskej republiky sa podpísali dva kľúčové faktory. V prvom rade išlo o zúfalú hospodársku, sociálnu a politickú situáciu krajiny po prvej svetovej vojne, čo umocňovali dôsledky prehraného konfliktu.²⁶ V roku 1929 tento stav zhoršil aj bezprecedentný burzový kolaps (tzv. Čierny piatok), ktorý opätovne pribrazil črtajúci sa hospodársky rozmach európskych krajín (vrátane tých, ktoré stáli na strane porazených). V kontexte diskusie o zlyhaní Weimarskej demokracie tieto

* Tento text vznikol v rámci riešenia projektu APVV-17-0056 s názvom Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry.

²⁴ Oficiálny názov štátu znel *Nemecká ríša* (Deutsches Reich). Pomenovanie *Weimarská republika* však už od 20. rokov minulého storočia patrí k všeobecne zaužívanému označeniu tohto štátu, čoho sa budeme v texte pridržať.

²⁵ JÁČKEL, E. *Německé století: historická bilance*. Praha: Argo, 2004, s. 140.

²⁶ Máme na mysli povinnosť uhrádzať vysoké sumy reparačných splátok. Celkovo išlo o 132 miliárd zlatých mariek, čo by v súčasnosti predstavovala odhadom 450 miliárd eur. Bližšie pozri DRÁBIK, J. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia, 2019, s. 250.

udalosti do určitej miery zmierňujú ostrý kritický tón. To isté sa nedá povedať o druhom faktore, ktorý bude v práci predmetom nášho záujmu.

Jeho podstatu tvorí poukazovanie na hrubé nedostatky ústavného systému Weimarskej republiky, ktoré sa mali postarať o to, že štát nedokázal nájsť adekvátnu odpoveď na hrozby politického extrémizmu.²⁷ Postupne prišlo k vytvoreniu naratívu o hodnotovej neukotvenosti (neutralite) Weimarskej republiky, ktorá nedisponovala efektívnymi nástrojmi *obranyschopnej demokracie* (streitbare Demokratie).²⁸ Ak sme v súvislosti s nepriaznivou hospodárskou situáciou hovorili o zmierňovaní kritického tónu, pri výhradách voči obranyschopnosti prvej nemeckej demokracie možno hovoriť o presnom opaku.

Prezentovaný naratív si postupne osvojila odborná aj laická verejnosť. Stretne sa s ním dokonca aj v judikatúre nemeckého ústavného súdu, ktorý sa na neho odvolal napríklad pri rozhodovaní o zákaze Komunistickej strany Nemecka v roku 1956. Súd v odôvodnení uviedol, že „v časoch Weimarskej republiky existoval v Nemecku stav, v ktorom mohli bez problémov vzniknúť strany bojujúce proti štátnemu zriadeniu. (...) Weimarská ústava sa zriekla riešenia [boja proti extrémistickým stranám, pozn. J. N.], zachovala si svoju politickú neutralitu, a preto podľahla najagresívnejšej z týchto ‚totalitných‘ strán“.²⁹

Obdobná kritika Weimarskej republiky zaznela v roku 1993 aj z úst Ústavného súdu Českej republiky.³⁰

Základným cieľom príspevku bude vytvoriť voči tomuto naratívu kritickú oponentúru. Nebudeme sa pritom pokúšať vyvrátiť tvrdenie, že Weimarská republika pri ochrane vlastného demokratického zriadenia zlyhala. Ide o evidentný a zrejмый fakt. Pokúsime sa však spochybníť, že sa tak stalo z dôvodu pasivity a hodnotovej neukotvenosti štátnych orgánov.

²⁷ GUSY, CH. *100 Jahre Weimarer Verfassung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, s. 4 a nasl.

²⁸ MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 29.

²⁹ Bližšie pozri rozhodnutie sp. zn. BVerG 5, 85 (245).

³⁰ Pri posudzovaní ústavnosti zákona o protiprávnosti komunistickeho režimu a odporu proti nemu súd v odôvodnení uviedol, že (cit.) „... právne-pozitivistická tradície, jež se přenesla i do poválečných ústav (včetně naší ústavy z roku 1920), odhalila však v pozdějším vývoji vícekrát své slabiny. Ústavy konstruované na těchto základech jsou hodnotově neutrální: tvoří institucionální a procesní rámec, naplnitelný velmi odlišným politickým obsahem, protože kritériem ústavnosti se stává dodržení kompetenčního a procesního rámce ústavních institucí a postupů, tudíž kritérií formálně-racionální povahy. V důsledku toho bylo v Německu akceptováno nacionálně-socialistické panství jako legální, přestože vyhlodalo obsah a posléze zničilo samu podstatu Výmarské demokracie“. Bližšie pozri Pl. ÚS 19/93.

Príspevok sme rozdelili do dvoch častí. V prvej časti poukážeme na existenciu spoločenského napätia, ktoré vytváralo podhubie pre vznik radikálnych politických subjektov. Ozrejmime, ako sa násilné prejavy týchto subjektov (pokusy o štátny prevrat, atentáty...) odrazili v právnom poriadku Weimarskej republiky. Popíšeme pritom základné nástroje obranyschopnej demokracie, pričom sa nevyhneme ani nedostatkom pri ich aplikácii. Osobitnú pozornosť zameriame na fungovanie politických strán a možnosti obmedzenia ich činnosti. Preukážeme, že politické strany mohli byť z dôvodu extrémistickej povahy zakázané aj vo Weimarskej republike.

V druhej časti sa budeme zaoberať činnosťou Národnosocialistickej nemeckej robotníckej strany (NSDAP) v období rokov 1920 – 1923. Zaujímať nás bude predovšetkým reakcia štátnych orgánov na nacistický pokus o štátny prevrat v roku 1923 (tzv. Pivný puč). Túto udalosť v príspevku využijeme na skonstrastovanie hlavných nedostatkov obranyschopnosti Weimarskej republiky.³¹

V príspevku sa zároveň pokúsime obhájiť nasledujúce tézy:

1. Právny poriadok Weimarskej republiky obsahoval účinné nástroje obranyschopnej demokracie, ktoré dovoľovali postihovanie extrémistických subjektov, vrátane politických strán.

2. Efektivitu využitia nástrojov obranyschopnej demokracie znižoval a) kompromisnícky prístup ríšskych orgánov v konfrontácii s nespokojnosťou krajín (najmä Bavorska), b) prenos výkonu obranyschopných právomocí z ríšskych na krajiniské orgány a c) poskytnutá možnosť vykonávať poslanec-ký mandát aj v prípade, že politická strana (za ktorú daný poslanec kandidoval) bola v priebehu volebného obdobia zakázaná.

Nepriateľ stojí napravo...

Počiatky politického extrémizmu vo Weimarskej republike úzko súvisia s jej samotným vznikom. Je pravdou, že v roku 1918 predstavovala požiadavka rýchleho ukončenia vojenského konfliktu základ celospoločenského konsenzu. Nemecká verejnosť sa však diametrálne rozchádzala v odpovedi na otázku, v akej podobe by mal štát po vojne existovať. Už počas Novembrovej revolúcie bolo zrejmé, že tento ideologický konflikt má potenciál naštrbiť vznik v podstate akéhokoľvek štátneho telesa. Nešlo iba o enormný počet

³¹ Považujeme za dôležité uviesť, že našou ambíciou nie je objasniť vnímanie konceptu obranyschopnej demokracie vo Weimarskej republike v jeho celistvosti. Nepokúsime sa ponúknuť ani výpočet všetkých opatrení namierených proti NSDAP do roku 1933.

sympatizantov, ktorí jednotlivé ideologické tábory podporovali. Hlavnú rolu zohrával fakt, že ich východiskové myšlienky boli vzájomne *nekompatibilné*. Realizácia politických cieľov ktoréhokoľvek z týchto táborov vyžadovala potlačenie dvoch konkurentov.

Na začiatku roku 1919 sa na základe výsledkov volieb zdanlivo najväčšia časť občanov prihlásila k podpore demokratického tábora reprezentovaného lídrami Sociálnodemokratickej strany Nemecka (SPD). Ich požiadavkou bolo nahradiť zaniknutú cisársku monarchiu parlamentnou republikou, čo malo v úvodných článkoch potvrdiť aj znenie Weimarskej ústavy. Táto snaha ihneď narazila na dve prekážky.

Prvú predstavovalo formujúce sa komunistické hnutie oslovujúce najmä robotnícku triedu. Hnutie nadväzovalo na revolučné udalosti z roku 1917, ktoré v Rusku vyústili v pád cárskoho režimu. Diktatúra proletariátu ako prechodné obdobie od kapitalizmu ku komunizmu označovala marxistická terminológia, v žiadnom prípade nepočítala s budovaním pluralitnej demokracie. Rozštiepenie podpory ľavicovo zmýšľajúcich voličov medzi socialistickú (SPD) a komunistickú stranu (KPD) sa neskôr ukázalo byť jednou z hlavných príčin neschopnosti čeliť rastúcej popularite krajnej pravice.

Tá pre vznikajúcu Weimarskú republiku predstavovala druhú prekážku, hoci jej skutočný význam (na rozdiel od komunistického hnutia) narastal s miernym oneskorením. K typickým podporovateľom krajne pravicových strán patrili konzervatívne naladení nacionalisti, prezývaní aj *monarchisti*. Toto označenie si vyslúžili z dôvodu nekritickej idealizácie zaniknutej monarchie, ktorej obnovenie mnohí aj požadovali. Najväčším trňom v oku bola pre monarchistov strata veľmocenského postavenia, ktoré bývalej Nemeckej ríši (1871 – 1918) prislúchalo. Tento pocit nostalgie či skôr veľikáškovej zatrpknutosti (veľmocenské postavenie Nemecká ríša stratila z dôvodu rozpútania a následnej prehry prvej svetovej vojny) sa monarchistom podarilo postupne preniesť na väčšinu nemeckého obyvateľstva. Platilo pritom jednoduché pravidlo, že podpora pravicových strán rástla priamo úmerne zhoršujúcej sa hospodárskej situácii.³²

Súčasťou krajne pravicovej ideológie, prirodzene, nebolo iba vyvolávanie spomienok na minulé časy. Úlohou širenej propagandy bolo predovšetkým

³² Tento jav si je možné všimnúť na grafickom zobrazení výsledkov volieb do Ríšskeho snemu, ktoré začínajú výraznejším spôsobom „hnednúť“ práve od vypuknutia Veľkej hospodárskej krízy v roku 1929 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/275954/umfrage/ergebnisse-der-reichstagswahlen-in-der-weimarer-republik-1919-1933/>

poukazovanie na vinníkov, ktorí za vzniknutú situáciu mali niesť osobnú zodpovednosť. Monarchistom sa dokonca podarilo rozšíriť legendu o tom, že Nemeckej ríši sa na bojiskách darilo a prehra bola zapríčinená iba z dôvodu vypuknutia domácich nepokojov, za ktorými stali liberáli, komunisti a židia.³³ Verejnosť, ktorá nemala bezprostrednú skúsenosť s prítomnosťou cudzích vojsk na nemeckom území (čím by sa presila západných mocností ihneď odhalila), bola ochotná tejto absurdnej historke uveriť.

Na rozdiel od komunistov sa sympatizanti krajnej pravice mohli rozhodnúť medzi viacerými stranami, obhajujúcimi už uvádzane myšlienky. Išlo predovšetkým o Nemeckú národnú ľudovú stranu (DNVP), Slobodnú nemeckú ľudovú stranu (DVFP) a neskôr aj o Národnosocialistickú nemeckú robotnícku stranu (NSDAP), ktorá vznikla z transformácie pôvodnej Nemeckej robotníckej strany (DAP).³⁴

Na tomto mieste ešte raz zdôraznime, že predstavitelia krajne ľavicového (komunistického) aj pravicového (nacionalistického) politického tábora sa nikdy netajili svojim antirepublikánskym postojom. Stúpenci oboch hnutí tento postoj jednoznačným spôsobom prejavili už v rokoch 1919/1920 dvoma samostatnými pokusmi o štátny prevrat.³⁵ Napriek neúspechu tým vyslali jasný signál, deklarujúci ochotu využiť pri naplňaní svojich radikálnych ideologických cieľov akékoľvek prostriedky. Násilné potlačenie oboch prevratov síce možno interpretovať ako dôležitý prejav obranyschopnosti Weimarskej republiky, no zároveň sa v plnej miere odhalila aj nepriaznivost' podmienok, za akých tento štát vznikal. Rovnako je potrebné dodať, že potlačenie prevratu nemalo za následok výrazné oslabenie žiadneho z radikálnych táborov. Dočasná neschopnosť zvrhnúť demokratický režim násilnou cestou spôsobila iba presmerovanie aktivít k iným formám odporu.

³³ Bližšie pozri pod heslom „Dolchstoßlegende“ (legenda o bodnutí dýkou).

³⁴ Odborná historická literatúra tieto strany podraduje do kategórie tzv. *Národného hnutia* (Völkisch Bewegung). Vo všeobecnosti išlo o politické strany, ktoré presadzovali konzervatívnu, nacionalistickú a mnohokrát aj otvorene rasistickú politiku. Jednoduchou pomôckou pri určovaní príslušnosti politickej strany k tejto kategórii môže byť písmeno „V“ (völkisch) v názve či skratke strany. Stojí tiež za zmienku, že v roku 1931 sa väčšina pravicových opozičných strán zjednotila do tzv. Harzburského frontu na čele s Adolfom Hitlerom a Alfredom Hugenbergom. Front sa v roku 1933 po vnútorných nezhodách rozpadol.

³⁵ Išlo o tzv. povstanie Spartakovcov (komunisti), ktorého výsledkom bolo zavraždenie hlavných predstaviteľov Komunistickej strany Nemecka – Rosy Luxemburgovej a Karla Liebknechta. Monarchisti v roku 1920 uskutočnili tzv. Kapp-Lüttwitzov puč, ktorý mal obnoviť cisársku monarchiu.

Nezastupiteľnú úlohu v tejto súvislosti zohrávali najmä periodiká, ktoré extrémistické strany radi využívali k hanlivým útokom a osočovaniu predstaviteľov demokratického režimu. Propaganda sa zameriavala predovšetkým na tých jednotlivcov, ktorí sa v akomkoľvek zmysle spolupodieľali na ukončení konfliktu a vyjednaní mierových podmienok, čo bolo interpretované ako vedomá spoluúčasť na *zotročení* (Verknechtung) nemeckého národa. Tieto osoby boli opakovane označované za *zradcov* (Verräter), *novembrových zločincov* (Novemberverbrecher), či dokonca *židovské svine* (Saujuden).³⁶ V nastolenej nenávistej atmosfére bolo iba otázkou času, kým sa verbálna rovina útokov prekloní do násilnej podoby. Stalo sa tak sériou politicky motivovaných atentátov, označovaných aj ako tzv. *fémové vraždy* (Fememorde). Išlo o fenomén, ktorý sa do dejín Weimarskej republiky zapísal predovšetkým z dôvodu vysokého počtu takýchto skutkov. Britský historik *I. Kershaw* v tejto súvislosti uvádza, že iba v období rokov 1919 – 1922 bolo zaznamenaných až 354 fémových vražd, z ktorých väčšinu mali na svedomí sympatizanti krajnej pravice.³⁷

Nemecká verejnosť bola na tento fenomén výraznejším spôsobom upozornená zavraždením poslanca bavorského krajinského snemu Karla Gareisa (USPD),³⁸ ktorého neznámi útočníci zastrelili 9. júna 1921. O mesiac neskôr – 26. augusta – bol atentát spáchaný aj na poslanca Ríšskeho snemu a bývalého ministra financií Matthiasa Erzbergera (Zentrum).³⁹

Násilný čin mal predstavovať odplatu za podpis prímeria z Compiègne a údajné zneužívanie ministerského postu k vlastnému obohateniu (voči čomu sa Erzberger bránil aj súdnou cestou).⁴⁰ Krajne pravicové periodiká prijali vraždu poslanca s nadšenými a pochvalnými reakciami. Nemecký historik *H. Winkler* ako príklad uvádza pravicový denník *Kreuzzeitung*, ktorý atentátnikov označil za hrdinov formátu Williama Tella, známej postavy nemeckých povestí o odpore proti habsburskému útlaku.⁴¹

³⁶ WINKLER, H. A. *Weimar 1918 – 1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. München: C. H. Beck, 2018, s. 160, 161, 173, 174.

³⁷ KERSHAW, I. *Hitler. 1889 – 1936: Hybris*. Praha: Argo, 2004, s. 177.

³⁸ Nezávislá sociálno-demokratická strana Nemecka (vznikla oddelením od Sociálnodemokratickej strany Nemecka v roku 1917).

³⁹ Nemecká strana Centrum. Strana zastupujúca nemeckých katolíkov vznikla v roku 1871 ako následok tzv. Kulturkampf-u (protinábožensky zameranej politiky kancelára Bismarcka).

⁴⁰ Bližšie informácie pozri pod heslom „Erzberger-Helfferich-Prozess“.

⁴¹ WINKLER, H. A. *Weimar 1918 – 1933*, s. 161.

Vtedajšia vláda na čele s Josephom Wirthom – stranickým kolegom zavraždeného poslanca – naopak vnímala atentát ako bezprecedentný útok na demokratické zriadenie. Na základe tejto udalosti sa vo Weimarskej republike otvorila kapitola hľadania účinných prostriedkov k potlačeniu politického extrémizmu.

Ešte v deň atentátu vláda zverejnila prehlásenie, v ktorom uviedla, že „*po pri a v rámci politických strán nachádzajúcich sa v parlamentnej opozícii získavajú v poslednom čase na význame organizácie, spolky, skupiny a osoby, ktoré z nenávisťi k demokraticko-republikánskej forme štátu verejne vyzývajú k pohrdaniu ústavou a prekračovaniu zákonov*“.⁴² Zároveň zdôraznila, že „*ústava, ktorá garantuje podporu slobody tlače a združovacieho práva [musí] poskytovať aj možnosť tieto slobody obmedziť, ak by malo prísť k ich zneužitiu smerujúcemu k odstráneniu ústavy a celkovej slobody*“.⁴³

Uvádzané prehlásenie je dôležité z dvoch dôvodov. Vláda ním už v roku 1921 (!) preukazuje vedomosť o existencii antidemokratických politických strán, ktorých poslanci boli súčasťou Ríšskeho snemu. Ešte o čosi dôležitejšia je však prejavená vôľa zasiahnuť proti týmto subjektom (a to aj formou obmedzenia základných ľudských práv), ak by ich aktivity vážne ohrozovali či priamo odstraňovali demokratickú a republikánsku formu štátu. Poznámka týkajúca sa obmedzenia základných práv citovaná v závere vládneho prehlásenia nebola samoúčelná. Vláda ňou nepriamo apelovala na využitie čl. 48 ods. 2 Weimarskej ústavy, ktorý Ríšskemu prezidentovi dovoľoval prijímať tzv. *núdzové opatrenia* (nötigen Maßnahmen) v prípade, ak by na území Nemeckej ríše hrozilo narušeniu verejnej bezpečnosti alebo poriadku.⁴⁴

Tvorcovia Weimarskej ústavy sa pri koncipovaní predmetného článku inšpirovali predchádzajúcou nemeckou ústavou z roku 1871, ktorá v čl. 68 upravovala vyhlasovanie tzv. *vojnového stavu* (Kriegszustand) prezývaného aj ako *výnimočný stav* (Ausnahmezustand), resp. *stav obliehania* (Belagerungszustand). Pri jeho vyhlásení prichádzalo k dočasnému preneseniu

⁴² HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte (1918 – 1933)*. Band IV (3. Auflage). Berlin: Verlag W. Kohlhammer, 1991, s. 280.

⁴³ HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 281.

⁴⁴ Čl. 48 ods. 2 Weimarskej ústavy – „... v prípade vážnej hrozby alebo narušenia verejnej bezpečnosti a poriadku v Nemeckej ríši môže Ríšsky prezident podniknúť nevyhnutné opatrenie nutné k znovunastoleniu verejnej bezpečnosti a poriadku, a to aj s využitím ozbrojených síl. Na tento účel môže byť uplatňovanie práv zakotvených v článkoch 114, 115, 117, 118, 123, 124 a 153 dočasne pozastavené“ (preklad J. N.).

výkonnej moci na dotknutom území do rúk vojenských veliteľov. Činnosť vlády tak bola suspendovaná v prospech vrchného armádneho velenia.⁴⁵

Prevaha dôstojníckeho zboru nad štátnym orgánom (vládou) bola v priebehu prvej svetovej vojny predmetom tvrdej kritiky. K odporcom patrili aj Hugo Preuß, ktorý bol v roku 1918 poverený prípravou Weimarskej ústavy.⁴⁶ V jej texte vyhlasovanie výnimočného stavu z uvádzaného dôvodu vynechal. Ríšskemu prezidentovi však ponechal právomoci, ktorých využitie predpokladalo vyhlásenie výnimočného stavu. Nechtiac tým vytvoril vážnu ústavnú medzeru, ktorá výrazným spôsobom ovplyvnila celý neskorší politický vývoj Weimarskej republiky.

Čl. 48 ods. 2 Weimarskej ústavy v schválenej verzii Ríšskemu prezidentovi umožňoval prijímať núdzové opatrenia bez kontrolnej poistky v podobe nutnosti vyčkať na vyhlásenie výnimočného stavu (napr. zo strany Ríšskeho snemu). Ríšsky prezident tak mohol právomoc využiť prakticky kedykoľvek, a to na základe vlastnej úvahy o hroziacom nebezpečenstve. Dôvod, prečo je tejto právomoci potrebné venovať zvláštnu pozornosť, spočíva v intenzite jej využívania, ale aj v povahe núdzových opatrení. Tie sa z hľadiska právnej sily rovnali zákonom prijatým Ríšskym parlamentom, ktoré tak mohli aj prelamovať. Ich územná a časová pôsobnosť bola neobmedzená. Čl. 48 ústavy dovoľoval prostredníctvom núdzových opatrení zasiahnuť aj do výkonu siedmich základných ľudských práv, medzi inými napríklad práva na osobnú slobodu (čl. 114), nedotknuteľnosť obydlia (čl. 115) alebo vlastníckeho práva (čl. 153). Núdzové opatrenia navyše v zmysle ústavy nepodliehali kontrole zo strany žiadneho súdneho orgánu.⁴⁷

Zneužitiu predmetnej právomoci mohol zabrániť iba Ríšsky snem, ktorý bol v zmysle čl. 48 ods. 3 ústavy oprávnený prezidenta požiadať o odvolanie prijatých núdzových opatrení. Aj v tomto prípade však Preuß opomenul komplexnosť vzťahov, ktoré ústavný dokument vytváral. V zmysle čl. 25 Weimarskej ústavy totiž Ríšsky prezident mohol kedykoľvek pristúpiť k rozpusteniu Ríšskeho snemu, a to z akéhokoľvek dôvodu (dôvody sa však nemohli

⁴⁵ Bližšie pozri Gesetz über den Belagerungszustand vom 04. Juni 1851 (§ 4) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <http://www.verfassungen.de/preussen/gesetze/pbelagerung51.htm>

⁴⁶ Preuß sa v roku 1917 pokúšal o presadenie ústavnej reformy, v ktorej sa dotkol aj sporného čl. 68. Navrhoval, aby sa právomoc vyhlasovať vojnový stav presunula z cisára na Ríšsky snem, čím by sa obmedzila možnosť zneužitia tohto ustanovenia.

⁴⁷ STEIN, K. *Parteiverbote in der Weimarer Republik*. Berlin: Duncker & Humblot, 1999, s. 63.

opakovať).⁴⁸ Prezidentovi tým bola poskytnutá možnosť Ríšsky snem „predbehnúť“ vždy vtedy, ak by sa pokúšal od hlavy štátu vymôcť zrušenie núdzových opatrení.

Proces deformácie ústavného systému zavril čl. 53 Weimarskej ústavy, ktorý Ríšskemu prezidentovi zveroval právomoc menovať a odvolávať ríšskeho kancelára (predsedu vlády), a to na základe voľnej úvahy.⁴⁹

Spomenuté tri ústavné články (25, 48, 53) stačili na to, aby sa (zamýšľaná) parlamentná forma vlády vo Weimarskej republike zmenila na prezidentskú. Obom Ríšskym prezidentom – Friedrichovi Ebertovi (1919 – 1925) a Paulovi von Hindenburgovi (1925 – 1934) – ústava poskytla dostatočný základ k tomu, aby mohli presadiť vlastné politické zmýšľanie bez ohľadu na vôľu parlamentu. Funkčné obdobia oboch spomenutých prezidentov k tomu poskytnú dostatok ilustratívnych príkladov.

V období rokov 1919 – 1925 prijal na základe čl. 48 ods. 2 prezident Friedrich Ebert celkovo 136 núdzových opatrení, čo ospravedlňoval potrebou rýchlej reakcie na mnohé nástrahy porevolučného vývoja. Ako prvý Ríšsky prezident sa tým postaral o výraznú dezinterpretáciu pôvodného zámeru tvorcov ústavy, ktorí s využitím predmetného článku počítali iba v prípadoch spojených s pouličnými nepokojmi väčšieho rozsahu, rabovaním alebo obsadením nemeckého územia nepriateľskými vojskami.⁵⁰

Na túto prax nadviazal aj Ríšsky prezident Hindenburg, ktorý voči Ríšskemu snemu využíval aj právomoc jeho rozpustenia (čl. 25) pri hrozbe žiadosti o zrušenie núdzových opatrení. Po vypuknutí hospodárskej krízy v roku 1929 sa vlády (Heinricha Brüninga, Franza von Papena a Kurta von Schleichera) už nemuseli spoliehať ani na podporu Ríšskeho snemu, keďže všetky potrebné zákony boli prijímané formou núdzových opatrení Ríšskeho prezidenta. Napríklad v roku 1932 prijal z uvádzaných dôvodov Ríšsky snem iba päť zákonov, zatiaľ čo prezident Hindenburg vydal v rovnakom období šesťdesiat núdzových opatrení.⁵¹

⁴⁸ Čl. 25 ods. 1 Weimarskej ústavy – „Ríšsky prezident môže Ríšsky snem rozpustiť. Dôvody rozpustenia nemožno využiť opakovane“ (preklad J. N.).

⁴⁹ Čl. 53 Weimarskej ústavy – „Ríšskeho kancelára a na jeho návrh aj ríšskych ministrov menuje a odvoláva Ríšsky prezident“ (preklad J. N.).

⁵⁰ KAISER, A.-B. *Die Verfassung der Krisenrepublik*. In: DREIER, H., WALDHOFF, CH. (Hrsg.). *Das Wagnis der Demokratie. Eine Anatomie der Weimarer Reichsverfassung*. München: Verlag C. H. Beck, 2018, s. 188.

⁵¹ Pre celkový počet vydaných zákonov a núdzových opatrení v rokoch 1930, 1931 a 1932 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1138904/umfrage/notverordnungen-weimarer-republik/>

Opísaná ústavná prax je pre porozumenie systému obranyschopnej demokracie vo Weimarskej republike kľúčová. Mnohé nástroje určené na potlačanie politického extrémizmu totiž neboli upravené v zákonoch Ríšskeho snemu, ale v núdzových opatreniach Ríšskeho prezidenta. Tie boli často vydávané bezprostredne po nečakaných spoločenských udalostiach, na ktoré chcela vláda spolu s prezidentom ihneď reagovať. Jednou z takých bol aj atentát na Matthiasa Erzbergera.

Wirthova vláda sa Ríšskeho prezidenta rozhodla požiadať o vydanie núdzového opatrenia predovšetkým z dôvodu obáv, že by krajne pravicové strany využili legislatívny proces na ďalšie zviditeľnenie. Ríšsky prezident Ebert vládnú požiadavku akceptoval. Tri dni po atentáte – 29. augusta 1921 – vydal na základe čl. 48 ods. 2 Weimarskej ústavy núdzové opatrenie zamerané na ochranu demokratického ústavného zriadenia.⁵² Štátnym orgánom boli poskytnuté prvé nástroje obranyschopnej demokracie.

Na základe § 1 predmetného opatrenia mohol ríšsky minister vnútra – v tom čase Georg Gradnauer (SPD) – uvaliť 14- až 90-dňový zákaz vydávania periodickej tlače, ktorej obsah by nabádal k odstraňovaniu republikánskeho a demokratického zriadenia, porušovaniu zákonov alebo k násilnostiam voči predstaviteľom štátu. S nerešpektovaním zákazu spájalo opatrenie pokutu až do výšky 500 000 ríšskych mariek.⁵³ Z úvodného ustanovenia je zrejmé, že opatrenie priamo reagovalo na nebezpečenstvo (štvavú kampaň proti vybraným politikom), ktoré vláda spolu s prezidentom považovali za príčinu násilného činu. Ríšsky prezident v opatrení neopomenul reagovať ani na poznámku z vládneho prehlásenia týkajúcu sa pohrdavého postoja niektorých politických strán voči demokraticko-republikánskej forme štátu.

Z týchto dôvodov umožnil ríšskemu ministrovi vnútra pristúpiť v zmysle § 4 opatrenia aj k zakazu zhromaždení, spolkov, pochodov a prejavov v prípade, že by sa dopustili skutkov spomenutých v § 1. Je dôležité upozorniť, že zahrnutie činnosti *spolkov* (Vereine) do výpočtu sankcionovateľných subjektov sa priamo dotýkalo aj politických strán. Využitie pojmu *spolok* namiesto *politickéj strany* súviselo so skutočnosťou, že s týmto termínom (politische Partei) právny poriadok Weimarskej republiky vôbec nepracoval. Teda aj napriek tomu, akú zásadnú rolu zohrávali politické strany (a ich lídri) v de-

⁵² Znenie opatrenia dostupné v HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 281.

⁵³ V súčasnosti by táto čiastka predstavovala zhruba 200 000 eur. Pre porovnanie bližšie pozri [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.bundesbank.de/en/statistics/economic-activity-and-prices/producer-and-consumer-prices/purchasing-power-comparisons-of-historical-monetary-amounts-795290>.

jinách Weimarskej republiky, činnosť politických strán nereguloval žiadny konkrétny právny predpis. Dokonca by sa dalo tvrdiť, že právny poriadok sa k termínu *politická strana* staval s určitou vyhýbavosťou.

Vo Weimarskej ústave sa s týmto termínom (aj to iba v skrátenej verzii) stretneme jedine v čl. 130, ktorý pre štátnych zamestnancov stanovoval povinnosť „*slúžiť celku, nie [politickej] strane*“. Upozorniť možno aj na znenie *riíškeho volebného zákona* (Reichswahlgesetz) z roku 1920 uprednostňujúceho termín *voličská skupina* (Wählergruppe) pred pojmom *strana* (Partei), ktorý ponechával iba v zátvorke.⁵⁴

Tento nezvyčajný prístup je v odborných prácach interpretovaný ako prežitok z čias monarchie, ktorá sa týmto spôsobom snažila vytvoriť zdanie domnejšej spoločenskej jednoty.⁵⁵ Rozdelenie spoločnosti medzi súperiace politické bloky by tento dojem narúšalo. Snažím o naplnenie tohto cieľa nebránil ani fakt, že politické strany boli aj v monarchii neoddeliteľnou súčasťou parlamentného života.⁵⁶ Odrazom bola existujúca parlamentná opozícia (ku ktorej patrila napr. strana SPD), no predovšetkým sa pojem *politická strana* využíval aj v bežnom hovorovom jazyku. Vo svojom slávnom prejave ho použil dokonca aj nemecký cisár Wilhelm II., keď ríšskym poslancom

⁵⁴ RGBl. I S. 627: Reichswahlgesetz vom 27. April 1920 (pozri napr. § 14) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <http://www.verfassungen.de/de19-33/reichswahl20.htm>

⁵⁵ STEIN, K. *Parteiverbote in der Weimarer Republik*. Berlin: Duncker & Humblot, 1999, s. 30.

⁵⁶ Politické strany v cisárskej monarchii, ktoré z pohľadu právneho poriadku oficiálne neexistovali, využívali ako núdzové riešenie k formalizovaniu svojej činnosti tzv. volebné spolky (Wahlvereine), ktorých pôvodným účelom malo byť vypomôcť s organizáciou volieb do Ríšskeho snemu. Strany však prostredníctvom týchto spolkov viedli aj vlastnú predvolebnú kampaň, resp. neskôr podporovali zvolených kandidátov. Zmenu priniesol až Ríšsky spolkový zákon (Reichsvereingesetz) z roku 1908, ktorý umožnil združovanie sa v spolkoch – základné právo, ktoré Nemecká ústava z roku 1871 neobsahovala. Osobitnú pozornosť zákon v § 3 venoval politickým spolkom (politische Vereine), ktoré všeobecne vymedzil ako spolky ovplyvňujúce politické záležitosti (politische Angelegenheiten). Základným cieľom pojmového vyčlenenia *politických spolkov* bolo obmedziť narastajúci vplyv zväzov mládeže (Jugendverbände), ktoré prepájali záujmové aktivity s politickou – predovšetkým ľavicovo orientovanou – agitáciou. Zákon v § 17 z tohto dôvodu zakazoval osobám mladším ako 18 rokov členstvo v politických spolkoch, resp. účasť na zhromaždeniach organizovaných takýmito spolkami. Zákon upravoval aj možnosť rozpustenia (Auflösung) spolku v prípade, ak bude jeho činnosť odporovať trestnému zákonu. Dôležitosť ríšskeho spolkového zákona sa prejavila pri prijímaní Weimarskej ústavy, ktorá jeho znenie s menšími úpravami prevzala do čl. 124, avšak s dodatkom, že výkon združovacieho práva nemôže byť obmedzený žiadnymi preventívnymi opatreniami (Vorbeugungsmaßnahmen). Bližšie pozri STEIN, K. cit. d., s. 37 a nasl.

krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny zdôraznil, že „už viac nepozná žiadne [politické] strany, pozná iba Nemcov!“.⁵⁷

Toto historické dedičstvo sa prenieslo aj do Weimarskej republiky, ktorá tak nemohla nadviazať na žiadnu ucelenú predstavu o spôsobe fungovania politických strán v parlamentnej demokracii. V právnom poriadku Weimarskej republiky nachádzali politické strany jediný formálnoprávny základ svojej (prípustnej) existencie v čl. 124 Weimarskej ústavy, ktorý zakotvoval združovacie právo.

Predmetné ustanovenie garantovalo *všetkým Nemcom* (allen Deutschen) právo „zakladať spolky alebo spoločnosti, ktorých účel nebude odporovať trestnému zákonu“. Weimarská ústava v tomto prípade nepredpokladala prijatie vykonávacieho predpisu, o čo sa Ríšsky snem ani nepokúsil. Významové rozdiely medzi pojmami *spolok a spoločnosť* (Vereine/Gesellschaft) preto zostali nejasné.⁵⁸ Prax štátnych orgánov však ukázala, že politické strany boli vnímané ako „spolky“. Dokazujú to mnohé rozhodnutia zakazujúce činnosti spolkov, pričom je zrejmé, že ide o politické strany.

Táto skutočnosť odporuje rozšírenému presvedčeniu o nemožnosti rozpúšťať politické strany vo Weimarskej republike. Ihneď, ako sa na tieto subjekty začneme pozeráť ako na „spolky“, zistíme, že k ich zákazu mohlo dochádzať už prijatím uvádzaného opatrenia z roku 1921.⁵⁹

Zároveň je však potrebné dodať, že ríšsky minister vnútra v roku 1921 k takémuto razantnému kroku (rozpusteniu politickej strany) nepristúpil. Pozornosť sa namiesto toho rozhodol venovať vybraným pravicovým denníkom, ktorých texty mali násilnosti voči politikom podnecovať. Už v prvý deň platnosti opatrenia uvalil minister dočasný zákaz na vydávanie (v pra-

⁵⁷ Znenie prejavu bolo zverejnené v denníku *Berliner Tageblatt* z 5. augusta 1914. Bližšie pozri [Berliner Tageblatt, Der Amnestieerlaß des Kaisers, Nr. 393, 43 Jahrgang, s. 2; Abend Ausgabe] [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: https://dfg-viewer.de/show?tx_dlf%5B-double%5D=0&tx_dlf%5Bid%5D=https%3A%2F%2Fcontent.staatsbibliothek-berlin.de%2Fzefys%2FSNP27646518-19140805-1-0-0-0.xml&tx_dlf%5Bpage%5D=2&Hash=d2e329328bc940d667ea687795a2b8cf

⁵⁸ O ich čiastočné definíčné spresnenie sa až v roku 1933 pokúsil v komentári k Weimarskej ústave G. Anschütz, ktorý *spolok* vymedzil ako (cit.) „... trvalé, slobodné spojenie viacerých (súkromných, nie právnických) osôb s určitým spoločným cieľom“. Bližšie pozri AN-SCHÜTZ, G. *Die Verfassung des deutschen Reichs vom 11. August 1919 – Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis* (14. Aufgabe). Berlin: Scientia Verlag Aalen, 1987, s. 575.

⁵⁹ Netreba tiež zabúdať, že s určitým sankčným následkom zjavne počítal aj ústavodarcu, keď v čl. 124 Weimarskej ústavy podmienil vznik spolkov podmienkou, že ich účel nebude odporovať trestnému zákonu, čím zákonodarcovi poskytol splnomocnenie vymedzovať hranice združovacieho práva prostredníctvom trestného zákona.

vicových kruhoch populárneho) celorepublikového denníka *Deutsche Zeitung* a zákaz vydávania denníkov *Miesbacher Anzeiger*, *Münchener Beobachter* a *Völkischer Beobachter* vychádzajúcich v Bavorsku.⁶⁰

Nekompromisný prístup ministra však vzápätí narazil na niekoľko problémov. Vydavateľ denníka *Deutsche Zeitung* podal voči rozhodnutiu sťažnosť, o ktorej mal v zmysle § 6 opatrenia rozhodnúť sedemčlenný výbor Ríšskej rady. Vydavateľ postihnutého denníka argumentoval tvrdením, že sankcia za údajnú protispoločenskú činnosť periodika bola uložená na základe vydání publikovaných pred účinnosťou prijatého opatrenia, čím prišlo k porušeniu zákazu retroaktivity. Kontrolný výbor Ríšskej rady sa s touto argumentáciou stotožnil. Neočakávané, no riadne zdôvodnené rozhodnutie prijal zvyšok dotknutých vydavateľov s neskrývaným nadšením. Vydavateľ *Deutsche Zeitung* sa povzbudený úspechom následne dokonca rozhodol obrátiť na krajinový súd so žalobou o náhradu škody, vzniknutej niekoľkodňovou stratou tržieb. Aj v tomto prípade súd žalobe vyhovel. Hroziace fiasko odvrátil v roku 1923 až najvyšší *Ríšsky súd* (Reichsgericht), ktorý v odvolacom konaní síce opätovne zdôraznil neprípustnosť retroaktívnej pôsobnosti opatrenia, odškodnenie však vydavateľstvu priznať odmietol.⁶¹

Ešte o čosi komplikovanejšia situácia nastala v prípade troch bavorských denníkov. Tie aj napriek uvalenému zákazu odmietli vydávanie novín prerušiť. Vydavateľov sa zastala aj bavorská vláda, ktorá ministrovo rozhodnutie označila za nedovolený zásah do krajinových záležitostí presahujúci kompetenčný ústavný rámec (pozri čl. 6 a 7 Weimarskej ústavy). Bavorský predseda vlády Gustav von Kahr (BVP)⁶² vyjadril nespokojnosť aj s nevyváženosťou ukladania postihov, ktoré podľa jeho názoru dopadali výlučne do pravicového politického tábora. Pohnútky, ktoré predstaviteľov bavorskej vlády viedli k tejto ostrej kritike, nie je ťažké dešifrovať. Bavorská vláda bola v krajinovom sneme závislá od podpory štvorkoalície strán, z ktorých tri boli pravicové.⁶³ Krajinským ministrom preto nebolo potrebné pripomínať, že čitatelia za-

⁶⁰ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789* (Band VII). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1984, s. 210 – 211.

⁶¹ Rozhodnutie sp. zn. Az. III 645/22 z 11. júla 1923;. Bližšie pozri článok *Rechtsextremismus und Presse: Vom Erzberger-Mord und einem Zeitungsverbot*. In: Legal Tribute Online [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.lto.de/recht/feuilleton/f/erzberger-mord-erster-weltkrieg-kolonialismus-reichstag-verbot-deutsche-zeitung-presse/>

⁶² Bavorská ľudová strana (ideologicky ju možno zaradiť do „Völkisch hnutia“).

⁶³ Išlo o Nemeckú národnú ľudovú stranu (DNVP), Bavorskú ľudovú stranu (BVP), Nemeckú ľudovú stranu (DVP) a umiernenú Nemeckú demokratickú stranu (DDP).

kázaných denníkov tvoria s najväčšou pravdepodobnosťou nezanedbateľnú časť ich voličskej základne.

Z črtajúceho sa sporu medzi ríšskymi a krajinskými orgánmi vyšli paradoxne víťazne druhé menované. Ríšska vláda sa obávala, že ďalšia eskalácia konfliktu by Bavorsko mohla onedlho priviesť k myšlienke napadnúť ústavnosť núdzového opatrenia pred ríšskym *Štátnym súdnym dvorom* (Staatsgerichtshof). Ten síce nedisponoval právomocou k prieskumu núdzových opatrení, Ríšska vláda však otázku ústavnosti núdzových opatrení nechcela vôbec otvárať. Mohla by sa tým teoreticky otvoriť cesta k „zneplatneniu“ celého čl. 48 Weimarskej ústavy, ktorý Ríšsky prezident využíval bez formalizovaného vyhlásenia výnimočného (vojnového) stavu.⁶⁴ Nielen Ríšsky prezident, ale aj vláda by tým mohla prísť o významný mocenský nástroj. Hlava štátu preto súhlasila s prepracovaním pôvodnej verzie opatrenia v zmysle vyrokovaných kompromisných návrhov označovaných za tzv. Berlínsky protokol. Ríšsky prezident Ebert na jeho základe pôvodné opatrenie zrušil a 28. septembra 1921 vydal jeho upravenú verziu.

Podstatnou novinkou nového predpisu bola zmena vecne príslušných orgánov, ktorými sa (namiesto ríšskeho ministra vnútra) stali *centrálne krajinské orgány* (Landeszentralbehörden).⁶⁵ S presunom kľúčovej právomoci z ríšskych na krajinské orgány okamžite vyjadrili nespokojnosť najmä ľavicoví poslanci Ríšskeho snemu (USPD, KPD). Obávali sa, že „pravivé“ Bavorsko bude opatrenie na svojom území zneužívať na potlačenie socialistickej a komunistickej opozície. V priebehu decembra sa ku kritike pripojili aj poslanci vládnej strany SPD, ktorým sa nepozdávala „ľahkosť“, s akou odrazu mohli nevolení krajinskí úradníci zasahovať do základných práv nemeckých občanov.

Výsledkom tohto tlaku bola oficiálna žiadosť Ríšskeho snemu o zrušenie opatrenia, ktorej prezident Ebert 23. decembra 1921 vyhovel.⁶⁶ Prispelo k tomu aj opadajúce rozrušenie z Erzbergerovej smrti. Široká verejnosť síce považovala vraždu vrcholného štátneho predstaviteľa za neospravedliteľnú, pripisovala ju však na vrub doznievajúcemu revolučnému obdobiu. Toto spoločenské presvedčenie vydržalo šesť mesiacov. Definitívne ho 24. júna 1922 poprelí dvaja členovia pravivovo extrémistickej organizácie *Consul*, ktorí v Berlíne zastrelili ministra zahraničných vecí Walthera Rathenaua (DDP). Vražda člena vlády mala tentoraz predstavovať odplatu za uzavretie

⁶⁴ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte*. (Band VII), s. 211.

⁶⁵ Ríšskemu ministrovi vnútra bola ponechaná možnosť vydané rozhodnutia preskúmať.

⁶⁶ HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 283.

Rappalskej zmluvy, ktorou Nemecko nadviazalo úzku diplomatickú a hospodársko-vojenskú spoluprácu so Sovietskym zväzom.⁶⁷ Týmto odvážnym geopolitickým manévrom si Rathenau v Nemecku vyslúžil okamžitú pozornosť konzervatívnych nacionalistov. Tí ministrovo správanie interpretovali ako *spolčenie sa s bolševikom*, čo by sme v nacionalistickom slovníku 20. rokov našli pod heslom *vlastizrada*.

Nebolo preto ničím prekvapivým, že veľká časť presvedčených monarchistov – podobne ako v prípade Erzbergera – vraždu Rathenau privítala. Tragický osud oboch politikov bol však azda tým jediným, čo tieto osobnosti spájalo. Na rozdiel od Erzbergera bol Rathenau jedným z najpopulárnejších politikov Weimarskej republiky, čo sa prejavilo aj v bezprostrednej reakcii obyvateľstva. V mestách po celej krajine prichádzalo k spontánnym smútočným zhromaždeniam, na ktorých sa zúčastnili milióny obyvateľov. Len v Berlíne sa podľa odhadov zišlo okolo 600 000 ľudí.⁶⁸ Z hľadiska aktivizácie obyvateľstva išlo bezpochyby o jednu z najväčších udalostí od skončenia Novembrovej revolúcie.

Šok z násilnej smrti obľúbeného štátnika sprevádzala zmes smútku, ale aj hnevu a rozhorčenia. Prítomnosť týchto emócií bola očividná nielen v uli-

⁶⁷ Nájdeniu spoločnej reči štátov, ktoré medzi sebou ešte pred niekoľkými rokmi viedli vojnu, dopomohla tvrdá politika ostrakizácie realizovaná západnými mocnosťami. Zásľuhu na tom mali najmä politickí predstavitelia Francúzska a Veľkej Británie, ktorí trvali na vysokých reparáciách (v prípade Nemecka), a neprizvaní politickí predstavitelia zo Sovietskeho zväzu k mierovým rokovaniam vo Versailles. Obom krajinám bolo zamietnuté aj členstvo v novovytvorenej Spoločnosti národov, organizácii, ktorej hlavným cieľom malo byť zachovať svetový mier. Ministri zahraničných vecí dvoch „odstrčených“ mocností – Walther Rathenau a Georgij V. Čičerin – si od spoločnej dohody sľubovali predovšetkým hospodárske výhody, a to najmä v podobe produkcie vojenských lietadiel (ktorými Nemecko podľa Versailleskej zmluvy nemohlo vôbec disponovať) výmenou za moderné technologické postupy napomáhajúce rozvoju sovietskej armády. Vedľajším, no vítaným produktom dohody mala byť aj bolestivá politická frčka do nosa spomenutých západných mocností, ktoré svojím neuváženým prístupom dopomohli k uzavretiu nečakaného spojenectva. Nemecká spoločnosť sa o obsahu dohody dozvedala až postupne, keďže vláda dohodu, prirodzene, tajila. Zlomovým bol v tejto súvislosti článok novinárov Carla von Ossietzkyho a Waltera Kreisera, ktorí v týždenníku *Die Weltbühne* verejnost informovali o výrobe nemeckých lietadiel na území Sovietskeho zväzu. Za vyzradenie vojenského tajomstva boli obaja novinári v roku 1931 odsúdení na 18 mesiacov trestu odňatia slobody (bližšie pozri pod heslom „Weltbühne-Prozess“). V populárnej kultúre bolo uvádzané odhalenie vierohodným spôsobom zdramatizované v seriáli *Babylon Berlin*, v ktorom stíhaného novinára reprezentuje postava Samuela Katelbacha.

⁶⁸ Táto informácia odznela v historickom dokumente *Weimarer Köpfe – Walter Rathenau* z roku 1984 (bližšie pozri pasáže 33:10 – 33:25) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=XYxx-Ckd8uE>

ciach, ale aj priamo v Ríšskom sneme. Bez toho, aby stihlo prísť k objasneniu okolností spáchaného skutku, boli poslanci pravicových strán okamžite obviňovaní z Rathenauerovej smrti. Do histórie vstúpil najmä prejav predsedu vlády Josepha Wirtha, ktorý z rečníckeho pultu ukázal na pravú stranu sály – kde mali podľa zasadacieho poriadku pridelené miesta poslanci pravicových strán – so zvolaním „*tam stojí nepriateľ, ktorý leje jed do rán národa. Niet pochyb o tom, že nepriateľ stojí napravo!*“⁶⁹ Atentát Wirth označil za ďalší „*dielik reťazca vopred dobre pripraveného útoku na republiku. Najprv musia padnúť [jej] lídri a potom padne aj samotná republika*“.⁷⁰

Svojich politických prívržencov, ako aj všetkých, ktorým záleží na slobodnom a demokratickom štáte, Wirth na konci prejavu vyzval k zjednoteniu s cieľom ochrániť ohrozenú republiku. Podľa stenografického záznamu sa po tomto prehlásení z ľavej a strednej časti sály ozývali výkriky „*Správne!*“ (Sehr wahr!).⁷¹ Ostrá hranica ideologického rozštiepenia bola v Ríšskom sneme viac než citelná – politicky aj priestorovo.

Vláda sa na vzniknutú situáciu rozhodla zareagovať „osvedčeným“ postupom. Ríšskeho prezidenta Eberta požiadala o bezodkladné vydanie ďalšieho núdzového opatrenia na ochranu republiky, čo prezident 26. júna 1922 aj urobil. Rýchlosť, s akou bolo opatrenie prijaté, nedovoľovala výraznejšie prepracovanie pôvodného obsahu. V zásade preto išlo o obnovenie zrušenej verzie z konca roku 1921. Okrem sprísnených trestných sadziieb predstavoval podstatnú zmenu iba predpoklad zriadenia nového súdneho orgánu – *Štátneho súdneho dvora na ochranu republiky* (Staatsgerichtshof zum Schutze der Republik), ktorý sa mal stať odvolacou inštanciou proti rozhodnutiam krajských centrálnych orgánov.

O tri dni neskôr – 29. júna 1922 – vydal Ríšsky prezident druhé opatrenie, ktoré dopĺňalo nové skutkové podstaty trestných činov. Stíhané už mohli byť napríklad aj osoby, ktoré o príprave atentátu na verejného činiteľa vedeli, no neoznámili to príslušným orgánom.

Ríšska vláda si však veľmi dobre uvedomovala, že prijaté opatrenia môže ľahko postihnúť osud ich predchodcu. Rozhodla sa preto „zabetónovať“ úpravu aj v podobe riadne prijatého zákona, ktorého platnosť by nebola spo-

⁶⁹ Bližšie pozri (236. Sitzung; 25. jún 1922, S. 8058) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: www.reichstagsprotokolle.de

⁷⁰ Bližšie pozri (235. Sitzung; 24. jún 1922, S. 8037) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: www.reichstagsprotokolle.de

⁷¹ Bližšie pozri (235. Sitzung; 24. jún 1922, S. 8037) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: www.reichstagsprotokolle.de

chybnovaná, ihneď ako v spoločnosti „opadnú emócie“. Na druhej strane, prevládajúce spoločenské rozhorčenie vláda vnímala ako dôležitý faktor pri hľadaní podpory návrhu zákona. Aby nestrácala čas s prípravou novej právnej úpravy, do predloženého návrhu sa rozhodla „preklopiť“ text dvoch (už) prijatých núdzových opatrení Ríšskeho prezidenta. Vznikla tým vcelku paradoxná situácia. Zatiaľ čo v Ríšskom sneme prebiehali živé diskusie o rozporuplnosti niektorých ustanovení prerokovávaného návrhu zákona, samotný obsah predpisu – v podobe dvoch núdzových opatrení – v krajine už v skutočnosti platil a v aplikačnej praxi nachádzal aj svoje využitie.

Dokladajú to aj rozhodnutia bádenských a durínskych krajských orgánov, ktoré núdzové opatrenia využili k rozpusteniu NSDAP (!) z dôvodu neustálych antisemitských útokov proti židovskému obyvateľstvu.⁷² Paralelne s týmito prelomovými rozhodnutiami sa vláda v Ríšskom sneme pokúšala nájsť podporu na prijatie zákona, ktorý by krajským orgánom dovoľoval urobiť to isté. Hľadanie podpory bolo náročné najmä z dôvodu, že k presadeniu zákona bola potrebná až 2/3 (ústavná) väčšina. Obsah zákona totiž nepriamo zasahoval do textu Weimarskej ústavy.⁷³ Dotknutým bol predovšetkým čl. 105 ústavy, ktorý zakazoval zriaďovanie mimoriadnych súdov. Kritici upozorňovali, že zriadenie Štátneho súdneho dvora na ochranu republiky naplňa práve tieto znaky, a preto musí byť predpis prijatý 2/3 väčšinou. Do sporu sa už tradične zapojila aj bavorská vláda, ktorá vopred avizovala, že jurisdikciu novovytváraného súdneho orgánu na svojom území neuzná.

Zákon na ochranu republiky (Gesetz zum Schutze der Republik) bol prijatý 21. júla 1922.⁷⁴ Platnosť predpisu však bola v § 27 ods. 2 obmedzená iba na obdobie 5 rokov.⁷⁵ V auguste sa Wirthovi podarilo vyjednať kompromisnú

⁷² V Dolnom Sliezsku prišlo na základe núdzových opatrení k rozpusteniu *Nemeckej sociálnej strany* (Deutschsoziale Partei), ktorá sa porušenia ich ustanovení mala dopustiť protirepublikovou agitáciou v straníckej tlači. STEIN, K. cit. d., s. 108 – 111.

⁷³ Íšlo o jeden z príkladov tzv. prelamovania ústavy (Verfassungsdurchbrechung), ktorý ústavná prax vo Weimarskej republike pripúšťala (a ktorá bola opakovane terčom kritiky). Ak návrh zákona odporoval textu ústavy, k jeho prijatiu mohlo prísť, ak zaň v Ríšskom sneme zahlasovala sprísnená – 2/3 väčšina všetkých poslancov. Príkladom prelomenia Weimarskej ústavy bolo aj predĺženie funkčného obdobia prezidenta Eberta o ďalšie tri roky (1922 – 1925), ktoré Ríšsky snem taktiež presadil (napriek odlišnému zneniu ústavy) zákonom prijatým 2/3 väčšinou poslancov.

⁷⁴ Za prijatie zákona nakoniec prevapivo zahlasovala aj časť opozičných poslancov Nemeckej ľudovej strany (DVP).

⁷⁵ V roku 1927 bola účinnosť zákona predĺžená o ďalšie dva roky. Zo znenia zákona bola vylúčená časť týkajúca sa Štátneho súdneho dvora na ochranu republiky, ktorý zanikol. V marci roku 1930 bol zákon na ochranu republiky prijatý opätovne. Súdny prieskum sťaž-

dohodu aj s rebelujúcim Bavorskom. Jej podstata spočívala v zriadení špeciálneho, tzv. *dolnonemeckého senátu* (Süddeutscher Senat) v rámci Štátneho súdneho dvora na ochranu republiky, ktorého pôsobnosť by sa vzťahovala výlučne na krajiny južného Nemecka.⁷⁶ Týmto spôsobom sa podarilo odstrániť poslednú prekážku brániacu platnosti zákona na území celej Weimarskej republiky.

Jeho prijatie možno v histórii Weimarskej republiky nesporne označiť za prelomovú udalosť. Štátne orgány dostali k dispozícii prostriedky vytvorené na potlačovanie politického extrémizmu. S prihliadnutím na spoločenskú situáciu v krajine po konci prvej svetovej vojny (vysoká sociálna nestabilita) išlo o relatívne rýchle upevnenie základných kameňov obranyschopnosti Weimarskej demokracie. Uvedomujeme si pritom, že táto apológia môže byť „zhodená zo stola“ ťmahom jednej ruky.

Stačí si položiť kritickú otázku, či sa azda zmenilo niečo na tom, že v Ríšskom sneme sedeli aj naďalej poslanci, ktorí spochybňovali demokratické zriadenia, resp. šíрили rasistické a xenofóbne myšlienky.⁷⁷ Skutočne sa takto prejavuje „brániaca sa“ republika?

V snahe sformulovať odpoveď na túto neľahkú otázku sme sa rozhodli priblížiť aktivity nacistickej strany – NSDAP. Viedli nás k tomu viaceré dôvody. V prvom rade išlo o politickú stranu, o ktorej antidemokratickom postoji nemožno mať žiadne pochybnosti.⁷⁸ Čo je však ešte dôležitejšie, členovia tejto strany sa v novembri roku 1923 pokúsili o štátny prevrat – tzv. Pivný puč. Stalo sa tak iba niekoľko mesiacov potom, čo sa Weimarská republika „vyzbrojila“ dostatočnými nástrojmi, aby sa s aktérmi takéhoto činu doká-

ností proti rozpusteniu spolkov (politických strán) prevzal Ríšsky správny súd (Reichsverwaltungsgericht; § 9 ods. 3), resp. najvyšší Ríšsky súd (Reichsgericht; § 9 ods. 4). Znenie druhého zákona na ochranu republiky pozri bližšie [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: www.documentarchiv.de

⁷⁶ WINKLER, H. A. *Weimar 1918 – 1933*, s. 176.

⁷⁷ Je známym faktom, že extrémistom nerobilo žiadny problém volať po odstránení demokratického režimu a zároveň zastávať verejnú funkciu, resp. sa o ňu uchádzať. Príkladom z neskoršieho obdobia môže byť Hitlerov prejav v Eberswalde z 27. júla 1932, v ktorom štyri dni pred parlamentnými voľbami (!) vyhlásil (cit.): „... stanovil som si jeden cieľ, a to vymiesť z Nemecka [všetkých] 30 strán“. Bližšie pozri Wahlkampfreden in Eberswalde (Adolf Hitler; 27-07-1932) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://archive.org/details/19320727AdolfHitlerWahlkampfredenInEberswalde10m48s>

⁷⁸ Nešlo pritom iba o mnohé verbálne útoky na Weimarskú republiku a jej predstaviteľov. Už v roku 1920 zverejnila NSDAP 25-bodový program, v ktorom explicitne zbavuje Židov občianskych a politických práv (pozri čl. 4 programu) [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Program_NSDAP

zala účinne a rázne vyrovnáť. Bude nás preto zaujímať, ako je možné, že sa NSDAP spolu so svojim lídrom Adolfom Hitlerom dokázala opätovne zapojiť do politického života Weimarskej republiky, hoci najneskôr od roku 1923 muselo byť zrejmé, že sú jej otvorenými nepriateľmi.

Štát proti Hitlerovi

Hodnotenie konkrétnych historických udalostí a ich aktérov čelí nejednej nástrahe. Jednou z nich je aj tendencia posudzovať skutočnosti optikou dôsledkov, ktoré tieto skutočnosti vyvolali. Toto, na prvý pohľad triviálne upozornenie, je v prípade Weimarskej republiky nutne opakovane zdôrazňovať. Je prirodzené, že obdobie rokov 1933 – 1945 spojené s deportáciami a vyvražďovaním obyvateľstva, nás núti zamerať pozornosť na subjekty zodpovedné za tieto činy. S rovnakou prirodzenosťou si môžeme všimnúť, aké kroky štátne orgány Weimarskej republiky voči NSDAP a jej predstaviteľom podnikli.

Zároveň by sme však mali mať na pamäti, že tým tejto strane automaticky pripisujeme väčší význam a dôležitosť ako mnohým ďalším stranám s porovnateľne extrémistickou profiláciou. Poľahky sa nám môže stať, že celkový obraz o obranyschopnosti Weimarskej republiky nám vytvorí zopár (neuvážaných, nesprávnych, oneskorených...) opatrení, ktoré boli voči NSDAP podniknuté.

Je azda zbytočné pripomínať, že štátne a krajiniské orgány nemali veľkú možnosť predvídať všetky dôsledky, ktoré so sebou nacistická totalita priniesla. Tým nemá v žiadnom prípade prichádzať k ospravedlneniu ich konania, ale skôr k jeho kritickej objektivizácii.

Tento prístup nám dovoľuje vysloviť myšlienku, že NSDAP nezohrávala v 20. rokoch minulého storočia na politickej mape Weimarskej republiky žiadnu významnú úlohu. V skutočnosti išlo o marginálne politické hnutie, ktorého slabé volebné výsledky mali navyše klesajúcu tendenciu.⁷⁹ K rovnakému hodnoteniu možno dospieť aj v prípade osoby Adolfa Hitlera. Do roku

⁷⁹ Vo voľbách do Ríšskeho snemu v roku 1928 získala NSDAP iba 2,6 % hlasov, čomu zodpovedalo 12 pridelených mandátov (z celkového počtu 491). Strane „pomohlo“ až vypuknutie veľkej hospodárskej krízy, ktoré so sebou prinieslo prvé volebné úspechy NSDAP. Hneď v nasledujúcich voľbách v roku 1930 strana získala 18,3 % (107 mandátov z celkového počtu 577).

1923 (keď sa zviditeľnil pokusom o puč) ho nemecká verejnosť vnímala iba ako ďalšiu z radu obskúrnych postáv lokálneho významu.⁸⁰

V demokratickom tábore nevzbudzovala nacistická strana obavy ani z pohľadu počtu svojich členov. V roku 1923 bolo v NSDAP zaregistrovaných približne 55 000 členov, čo v štáte so 62 miliónmi obyvateľov predstavovalo chabú politickú silu.⁸¹ Pre porovnanie možno uviesť, že extrémistický protipól nacistov – Komunistická strana Nemecka – disponovala už krátko po vzniku Weimarskej republiky 300 000 členskou základňou a prvé mandáty v Ríšskom sneme získali komunisti už v roku 1920.⁸² Naproti tomu nemala NSDAP do roku 1924 zastúpenie v Ríšskom ani žiadnom krajinškom sneme.

Verejnosť stranu vnímala najmä prostredníctvom periodika s názvom *Völkischer Beobachter* (Ľudový pozorovateľ), ktorého náklad do roku 1923 nepresahoval 30 000 výtlačkov.⁸³ Štátnym orgánom neunikla ani snaha Adolfa Hitlera zriadiť ozbrojené jednotky pomenované ako *poriadkové oddiely* (Ordnertuppen), neskôr premenované na *útočné oddiely* (SA – Sturmabteilung).

Dôvod, prečo neboli ihneď rozpustené, je potrebné zasadiť do širšieho kontextu následkov prvej svetovej vojny. Súčasťou Versailleskej mierovej zmluvy bola aj obmedzujúca podmienka stanovujúca maximálny počet čle-

⁸⁰ Nemecký spisovateľ Sebastian Haffner si vo svojich spomienkach na povojnovú situáciu v hlavnom meste zapísal, že (cit.) „... v Berlíne sa to spasiteľmi priam hmýrilo – dlhovlasé postavy v jutových rúchach vyhlasovali, že ich poslal Boh, aby zachránili ľudstvo, mnohí si z toho urobili živnosť. Najúspešnejší bol istý Häusser, ktorý používal reklamu, organizoval hromadné poďujatia a tešil sa množstva prívržencov. Podľa informácií v novinách bol jeho obdovou v Mníchove akýsi Hitler, ten však staval najmä na nesmierne podlých prejavoch, v ktorých zachádzal do nepredstaviteľných klamstiev, otvorených vyhrážok a neskrývaných krutostí. Kým Hitler chcel tisícročnú ríšu nastoliť vyvrážením všetkých Židov, istý Laberty v Durínsku chcel to isté dosiahnuť ľudovým tancom, spevom a poskakovaním. Každý spasiteľ má vlastný štýl. Nikoho už nič neprekvapovalo, prekvapenie sa z našich životov dávno vytratilo“. Bližšie pozri HAFFNER, S. *Príbeh jedného Nemca: Spomienky na roky 1914 – 1939*. Bratislava: IKAR, 2021, s. 58.

⁸¹ HOSER, P. *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), 1920 – 1923/1925 – 1945* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Nationalsozialistische_Deutsche_Arbeiterpartei_\(NSDAP\),_1920-1923/1925-1945](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Nationalsozialistische_Deutsche_Arbeiterpartei_(NSDAP),_1920-1923/1925-1945)

⁸² SCRIBA, A. *Die Kommunistische Partei Deutschlands (KPD)* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/innenpolitik/kpd.html>

⁸³ HOSER, P. *Völkischer Beobachter*. Dostupné na: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/V%C3%B6lkischer_Beobachter

nov pozemnej armády na 100 000 mužov.⁸⁴ Vojaci, ktorí boli po vojne nútení armádu opustiť, nachádzali svoje uplatnenie v rôznych polovojenských organizáciách nazývaných *Freikorps* (Slobodné zbory). Tie vznikali aj v rámci organizačnej štruktúry politických strán, čím sa fakticky obchádzala limitujúca podmienka Versailleskej zmluvy. Vláda tieto „stranícke jednotky“ následne využívala na podporu regulárnej ríšskej armády.

Trojica demokratických parlamentných strán – SPD, Zentrum a DDP – napríklad od roku 1924 disponovala vlastnou polovojenskou organizáciou s názvom *Ríšsky odznak čierna-červená-zlatá* (Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold), ktorá združovala až 3 milióny členov (bývalých vojakov). Rovnakú jednotku si zriadila aj Komunistická strana Nemecka, ktorej polovojenská organizácia s názvom *Roter Frontkämpferbund* (Červený zväz frontových bojovníkov) postupne získala až 400 000 členov.⁸⁵

Hlavným cieľom zriadenia vlastných ozbrojených jednotiek bolo pre NSDAP navodenie dojmu plnohodnotnej politickej strany s k tomu prislúchajúcou organizačnou štruktúrou. V skutočnosti sa však strana borila s úlohou „prekročiť“ hranice Bavarska. Dopomôcť k tomu malo zakladanie tzv. *miestnych skupín* (Ortsgruppen), ktoré boli poverené organizovaním protestných manifestácií, pochodov a vydávaním straníckej tlače v danom regióne. Ani v tomto prípade sa úspech nerovnal vynaloženej energii. Strana do svojich radov obyčajne prilákala iba niekoľko desiatok radikálov. Priemerný počet členov *miestnej skupiny* nepresahoval 500 osôb.⁸⁶

Azda najväčšiu pozornosť na seba dokázala NSDAP strhnúť v roku 1922, keď na protest proti „židovským bankárom“ vhodil člen miestnej skupiny v Mannheime (Bádensko) Paul Jansen odistený granát do haly mestskej burzy. Napriek tomu, že pri tejto akcii neprišlo k žiadnej strate na životoch, NSDAP si tým okamžite zabezpečila miesto v prvej vlne rozpustených spolkov na základe novoprijatého zákona na ochranu republiky.⁸⁷

⁸⁴ Uvádzané podmienky boli uvedené v čl. 159 až 213 Versailleskej mierovej zmluvy. Bližšie pozri *Der Vertrag von Versailles. Friedensvertrag (Teil V – Bestimmungen über die Land-, See- und Luftstreitkräfte; Art. 159 – 213)*, s. 209 – 231.

⁸⁵ MÜHLENDORFER, F. *Roter Frontkämpferbund, 1924 – 1929* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Roter_Frontk%C3%A4mpferbund_1924-1929

⁸⁶ HOSER, P. *Nationalsozialistische*.

⁸⁷ STOCKERT, H. *NS – Zeit: Explosion in der Börse – die Anfänge der NSDAP in Mannheim* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.marchivum.de/de/blog/ns-zeit-11>
Spomedzi radikálnych (zväčša pravicových) spolkov bol zákaz uvalený na Zväz nacionálne zmýšľajúcich vojakov (Verband nationalgesinnter Soldaten), Ocelovú helmu (Stahlhelm)

NSDAP bola do konca júna 1923 postupne zakázaná vo všetkých (šestnástich) krajinách okrem Bavorska a Württemberska.⁸⁸ Práve v Bavorsku však strana sídlila a koordinovala odtiaľ svoju činnosť. Obrannosť Weimarskej republiky začala postupne ukazovať svoje trhliny. A nešlo o jediné nedostatky.

Nejasno sa ukázala byť aj praktická stránka uvalených zákazov. Oficiálna promulgácia zákazu konkrétnej miestnej skupiny bola často iba prázdny gestom bez praktických účinkov. Členov nacistických stranických buniek úradné rozhodnutie mnohokrát dokonca ešte viac povzbudilo k zvýšeniu agitačnej činnosti, čo sa napríklad v dolnosaskom Göttingene odrazilo v zdvojnásobení počtu členov „zakázanej“ miestnej skupiny.⁸⁹

Mníchovské vedenie NSDAP medzitým sformulovalo proti uvaleným zákazom aj jednotnú oficiálnu sťažnosť, s ktorou sa v zmysle § 13 zákona na ochranu republiky obrátili na Štátny súdny dvor v Lipsku. Nový súdny orgán tak krátko po svojom vzniku dostal príležitosť preukázať „pripravenosť“ brániť demokratické zriadenie Weimarskej republiky.

Súd vo veci rozhodol 15. marca 1923. Sťažnosť v plnom rozsahu zamietol. V odôvodnení okrem iného uviedol, že „z *obsiahleho materiálu predloženého zúčastnenými krajinými vládami a ríšskym komisárom pre dohľad nad verejným poriadkom nadobudol Štátny súdny dvor presvedčenie, že strana vyvíja snahu vykonať skutky kvalifikované v § 7 ods. 4 a § 8 ods. 1 zákona z 21. júla 1922 [zákon na ochranu republiky – pozn. J. N.]. ... Toto presvedčenie sa opiera o mnohé prejavy hlavných predstaviteľov tejto strany, predovšetkým samotného Hitlera ako jej predsedu a ideového lídra, a taktiež o články, ktoré boli vytlačené stranickým orgánom – Völkischer Beobachter. ... Je teda isté, že NSDAP možno na základe svojho prechádzajúceho konania označiť za organizáciu nepriateľskú voči štátu. Niet taktiež žiadnych pochyb, že [NSDAP] sa usiluje o podkopanie ústavného republikánskeho štátneho zriadenia Ríše, a to prostredníctvom pozbavovania nemeckých občanov židovskej viery práva na rovnosť občanov pred zákonom a prístupom k verejným funkciám bez ohľadu na náboženské vyznanie (čl. 109, 128, 136 ríšskej ústavy). ... Využitie § 7 ods. 4 zákona na ochranu [republiky] proti NSDAP je preto opodstatnené“.⁹⁰*

alebo Rád mladých Nemcov (Jungdeutscher Orden). Bližšie pozri HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 303.

⁸⁸ GRÜNTHALER, M. *Parteiverbote in der Weimarer Republik*. Frankfurt am Main: Peter Land – Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1994, s. 202.

⁸⁹ GRÜNTHALER, M. cit. d., s. 206.

⁹⁰ HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 300 – 302.

Rozhodnutie definitívne potvrdilo zákonnosť všetkých krajinských zákonov NSDAP. Činnosť nacistickej strany sa týmto momentom stala ilegálnou.

Rozpustené miestne skupiny na rozhodnutie okamžite zareagovali zakladaním nových spolkov, zväzov, klubov a združení, ktoré sa podľa svojich názvov orientovali na telovýchovu, turistiku, kultúru, vzdelávanie, či dokonca spev.⁹¹ Aj s touto situáciou zákon na ochranu republiky počítal, keď v zmysle § 19 ods. 2 dovoľoval potrestať členov podieľajúcich sa na činnosti rozpustených spolkov, pričom za rozpustený spolok považoval aj formálne nový spolok, ktorý sa svojou objektívnou činnosťou neodlišoval od rozpusteného (zakázaného) spolku. Pre lipský súd však bolo už o poznanie náročnejšie určiť, ktorá *krycia organizácia* (Tarnorganisation) nahradila konkrétny rozpustený spolok. Súd navyše nepovažoval za protizákonný samotný prechod členov rozpusteného spolku do iných spolkov.

K potrestaniu súd od krajinských orgánov vyžadoval preukázanie jednoznačného prepojenia medzi rozpusteným spolkom a jeho (údajným) nástupcom. Dopomôcť k tomu mohla napríklad zhoda osôb vo vedení (rozpusteného a nového) spolku, resp. kontinuálne pokračovanie v činnosti pôvodného spolku.⁹² Napriek zložitosti dokazovania sa priama previazanosť podarila v niektorých prípadoch skutočne preukázať. Stalo sa tak napríklad pri *Veßkonemeckej strane práce* (Großdeutsche Arbeiterpartei), ktorú 10. januára 1923 nariadil ako nástupnícku organizáciu NSDAP rozpustiť pruský minister vnútra. Strana sa proti rozhodnutiu bránila sťažnosťou, ktorú súd v marci 1923 zamietol. Spojitosť oboch organizácií pruský minister vnútra preukázal totožnosťou programov obsahujúcich cieľ zbaviť nemeckých Židov občianskych práv.⁹³

V súvislosti s rozhodovacou činnosťou Štátneho súdneho dvora je dôležité upozorniť na špecifický prístup uplatňovaný v prípade zákazu politických strán s parlamentnou účasťou. Súd sa v takýchto situáciách rozhodol, že výsledok konania nebude mať žiadny vplyv na poslanceké mandáty, ktoré (zakázaná) strana vo voľbách získala. Poslanci zvolení na kandidátke takejto strany preto mohli dokončiť funkčné obdobie bez ohľadu na to, že ich domovská strana *de iure* neexistovala. Vylúčená pre nich nebola ani možnosť kandidovať do Ríšskeho snemu opätovne.⁹⁴

⁹¹ GRÜNTHALER, M. cit. d., s. 207 – 208.

⁹² STEIN, K. cit. d., s. 108 – 111.

⁹³ STEIN, K. cit. d., s. 156.

⁹⁴ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789* (Band VI). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1984, s. 153.

Tento prístup bol prvýkrát uplatnený voči *Slobodnej nemeckej ľudovej strane* (Deutschvölkische Freiheitspartei – DVFP),⁹⁵ ktorej zákaz Štátny súdny dvor potvrdil v apríli 1923. Trojica poslancov – Albrecht von Graefe, Wilhelm Henning a Reinhold Wulle – napriek tomu zotrvala vo svojich funkciách až do roku 1924.⁹⁶

Súd svoje rozhodnutie zdôvodňoval princípom slobodného mandátu, získaním ktorého sa poslanci stávali reprezentantmi celého nemeckého ľudu (a nie konkrétnej politickej strany).⁹⁷ Z tohto dôvodu bolo prípustné, aby poslanci extrémistických strán (v prípade, že sa ich sankcia priamo netýkala) využívali pôdu parlamentu na šírenie myšlienok danej strany, čím ju v spoločenskom povedomí napriek zákazu udržiavali „pri živote“. Je nesporné, že išlo o jednu z najväčších trhlín budovanej obranyschopnosti Weimarskej republiky, akej sa Štátny súdny dvor dopustil.

Skutočná záťažová skúška však ústavný systém Weimarskej republiky ešte len čakala. V čase, keď sa väčšina miestnych skupín NSDAP pokúšala vymyslieť čo najefektívnejší spôsob, ako obísť zákaz krajiných úradov, mníchovské vedenie strany už venovalo energiu plánovaniu štátneho prevratu. Jeho načasovanie súviselo s okupáciou industriálnej oblasti Porúria, ktorú v januári 1923 obsadili vojská Francúzska a Belgicka.⁹⁸

Obsadenie nemeckého územia „nepriateľskými“ vojskami západných mocností výrazným spôsobom otriaslo dôverou vo vládu Wilhelma Cuna. Pochybnosti sa začali vznášať aj nad rozhodnutím vydať sa v novembri 1918 republikánskou cestou. Napätú situáciu vnímala NSDAP ako výbornú príležitosť na uskutočnenie prevratu, rátajúc s podporou zvyšku nemeckého národa. NSDAP pri rozhodovaní povzbudil aj úspech talianskych fašistov na čele s Benitom Mussolinim, ktorému sa rok predtým podarilo podobným spôsobom zvrhnúť vládu Luigiho Factu.⁹⁹

Stupňujúcu sa hrozbu násilného prevratu vnímala aj bavorská vláda na čele s Gustavom von Kahrom. Rozhodla sa preto využiť čl. 64 Bavorskej ústavy, ktorý v prípade *hroziaceho nebezpečenstva* (drohende Gefahr) dovoľoval vláde prijímať opatrenia nutné k jeho potlačeniu. Vo vzťahu k Weimarskej

⁹⁵ Strana vznikla v roku 1922 oddelením od inej krajne pravicovej (parlamentnej) strany – Nemeckej národnej ľudovej strany (Deutschnationale Volkspartei – DNVP).

⁹⁶ V nasledujúcich voľbách sa všetci traja poslanci úspešne uchádzali o znovuzvolenie.

⁹⁷ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschicht.* (Band VI), s. 155.

⁹⁸ Účelom okupácie bola konfiškácia majetku a naturálií, prostredníctvom ktorých si západné mocnosti chceli zabezpečiť úhradu nevyplatených reparácií. Bližšie pozri pod heslom „Rúrska kríza“.

⁹⁹ Bližšie pozri pod heslom „Pochod na Rím“.

ústave sa Bavorsko oprelo o čl. 48 ods. 4, ktorý umožňoval prijímanie núdzových opatrení aj krajine (namiesto Ríšskeho prezidenta), ak vznikla hrozba oneskoreného zásahu.¹⁰⁰ Kontrolu nad výkonom právomoci vykonával Ríšsky prezident a Ríšsky snem, ktoré mohli s prijatými opatreniami vyjadriť svoj nesúhlas a prijaté opatrenie zrušiť.¹⁰¹

Hoci obe spomenuté ustanovenia hovorili o vláde ako celku, v skutočnosti to bol jej predseda, kto ich uplatnením získaval rozsiahle – priam až diktátorské – právomoci. Podobne ako Ríšsky prezident mohol krajinský predseda vlády prijímať opatrenia bez ohľadu na vôľu krajinského snemu, prelamovať zákony a obmedzovať výkon základných ľudských práv. Zmena nastala dokonca aj v názve funkcie – z predsedu vlády sa stal *generálny štátny komisár* (Generalstaatskommissar).

Pre Ríšsku vládu boli Kahrove kroky neakceptovateľné aj napriek tomu, že sama chcela dopomôcť k stabilizácii situácie v krajine. Do riešenia čoraz komplikovanejšieho problému sa preto zapojil Ríšsky prezident Ebert, ktorý 26. septembra 1923 narýchlo vydal ďalšie núdzové opatrenie.¹⁰² Ministrom obrany – v tom čase Ottovi Geßlerovi (DDP) – v ňom udelil právomoc vydať rozkaz k vojenskému zásahu proti akýmkoľvek subjektom narúšajúcim verejný poriadok alebo bezpečnosť vo Weimarskej republike.¹⁰³ Čo bolo však ešte dôležitejšie, v § 1 obmedzil platnosť základných práv upravených v čl. 114, 115, 117, 118, 123, 124 a 153 Weimarskej ústavy.¹⁰⁴

Bavorsku tým Ríšska vláda vyslala jasný signál, že rizikovosť situácie v jednotlivých krajinách bude vyhodnocovať sama a v prípade, že by ohrozenie verejného poriadku skutočne hrozilo, príde k nasadeniu ríšskej armády. Že nešlo o unáhlené rozhodnutie, sa potvrdilo 8. novembra 1923.

NSDAP sa pod vedením Adolfa Hitlera v tento deň pokúsila uskutočniť štátny prevrat nacistami označovaný za *národnú revolúciu*.¹⁰⁵ Krátko po jeho vypuknutí sa zdalo, že nacisti ozbrojené zložky skutočne zaskočili. V mní-

¹⁰⁰ Čl. 48 ods. 4 Weimarskej ústavy „... v prípade hrozby oneskoreného zásahu môže podľa odseku 2 prijať dočasné opatrenia aj krajinská vláda. Na žiadosť Ríšskeho prezidenta alebo Ríšskeho snemu budú opatrenia zrušené“ (preklad J. N.).

¹⁰¹ Čl. 48 ods. 4 druhá veta Weimarskej ústavy.

¹⁰² HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 322 – 323.

¹⁰³ Ríšsky minister obrany mohol výkon právomoci následne delegovať na vojenských veliteľov (§ 2). HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 322 – 323.

¹⁰⁴ V rovnakom poradí išlo o právo na osobnú slobodu, nedotknuteľnosť obydlia, listové, poštové, telegrafické a telefonické tajomstvo, slobodu prejavu, slobodu zhromažďovania, združovacie právo (!) a vlastnícke právo.

¹⁰⁵ KERSHAW, I. cit. d., s. 207.

chovskom pohostinstve Bürgerbräukeller (odtiaľ pomenovanie prevratu ako *Pivný puč*) sa jednotkám SA podarilo zajať predsedu vlády Gustava von Kahra, veliteľa krajinkej polície Hansa von Seißera a veliteľa miestnych jednotiek ríšskej armády (Reichswehru) Otta von Lossowa. Išlo o trojicu osôb (prezývanú aj ako *triumvirát*), ktorá disponovala kľúčovými veliteľskými právomocami. Hitlerova predstava, že zajatím vrchných veliteľov ozbrojených síl na území Bavorska príde k ich okamžitému oslabeniu sa však čoskoro ukázala byť naivná. Do pohostinstva sa krátko po jeho obsadení dostávali prvé informácie o ostrých pouličných stretoch medzi jednotkami SA a príslušníkmi bavorskej polície a armády. Z budovy sa vo vzniknutom zmätku následne podarilo uniknúť aj Kahrovi, Seißerovi a Lossowovi, ktorí sa okamžite zapojili do organizácie odporu.

Výslednou bilanciou bolo 16 obetí na strane nacistov a 4 zastrelení príslušníci mníchovskej polície. Od oficiálneho vyhlásenia prevratu po jeho krvavé potlačenie neubehlo ani 24 hodín.

Hitler bol spolu s ďalšími spoluorganizátormi pokusu o štátny prevrat 11. novembra 1923 zadržaný a obvinený z *vlastizrady* (Hochverrat). Rozhodovať o vine mal v zmysle § 13 ods. 1 zákona na ochranu republiky Štátny súdny dvor v Lipsku. Pre súd malo ísť v krátkom čase o ďalšiu dôležitú skúšku pripravenosti brániť Weimarskú demokraciu. Avšak prv, než sa konanie stihlo vôbec začať, bavorská vláda opätovne zopakovala svoje výhrady z minulosti. Keďže puč nepresiahol hranice Bavorska, o osude jeho aktérov mali rozhodovať bavorské (súdne) orgány. V skutočnosti sa členovia *triumvirátu* týmto zúfalým pokusom usilovali nestratiť nad priebehom procesu priamu kontrolu. Pri nezávislom vyšetrovaní lipského Štátneho súdneho dvora by totiž mohlo vyjsť najavo, že o príprave prevratu sa intenzívne diskutovalo aj medzi veliteľmi bavorských jednotiek ríšskej armády a s jeho vypuknutím bol uzročený aj predseda vlády Gustav von Kahr.

Otto von Lossow ako veliteľ ríšskej armády na území Bavorska s Hitlerom dokonca absolvoval niekoľko stretnutí, na ktorých sa táto otázka otvorene prejednávala.¹⁰⁶ Až neskôr vyšlo najavo, že na krajinkej úrovni mal priebeh „akcie“ koordinovať Gustav von Kahr z novonadobudnutej pozície generálneho štátneho komisára. Plány nakoniec prekazil rýchly zásah Ríšskeho prezidenta, ktorý nad situáciou v jednotlivých krajinách prevzal kontrolu. Ríšsky prezident tým oslabil nielen Kahrove postavenie, ale ríšsku armádu

¹⁰⁶ KERSHAW, I. cit. d., s. 205.

zároveň uviedol do stavu bojovej pohotovosti. Keďže žiadna z týchto skutočností nehrala členom *triumvirátu* v priebehu roku 1923 do karát, od pripravovaného prevratu nakoniec upustili.

Následné vypuknutie nacistického prevratu v réžii Adolfa Hitlera bolo pre zainteresovanú trojicu nepríjemným prekvapením. Nacistický puč im nespôsobil vrásky z hľadiska vojenskej sily ani načasovania. Odhliadnuc od mnohých teatrálnych prvkov (Hitler si slovo v sále vypýtal výstrelom do stropu), išlo v skutočnosti o diletantský a chaoticky zorganizovaný pokus o prevzatie moci, ktorý nemal takmer žiadne reálne šance na úspech.¹⁰⁷ Hrozil však scenár, že postupné odkrývanie pozadia novembrových udalostí odhalí aj oveľa závažnejšie informácie týkajúce sa najvyšších krajiných predstaviteľov. Ak by sa tak stalo, nebolo vôbec vylúčené, že s exemplárnymi trestami by na konci procesu skončili práve Kahr, Seißer a Lossow namiesto Hitlera.

Z týchto dôvodov bolo nutné Hitlera spolu s ostatnými obvinenými uchrániť tak pred rozhodovaním nezávislého Štátneho súdneho dvora, ako aj pred tvrdým trestom, ktorý by ho mohol taktiež prinútiť k objasneniu širších súvislostí.

Gustav von Kahr sa pritom po celý čas snažil pred ríšskymi orgánmi vzbudzovať dojem nekompromisného bojovníka s politickým extrémizmom. Ešte v deň potlačenia nacistického prevratu – 9. novembra 1923 – vydal opatrenie zakazujúce NSDAP spolu s komunistickou stranou na území Bavorska.¹⁰⁸ Túto dvojitú hru Ríšska vláda nedokázala dešifrovať.

Súhlasila dokonca s Kahrovou požiadavkou na zmenu vecne príslušného súdu, ktorým sa po novom stal *Ludový súd* (Volksgericht) v Mníchove. Nič na tom nezmenil ani fakt, že tým došlo k bezprecedentnému porušeniu zákona na ochranu republiky. Viac ako možnosť dohliadnuť nad riadnym priebehom samotného procesu, Ríšsku vládu zaujímalo prijatie celoplošného zákazu extrémistických strán. Príležitosť na to poskytovalo núdzové opatrenie z 26. septembra, na základe ktorého prišlo k zákazu NSDAP, Komunistickej

¹⁰⁷ Okrem spomenutého faktu, a to, že ríšska armáda s vypuknutím nepokojov počítala, chýbal Hitlerovi k úspechu oveľa dôležitejší prvok – celospoločenská popularita potrebná na to, aby verejnosť prisúdila „národnej revolúcii“ čo i len nepatrný význam. Členovia triumvirátu počítali aspoň s podporou konzervatívne naladeného velenia nemeckej armády (Reichswehru). Lossow preto vycestoval aj do Berlína, kde sa pokúšal zistiť, či by prípadnú „akciu“ podporil vrchný veliteľ nemeckej armády Hans von Seeckt. Negatívna odpoveď mu predznamenala, že pokus o prevrat by s najväčšou pravdepodobnosťou viedol k jeho krvavému potlačeniu zo strany ríšskych orgánov. Bližšie pozri KERSHAW, I. cit. d., s. 205.

¹⁰⁸ HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 375.

strany Nemecka a Slobodnej nemeckej ľudovej strany (DVFP) na území celej Weimarskej republiky.¹⁰⁹

Proces s pučistami trval pred mníchovským súdom od 26. februára do 1. apríla 1924. Jeho priebeh, ako aj výsledný verdikt v plnej miere odzrkadlil nekalé pohnútky, ktoré stáli na jeho počiatku. Predseda päťčlenného senátu, sudca Georg Neithardt, Hitlerovi poskytoval neobmedzený priestor na prezentáciu vlastného svetonázoru, čo rečnícky zdatný predseda NSDAP okamžite využil.¹¹⁰ Prítomní domáci aj zahraniční novinári proces označili za *frašku* (Farce) a *justičnú komédiu* (Justiztravestie).¹¹¹ Sami však nechtiac poslúžili ako účinný zosilňovač vyslovených myšlienok, keďže väčšina Hitlerových výpovedí sa hneď na druhý deň objavovala v dennej tlači. Z lokálneho agitátora a extrémistu sa doslova zo dňa na deň stala politická osobnosť známa po celom Nemecku.¹¹²

Vyvrcholením bizarného procesu bol záverečný verdikt súdu. Spomedzi deviatich obvinených bol Hitler ako *spiritus agens* chystaného prevratu spolu s ďalšími tromi osobami odsúdený na najnižší možný trest – päť rokov odňatia slobody a pokutu 200 ríšskych mariek.¹¹³ Štyri osoby boli podmienčne prepustené a jedna dokonca oslobodená (Ludendorff). V odôvodnení rozsudku sudca uviedol, že čin bol „*vykonaný z čistého vlastenectva a najušľachtilejších pohnútok*“, čím skutok nepriamo schválil.¹¹⁴

Odhlíadnuc od ústretového prístupu, ktorý sudcovia svojím správaním k obvineným prejavovali, trpelo rozhodnutie aj vážnymi právnymi vadami. Napriek tomu, že Hitler stále nedisponoval nemeckým občianstvom (získal ho až 26. februára 1932), sa sudcovia rozhodli nevyužiť ustanovenie § 9 ods. 2 zákona na ochranu republiky, ktoré v prípade, že by odsúdená osoba bola cudzincom, určovalo povinnosť (!) jej vyhostenia. Ospravedlnením mala byť Hitlerova služba v nemeckej armáde počas prvej svetovej vojny, ktorou mal preukázať dostatočnú lojalitu k Nemeckej ríši. Sudcom pri zdôvod-

¹⁰⁹ Bližšie pozri HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 376 – 377.

¹¹⁰ Pri jednej príležitosti nechal sudca Neithardt Hitlera hovoriť viac ako štyri hodiny bez prerušenia so zdôvodnením, že „*taký príval slov nebolo možné zaraziť*“. Citované podľa KERSHAW, I. cit. d., s. 215.

¹¹¹ Bližšie pozri HECKER, H.-J. *Hitler-Ludendorff-Prozess, 1924* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Hitler-Ludendorff-Prozess_1924

¹¹² DRÁBIK, J. cit. d., s. 257.

¹¹³ Udelené päťročné tresty mohli byť pod podmienkou dobrého správania odsúdeného zmiernené na šesť mesiacov.

¹¹⁴ STEGER, B. *Der Hitlerprozess und Bayerns Verhältnis zum Reich 1923/24. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1977, 25. Jahrgang, Heft 4, s. 465.

ňovaní svojho uvažovania neprekážalo ani to, že Hitlera nakoniec uznali za vinného z trestného činu vlastizrady. Rovnakú svojvôľu prejavili aj pri vymenovaní trestu, keď prišlo k zjavnému opomenutiu zabitia štyroch príslušníkov mníchovskej polície, ktorých smrť tak zostala nepotrestaná.¹¹⁵

Pre Hitlera, ktorý krátko po neúspešnom puči premýšľal aj nad samovraždou, presiahol výsledok mníchovského procesu všetky očakávania. Nečakanou súhrnou okolností sa mu podarilo dosiahnuť to, o čo sa v NSDAP neúspešne pokúšal dlhé mesiace – spopularizovať stranu za hranicami Bavorska a strhnúť na seba pozornosť celého nemeckého národa.

Problematickou zostávala iba otázka, ako získaný potenciál využiť. Na prelome rokov 1923/1924 bol totiž na NSDAP uvalený až „dvojitý“ zákaz. Nacistická strana bola na území celej Weimarskej republiky zakázaná na základe núdzového opatrenia z 26. septembra 1923 a v platnosti zároveň zostávali aj jednotlivé krajiniské zákazy.¹¹⁶ O odstránenie oboch prekážok sa paradoxne postarali samotné ríšske orgány.

Dňa 28. februára 1924 prišlo zo strany Ríšskeho prezidenta k odvolaniu núdzového opatrenia, čím zanikla aj platnosť opatrení prijatých na jeho základe. V praxi to znamenalo zrušenie plošného zákazu NSDAP (ako aj iných zakázaných strán). O päť mesiacov neskôr prijal Ríšsky snem uznesenie, v ktorom nariadil zrušenie zákazu všetkých politických strán na ríšskej aj krajiniskej úrovni.¹¹⁷ Uznesenie v parlamente podporili najmä komunistickí

¹¹⁵ V súvislosti s predmetným procesom je pozoruhodné sledovať neskoršie osudy viacerých osôb vystupujúcich v danom konaní. Po nástupe nacistov k moci v roku 1933 bol sudca Georg Neithardt „odmenený“ miestom predsedu Vrchného krajiniského súdu v Mníchove. V rovnakom roku vstúpil do NSDAP aj štátny zástupca Ludwig Stenglein, ktorý Hitlerovi navrhoval udelenie osemročného trestu.

¹¹⁶ Počas platnosti krajiniských zákazov (ktorý platil aj v Bavorsku) sa NSDAP rozhodla využiť metódu vytvárania náhradných organizácií, ktorej efektívnosť v praxi „odskúšali“ už miestne skupiny NSDAP. V januári 1924 bola preto vytvorená *Velkonemecká pospolitost* (Großdeutsche Volksgemeinschaft) na čele s Alfredom Rosenbergom, šéfredaktorom *Völkischer Beobachter*. Pred parlamentnými voľbami v máji 1924 sa vedenie strán NSDAP a DVFP (voči tejto strane bol celorišský zákaz odvolaním výnimočného stavu zrušený) dohodlo na predstavení spoločnej kandidátky pod hlavičkou novej politickej strany s názvom *Slobodná nacionálne-socialistická strana* (Nationalsozialistische Freiheitspartei – NSFP). Nová strana mala predstavovať politickú platformu zjednocujúcu rozdrobené (či skôr zakázané) krajne pravicové hnutia pod jednou strechou. V parlamentných voľbách v máji 1924 získala NSFP 6,6 % (32 mandátov), čo zodpovedalo necelým 2 miliónom odovzdaných hlasov. Volieb do Ríšskeho snemu sa NSFP zúčastnila aj v decembri roku 1924 (v čase, keď Adolf Hitler ešte nebol na slobode) so ziskom 3 % (14 mandátov), čo zodpovedalo približne 907-tisíc odovzdaným hlasom.

¹¹⁷ HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen*, s. 408.

(KPD) a krajne nacionalistickí poslanci (DNVP, NSFP), ktorých „domovské“ politické strany zákazy priamo ohrozovali.¹¹⁸

Bavorsko k zrušeniu zákazu NSDAP pristúpilo až 16. februára 1925. Je potrebné zdôrazniť, že obdobie, počas ktorého bola NSDAP oficiálne zakázaná, stranu výrazne poznačilo. Členská základňa bola rozdrobená v zástupných organizáciách, z ktorých žiadna nedokázala politický potenciál získaný v priebehu súdneho procesu využiť.¹¹⁹ Adolf Hitler, ktorý bol na slobodu prepustený 20. decembra 1924 (z päťročného trestu si odpykal iba deväť mesiacov), sa upadajúci vplyv strany rozhodol vyriešiť jej formálnym „znovuzaložením“. Verejnosti túto novinku oznámil 27. februára 1925 na symbolickom mieste – v pohostinstve Bürgerbräukeller, úvodnom dejisku nezdarého štátneho prevratu.

Od jeho vypuknutia až do momentu, keď sa NSDAP mohla opätovne zapojiť do politickej súťaže, ubehlo necelých 16 mesiacov.

Záver

Existuje niekoľko skratiek, prostredníctvom ktorých sa historici pokúšajú laickej verejnosti priblížiť hlavné dôvody, prečo Weimarská republika pri ochrane demokracie zlyhala. Hovorí sa o slabej obranyschopnosti štátu, nedostatočnej razancii pri potláčaní politického extrémizmu, no skloňovaný je aj názor, že išlo o demokraciu bez demokratov, republiku bez republikánov.¹²⁰

V úvode príspevku sme si vytýčili dva základné ciele. Preukázať, že vnímanie Weimarskej republiky ako bezbranného štátu je historicky nepriliehavé, ba dokonca zavádzajúce. Weimarská republika sa voči politickému radikalizmu (pravicovému aj ľavicovému) bránila od momentu svojho vzniku. Ako inak možno nazeráť na fakt, že počas krátkej existencie tohto štátu prišlo k zákazu viac ako štyridsiatich politických strán z dôvodu ich extrémistic-

¹¹⁸ Podporu návrhu však vyjadrili aj niektorí sociálni demokrati. Bližšie pozri HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte*, s. 154.

¹¹⁹ Názorovo rozštiepené bolo aj zastupujúce vedenie strany, a to predovšetkým v otázke, či by sa strana mala vôbec zúčastňovať parlamentných volieb.

¹²⁰ Voči týmto skratkám sa v prejave z 3. apríla 2019 uskutočnenom pri otvorení berlínskej výstavy *Weimar: Vom Wesen und Wert der Demokratie* kriticky vymedzil aj spolkový prezident SRN Frank-Walter Steinmeier [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundespraesident-dr-frank-walter-steinmeier-1598820>

kej povahy?¹²¹ Súčasne sme sa však pokúšali zdôrazniť aj slabiny, ktoré obranyschopnosť Weimarskej republiky narúšali. Za najzásadnejšie nedostatky považujeme prenos kľúčových právomocí na krajinové orgány a rozhodnutie ponechať poslanecké mandáty aj osobám kandidujúcim za (medzičasom) rozpustené politické strany.

V úvode druhej časti práce sme upozornili na to, že diskusiu o Weimarskej republike ovplyvňuje *vedomie následku*. Týka sa to aj otázky z nadpisu tejto práce. Oprávnené sa možno pýtať, či má vôbec zmysel obhajovať obranyschopnosť štátu, ktorý je známy práve svojím zlyhaním. Otázka tak ale v skutočnosti nestojí. Spor o Weimarskú republiku spočíva skôr v otázke, či išlo o štát, ktorý bol kvôli svojim nedostatkom vopred odsúdený na zánik.

Bez nároku na správnosť je naša odpoveď negatívna.

Literatúra

ANSCHÜTZ, G. *Die Verfassung des deutschen Reichs vom 11. August 1919 – Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis* (14. Aufgabe). Berlin: Scientia Verlag Aalen, 1987. 800 s.

Der Vertrag von Versailles. Friedensvertrag. Frankfurt am Main: Ullstein GmbH Verlag, 1978, s. 236.

DRÁBIK, J. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia, 2019. 648 s.

GRÜNTHALER, M. *Parteiverbote in der Weimarer Republik*. Frankfurt am Main: Peter Land – Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1994. 255 s.

GUSY, CH. *100 Jahre Weimarer Verfassung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018. 328 s.

HAFFNER, S. *Príbeh jedného Nemca: Spomienky na roky 1914 – 1939*. Bratislava: IKAR, 2021. 264 s.

HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789* (Band VI). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1984. 1146 s.

HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789* (Band VII). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1984. 1281 s.

HUBER, E. R. *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte (1918 – 1933)*. Band IV (3. Auflage). Berlin: Verlag W. Kohlhammer, 1991. 682 s.

JÄCKEL, E. *Německé století: historická bilance*. Praha: Argo, 2004. 208 s.

KAISER, A.-B. Die Verfassung der Krisenrepublik. In: DREIER, H., WALDHOFF, CH. (Hrsg.). *Das Wagnis der Demokratie. Eine Anatomie der Weimarer Reichsverfassung*. München: Verlag C. H. Beck, 2018, s. 179 – 196.

¹²¹ GRÜNTHALER, M. cit. d., s. 9.

KERSHAW, I. *Hitler. 1889 – 1936: Hybris*. Praha: Argo, 2004. 680 s.

MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2013. 250 s.

STEGER, B. Der Hitlerprozess und Bayerns Verhältnis zum Reich 1923/24. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 1977, 25. Jahrgang, Heft 4.

STEIN, K. *Parteiverbote in der Weimarer Republik*. Berlin: Duncker & Humblot, 1999. 226 s.

WINKLER, H. A. *Weimar 1918 – 1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. München: C. H. Beck, 2018. 711 s.

Internet

<https://archive.org>

www.bundesbank.de

www.bundesregierung.de

www.de.statista.com

www.dhm.de

www.documentarchiv.de

www.historisches-lexikon-bayerns.de

www.lto.de

www.marchivum.de

www.reichstagsprotokolle.de

www.verfassungen.de

<https://cs.wikipedia.org>

<https://www.youtube.com>

www.zefys.staatsbibliothek-berlin.de

Rozhodnutia

Rozhodnutie nemeckého Spolkového ústavného súdu sp. zn. BVerG 5, 85 zo 17. augusta 1956.

Rozhodnutie Ústavného súdu Českej republiky sp. zn. Pl. ÚS 19/93 z 21. decembra 1993.

Rozhodnutie Ríšskeho súdu sp. zn. III 645/22 z 11. júla 1923.

ROZPÚŠŤANIE POLITICKÝCH STRÁN V 1. ČSR: BRÁNIACA SA DEMOKRACIA A JEJ ODKAZ*

Tomáš Gábriš

„Politické dějiny zdá se, že učí, že přespříliš zradikalizované formy státního zřízení vedou k brzké záhubě. To platí i o demokratické formě, pokud by své liberalistické a relativistické tendence chtěla přespříliš přepínat. Z tohoto hlediska jest pak právě v zájmu ideje demokratické vítati i opatření svou podstatou nedemokratická.“

Fr. Weyr¹²²

Úvod

Historická skúsenosť s postihom politických strán vo forme ich rozpúšťania siaha v našich dejinách do 30. rokov 20. storočia, keď bola prijatá osobitná právna úprava na tieto účely so špecifickým cieľom obrany liberálnej demokracie, hoci i „neliberálnymi nástrojmi“. Kontext prijatia príslušnej právnej úpravy je však podstatne širší a má svoj predobraz už v období nasledujúcom bezprostredne po vzniku Československa, keď bolo potrebné nový štát a jeho politický režim stabilizovať. Už v danom období tak identifikujeme viacero „neliberálnych prvkov“, ktoré boli ospravedlnené potrebou vyrovnania sa s nedemokratickou a neliberálnou monarchistickou minulosťou. Neštandardná povojnová legislatíva však bola čoskoro opustená, pretože v dobe mieru a stabilizovaného demokratického režimu neboli ďalšie neliberálne postupy považované za potrebné a ani vhodné.

Ich opätovné zavádzanie prišlo presne po pätnástich rokoch existencie medzivojnového Československa, začiatkom tridsiatych rokov, a to naraz pod vplyvom meniacej sa medzinárodnopolitickej, ale i vnútroštátnej situácie. Okrem špecifického tzv. zmocňovacieho zákonodarstva tridsiatych

* Tento text vznikol v rámci riešenia projektu APVV-17-0056 s názvom Ústava liberálnodemokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry.

¹²² WEYR, F. Nový zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran. *Časopis pro právní a státní vědu*. 1934, roč. 17, č. 1, s. 16.

rokov, vychylujúceho miskú váh v prospech výkonnej moci na úkor moci zákonodarnej, symbolom tohto vývoja bola najmä osobitná právna úprava a právna prax zastavovania činnosti a rozpúšťania politických strán a s nimi zviazaných organizácií. Na tomto mieste si príslušnú právnu úpravu, okolnosti jej prijatia, ako i aplikačnú prax predstavíme bližšie.

I napriek uvedenej – a dobovo intenzívne kritizovanej – úprave však zároveň treba priznať, že sledovaný cieľ ochrany československej demokracie a následne ani zachovania medzivojnovnej československej štátnosti predsa nebol dosiahnutý. K zmene režimu a následne k rozpadu Československa pritom v konečnom dôsledku prispeli najmä tie politické strany, na ktoré zastavenie činnosti alebo rozpustenie neboli aplikované – a to zrejme kvôli ich početnej voličskej základni, ktorej nespokojnosť by otriasla samotnými základmi štátu. K rozpadu Československa totiž prispela okrem silnej Sudetonemeckej strany najmä Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorá bola stranou reprezentujúcou početnú zložku slovenskej časti štátotvorného československého národa.¹²³ Proti autonomisticky vyhranenej politickej strane slovenskej zložky československého národa pritom svoj boj Československá republika vzdala, rovnako ako ho možno nesprávne už predtým vzdala i vo vzťahu k Sudetonemeckej strane. Jej nerozpustenie a následne jej využitie Hitlerom totiž otvorilo priamu cestu k rozbitiu Československa, na ktorú nastúpila i Hlinkova slovenská ľudová strana. „Konečné riešenie“ česko-slovenskej otázky sa tak v skutočnosti neodohralo výlučne pod vplyvom menšinovej nemeckej strany pôsobiacej ako piata kolóna vonkajšieho nepriateľa, ale tiež pod priamym vplyvom politickej strany štátotvorného národa, ktorá v záujme sledovania vlastných autonomistických cieľov využila i vonkajšieho nepriateľa, aby tým dovŕšila vývoj, ktorý Československá republika v neblaher predtuche očakávala skôr od strán nemeckej a maďarskej menšiny.

Už C. Horáček ml. pritom dobovo správne upozornil, že „*postup proti některé politické straně by byl snadno proveditelný, pokud by šlo o stranu opoziční, avšak velmi nesnadný, kdyby šlo o stranu vládní, a pokud by se vláda opírala o jedinou stranu, pak nemožný*“.¹²⁴ Uvedenú formuláciu pritom možno *ex post* vykladať i tak, že skutočnou deliáciou čiarou alebo jazýčkom na vá-

¹²³ K prepojeniu autonomistických snáh Slovákov s promaďarskými iredentistickými hnutiami, osobitne v osobe Dr. Bélu Tuku pozri napr. ILLÝOVÁ, Z., MALATINSKÝ, M. *Dva procesy s Vojtechom Tukom*. Praha: Wolters Kluwer, 2017.

¹²⁴ Změna ústavy podle čl. práva. In: *Pocta J. Hoetzloví*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1934, s. 72. Podľa MIKULE, V. Vývoj právných úprav politických strán na území České republiky (nástin). *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*. 2010, č. 1, s. 233.

hach rozhodovania o zákaze či rozpustení politickej strany je vlastne jej faktický „politický výtlak“, t. j. voličská podpora dotknutej politickej strany. Nástroj rozpúšťania politických strán totiž zjavne nedokáže zabrániť politickým a štátoprávnym zmenám tam, kde sa nositeľom týchto zmien stane strana, ktorá je natolko silnou a významnou, že sa jej príslušná právna úprava nemôže dotknúť bez toho, aby sa tým zároveň nedestabilizovala celá republika a nedelegitimizovala samotná podstata demokratického režimu. V Československu takou stranou bola Sudetonemecká strana, ale tiež slovenskí autonomisti. Skúsenosť z československých právnych dejín nás tak učí, že ak sa väčšina alebo aspoň veľká časť politicky aktívneho obyvateľstva rozhodne postaviť proti vlastnému štátu a jeho režimu, nástroj rozpúšťania politických strán nebude dostatočným na udržanie *status quo*. Platí to však – žiaľbohu či chvalabohu – rovnako pri prechode od liberálnej demokracie k nedemokratickým režimom, ako aj opačným smerom, pri prechode k liberálnej demokracii. Aj budovanie liberálnej demokracie si totiž nezriedka vyžaduje neštandardné, ba i výslovne neliberálne kroky, s čím má Československo tiež bohaté skúsenosti.

Na nasledujúcich riadkoch tak najprv v prvej kapitole predstavíme východiská budovania liberálnodemokratickej tradície Československa, ktorá sa paradoxne nezriedka stavala na neliberálnych základoch. Neliberálne nástroje boli zvolené ako vhodný nástroj rozchodu s nedemokratickou monarchistickou minulosťou. Na túto reťaz neliberálnych opatrení nadviazal po pätnástich rokoch existencie republiky zákon o zastavovaní činnosti a rozpúšťaní politických strán, pri ktorom si v druhej kapitole predstavíme jeho ciele, okolnosti jeho prijatia a jeho vlastný obsah. Tento zákon síce osobitne slovenskí politickí reprezentanti ostro odmietali, neprekážalo im to však po roku 1938, keď svoju vlastnú právnu úpravu politických strán vystavali práve na základoch tohto zákona. Vtedy však už išlo o nezakryte nedemokratické a neliberálne nastavenie fungovania politických strán v autoritatívnom režime. Až porážka tohto režimu, resp. normotvorná činnosť Slovenskej národnej rady na sklonku existencie Slovenského štátu, priniesla odmietnutie dovtedajšej úpravy politických strán a opätovný príklon k demokracii – hoci v podmienkach rokov 1945 – 1948 opäť len demokracie obmedzenej.

1 Politická konsolidácia republiky po roku 1918 a jej neliberálne tradície

Štátoprávne zmeny z jesene 1918 boli v dovtedajšej Európe nevídané. Nie lenže došlo k rozpadu stáročných štátnych útvarov, ale radikálne sa zmenila aj štátna forma a štátny režim nástupníckych štátov. Namiesto mnohonárodných monarchií, ktoré bolo s prizmúrením očí možné považovať za konštitučné monarchie, nadišla doba liberálnodemokratických republík a národných štátov – i keď je pravdou, že nie všetky nástupnícke štáty boli vskutku liberálne, a nie všetky čisto národné, a ani jeden nespĺňal obe tieto požiadavky. Napríklad Československo tak síce predstavovalo liberálnu demokraciu, avšak národnostná otázka zostala nevyriešenou, čo napokon bolo zneužitie i na úspešný boj proti jej liberálnodemokratickému režimu, ale i samotnej existencii.

Už od počiatku Československa bolo možné sledovať istú diskrepanciu medzi liberálnymi a národnostnými otázkami v tomto štáte. Práve národná, resp. národnostná otázka totiž zostala nedoriešenou a v medzivojnovom období bola práve ona najvypuklejším príkladom stretov s liberálnodemokratickými princípmi Československa. Uvedené sa pritom týkalo rovnako neslovanských etník či národnostných menšín, ako aj Slovákov.

Už dva týždne po vzniku československého štátu, keď bola 13. novembra 1918 zákonom č. 37/1918 Zb. z. a n. o Národnom zhromaždení prijatá dočasná ústava, táto síce rozšírila dovtedajší Národný výbor na 256 členov a premenovala ho na Národné zhromaždenie, Slovákom sa však v ňom vyhradilo hneď v kolíske Československa vo výraznom nepomere iba 40 miest, pričom aj v rámci tohto nízkeho počtu, ako slovenskí poslanci figurovali osobnosti ako Alica Masaryková alebo Edvard Beneš. Uvedené síce nemožno pripisovať akejsi českej zášti voči Slovákom, keďže šlo o prirodzenú reakciu na veľmi obmedzenú ohotu a aj objektívne možnosti Slovákov podieľať sa na činnosti pražského orgánu, stalo sa to však príznačným prvkom pre postup vo vzťahu ku všetkým národnostným menšinám Československej republiky. Počet slovenských poslancov sa síce následne mierne zvýšil na 54¹²⁵ (dňa 1. 3. 1919 na základe zákona č. 138/1919 Zb. z. a n.), čím celkový počet poslancov vzrástol na 270, naproti tomu národnostné menšiny (najmä početná nemecká a maďarská menšina) však v dočasnom Národnom zhromaždení

¹²⁵ Klub sa vnútorne nedelil podľa politickej príslušnosti, vystupoval ako jedna politická organizácia. Jeho predsedom bol Fedor Houdek. Pozri LACO, K. *Ústava predmnichovskej ČSR a ústava ČSSR I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 203 – 204.

nemali vôbec žiadne zastúpenie.¹²⁶ Dokonca aj definitívna ústava, Ústavná listina z 29. februára 1920 prijatá všetkými hlasmi „celonárodnej koalície“,¹²⁷ bola poznačená tým istým štrukturálnym nedostatkom – Slováci ešte neboli v ústavodarnom orgáne zastúpení na základe volebných výsledkov, keďže voľby na Slovensku prebehli až po prijatí Ústavnej listiny, a zostávali zatiaľ združení len v nevolenom tzv. Slovenskom klube. Ústavná listina však navyše bola prijatá tiež bez účasti reprezentácie maďarskej a nemeckej menšiny, ktoré boli v parlamente zastúpené až na základe neskorších volieb z roku 1920. Dovtedy totiž boli neslovanské etniká v Československu – síce oprávnené, ale predsa – z podielu na budovaní štátu vylúčené ako protičeskoslovensky orientované a potenciálne a aj reálne protištátne.

Uvedené ilustruje už v zárodku vzniku československej štátnosti geneticky zakódovaný národnostný problém, ktorý sa počas celej existencie medzivojnového Československa nepodarilo vyriešiť a ktorý už od počiatku ohrozoval aj liberálnodemokratické princípy výstavby československého štátu. Nástroje na riešenie tohto problému však minimálne v čase tesne po vzniku republiky objektívne ani neboli k dispozícii vzhľadom na kvantitatívne národnostné zloženie republiky a na situáciu v Európe, ktorá predstavovala hrozbu pre československú integritu – najprv zo strany revizionizmu Rakúska a Maďarska a následne od 30. rokov zo strany Nemeckej ríše. Namiesto riešenia národnostnej otázky sa tak Československo počas svojej existencie zamieravalo viac na riešenie režimovej otázky – potvrdenie liberálnodemokratických hodnôt novozaloženej republiky, a to zrejme v nádeji, že liberálne hodnoty si svojou atraktivitou získajú aj pôvodných odporcov založenia republiky, čím sa oslabí národnostný problém Československa.

Vykonávali sa však aj viaceré priame právne opatrenia na ochranu a posilnenie republiky. Hneď od vzniku štátu sa tak začalo pracovať na zjednotení právneho poriadku Československej republiky a zároveň na jeho odlišení od dovtedajšieho nadnárodného rakúskeho a uhorského právneho poriadku. Snaha o „československý národný právny poriadok“, vymedzený svojimi špecifikami oproti susedným právnym poriadkom a zároveň spoločný pre Čechov a Slovákov, je tak spojený práve s „bojom“ za samostatnosť Československa. Ako však je známe, tieto snahy skončili v podstate fiaskom, lebo

¹²⁶ Tamže, s. 204, 431. Žien bolo v NZ osem.

¹²⁷ Tamže, s. 9.

unifikačné práce postupovali pomalým tempom, súc riadené z veľkej časti zdĺhavými „demokratickými“ odbornými diskusiami.¹²⁸

S obdobnými cieľmi výrazného odčlenenia od minulého štátneho útvaru sa tiež už v 20. rokoch pristúpilo aj k osobitnému právnemu vymedzeniu československého štátneho občianstva ako výlučného štátneho občianstva, čo vyjadril ústavný zákon č. 236/1920 Zb. z. a n., ktorým sa dopĺňajú a menia doterajšie ustanovenia o nadobúdaní a strate štátneho občianstva a práva domovského v republike Československej. Malo sa tým predísť nebezpečenstvu zneužitia dvojitého štátneho občianstva štátnymi príslušníkmi tých susedných štátov, ktoré predstavovali centrum bývalých zaniknutých monarchií. Tým sa teda tiež chránila republika – štátne zriadenie, štátny režim a forma vlády Československej republiky.

Boj „za liberálnu demokraciu“, a to opäť spojený s národnostným problémom a s obavami z revizionizmu, sa však realizoval aj v oblasti súkromného práva, resp. presnejšie povedané, vo forme verejnoprávných zásahov do inak posvätného liberálneho súkromného vlastníctva. Ústavná listina totiž skonštatovala, že vyvlastnenie sa pripúšťalo aj bez náhrady. Tým sa aj ústavnoprávne potvrdil cieľ pozemkovej reformy, ako reformy namierenej na vytvorenie novej štátotvornej spoločnosti, ruka v ruke s oslabením národnostne a ideovo cudzorodého prvku predchádzajúceho štátoprávneho pomeru – monarchistických statkárskeho elít. Paradoxom je, že tento cieľ sa realizoval proti liberálnym hodnotám ochrany a slobody vlastníctva, a to v súlade s dobovo aktuálnymi „socializačnými“ prúdmi politického myslenia.¹²⁹

Prvý krok v reforme vlastníctva pôdy v Československu s cieľom posilniť „národný prvok“ tak predstavoval zákon č. 32/1918 Zb. z. a n. o „obstavení“ veľkostatkov z 9. novembra 1918. Vlastná československá pozemková reforma však spočívala až na troch nasledujúcich zákonoch¹³⁰ – záborovom (č. 215/1919 Zb. z. a n.), prídelovom (č. 81/1920 Zb. z. a n.) a náhradovom (č. 329/1920 Zb. z. a n.), na základe ktorých sa pôda mala dostať do

¹²⁸ ŠORL, R., GÁBRIŠ, T. Občianske právo na Slovensku a unifikácia právneho poriadku v období prvej Československej republiky (1918 – 1938). In: *Československé právo a právni věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě*, sv. 2. Praha: Karolinum, 2010, s. 646 – 718.

¹²⁹ BEŇA, J. Socializácia a publicizácia v súkromnom práve a reflexie v právnej vede na Slovensku v mezivojnovom období. In: *Československé právo a právni věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě*, sv. 2. Praha: Karolinum, 2010.

¹³⁰ A viacerých vykonávacích predpisoch – pozri FAJNOR, V., ZÁTURECKÝ, A. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 28 – 30.

„československých rúk“. Výnimočný prípad tvoril majetok príslušníkov bývalej Habsbursko-Lotrinskej panovníckej rodiny, ktorý štát prevzal bez náhrady (§ 35 a 36).¹³¹ Pritom je zaujímavosťou, že pôvodne, podľa ust. § 9 záborového zákona, bez náhrady mal byť prevzatý omnoho širšie vymedzený majetok – nielen majetok príslušníkov bývalej panovníckej rodiny Habsbursko-Lotrinskej, ale aj všeobecne majetok príslušníkov nepriateľských štátov, majetok nadácií spočívajúcich na právach zo šľachtictva zrušeného zákonom č. 61 z 10. decembra 1918, majetok, ktorého užívanie slúžilo na výkon funkcií, úradov a hodností cudzozemských alebo ktorý bol s takými funkciami spojený, majetok protiprávne nadobudnutý, majetok osôb, ktoré sa hrubo previnili proti československému národu vo svetovej vojne, a napokon majetok, ktorý mal podľa finančných zákonov pripadnúť štátu ako splátka na dávku z majetku. Ustanovenia § 35 a 36 zákona náhradového však pozmenili zásady zakotvené v ust. § 9 záborového zákona a zúžili okruh prípadov, kedy nemala byť poskytnutá náhrada za prevzatý majetok. Bez náhrady mal byť prevzatý iba majetok Habsbursko-Lotrinskej rodiny, majetok príslušníkov nepriateľských štátov, pokiaľ tomu neodporujú mierové zmluvy (tie tomu však zväčša odporovali), a majetok nadácií spočívajúcich na právach zo zrušeného šľachtictva pod podmienkou, že príslušné ministerstvo vyhlásilo, že daná nadácia sa zrušuje.¹³²

Uvedené majetkové zásahy tak mali byť, a aj v konečnom znení príslušnej právnej úpravy boli, prostriedkom degermanizácie a dehunganizácie spoločnosti a jej elít – oslabením tradičných veľkostatkov patriacich väčšinou etnicky nemeckým (rakúskym) a maďarským aristokratickým statkárom. Podobný zásah a rozchod so šľachtickou minulosťou a osobitnou úpravou nakladania s rodovým majetkom predstavoval aj zákon o zrušení fideikomisov (zákon č. 179/1924 Zb. z. a n. *o zrušení svěřenství*) a zákon č. 61/1918 Zb. z. a n., ktorým sa rušia šľachtictvo, rády a tituly.¹³³ Úzko súvisiacou bola aj problematika príbuzného zákona č. 267/1920 Zb. z. a n. „*odstranění nevhodných názvů*“, ktorým bolo nariadené odstrániť, resp. zmeniť také názvy inštitúcií a obchodných spoločností, ktoré pripomínali minulé štátoprávny pomer.

¹³¹ Pozri SOMBATI, J. „Bývalá panovnícka rodina rakúsko-uhorská“ a československá pozemková reforma. In: *Mílniky práva v stredo európskom priestore 2014*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2014, s. 110 – 119.

¹³² PEICHLOVÁ, A. Konfiskační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: KUKLÍK, J. a kol. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Karolinum, 2011, s. 36 – 37.

¹³³ SOUKUP, L. Zrušení šlechtictví v ČSR. *Právněhistorické studie*. 1973, č. 17, s. 108.

Právnymi nástrojmi však nedochádzalo len k oslabovaniu minulého a cudzieho elementu, ale tiež k posilňovaniu elementu nového, demokratického a republikánskeho. Svojej odmeny sa tak dočkali bojovníci za československú samostatnosť – legionári československých légií. Zákon č. 462/1919 Zb. z. a n. o prepožičiavaní miest legionárom v § 1 normoval: „*Legionári, t. j. vojíní českoslovenští, kteří vyhovují podmínkám stanoveným v § 2, mají nárok žádati za udělení míst ve službě státní a veřejné, též při jiných závodech a podnikách státem podporovaných a zaručených.*“ Na tieto účely sa legionárom priznávali vymedzené služobné miesta a v iných prípadoch sa im dávala prednosť pred inými žiadateľmi o to isté miesto. Vo vyhradených oblastiach štátnej služby sa im rezervovalo až 50 % pracovných miest. S tým súvisí aj zriadenie osobitného Fondu československých legionárov pri Štátnom pozemkovom úrade. K jeho vytvoreniu došlo na základe tzv. úverového zákona č. 166/1920 Zb. z. a n., ktorého účelom bolo poskytnúť úvery legionárom, ale aj invalidom, vojnovým poškodencom a ich vdovám a sirotám.

Odškodnenia sa dočkali aj jednotlivci stíhaní rakúsko-uhorskými orgánmi pre svoje politické presvedčenie, teda opäť bojovníci za vznik ČSR, tentoraz v domácom odboji. Zákon č. 333/1920 Zb. z. a n. o náhrade škody obetiam politickej perzekúcie počas vojny 1914 – 1918 zmocnil vládu, aby „*podle svého uvážení poskytla ze státních peněz přiměřenou náhradu státním příslušníkům republiky Československé, nebo pozůstalým (§ 2) těch státních příslušníků, kteří ve válce 1914 – 1918 byli protiprávně rakousko-uherskými, rakouskými nebo uherskými státními úřady a orgány občanskými nebo vojenskými, nebo úřady a orgány státu s Rakousko-Uherskem spojených z důvodů politických internováni, konfinováni, drženi ve vazbě zajišťovací, vyšetřovací nebo trestní, usmrceni nebo na těle a zdraví těžce poškozeni*“. Podrobnosti mala určiť vláda nariadením.

Celý právny poriadok a jeho premeny na začiatku existencie Československa tak boli poznačené štrukturálnou národnostnou diskrimináciou, akokoľvek ušľachtilo sa prezentovala ako nástroj nevyhnutnej konsolidácie nového slovanského štátu a nápravy minulých krívd v podobe pozitívnej diskriminácie „československého elementu“.

Pocit ohrozenia minulosťou však napriek uvedeným opatreniam stále pretrvával, čo sa prejavilo prijatím osobitného zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a n. Ten tiež priamo súvisí aj s problémom národným a národnostným – konkrétne s obavami z maďarského revizionizmu, ktorý bol na začiatku 20. rokov na slovenskom území pomerne citelným, a to osobitne aj v dôsledku reštauračných pokusov cisára a kráľa Karola Habsburského.

Netreba však zabúdať ani na začínajúci fašizmus v Taliansku, ktorý rovnako naznačoval potrebu ochrany demokratických zriadení. Nič na tom nemení fakt, že primárnym podnetom prijatia tohto zákona bol atentát spáchaný na ministra financií Aloisa Rašína.¹³⁴ Chráneným objektom sa preto v zákone stala nielen samotná republika a jej štátne zriadenie, ale aj jej ústavní činitelia.

Zákon na ochranu republiky priniesol možnosť stíhania nových trestných činov – prvá hlava chránila samostatnosť, jednotnosť a demokraticko-republikánsku formu štátu, a to v priamej reakcii na pokusy kráľa Karola o prevzatie trónu v Maďarsku a na snahy revizionistov o obnovu Uhorska. Za trestné sa považovalo aj znemožňovanie ústavnej činnosti prezidenta, jeho námestníka, zákonodarného zboru, vlády alebo guvernéra Podkarpatskej Rusi. Ťažkým žalárom, príp. doživotným trestom mala byť potrestaná osoba, ktorá by sa pokúsila o odtrhnutie ktorejkoľvek časti územia štátu.

Druhá hlava chránila výslovne republiku a verejných činiteľov, pričom obsahovala skutkové podstaty ako zrada štátneho tajomstva, vojenská zrada, telesné poškodenie ústavných činiteľov či urážka prezidenta republiky. Tretia hlava ďalej postihovala ohrozovanie mieru v republike, jej vojenskej bezpečnosti, nedovolené ozbrojovanie, schvaľovanie trestných činov, šírenie nepravdivých správ a i. Štvrtá hlava napokon obsahovala katalóg trestov – okrem ťažkého žalára, doživotného trestu a trestu odňatia slobody v rozmedzí 5 – 20 rokov stanovila aj možnosť peňažných trestov až do výšky 500 000 korún a poznala i trest zabavenia majetku. Zákon tiež sprísnil zásady ukladania trestov – vo väčšine prípadov vylúčil možnosť podmieneného odsúdenia. Umožnilo sa osobitne aj zastavovanie periodickej tlače. Z procesného hľadiska, trestné činy podľa zákona na ochranu republiky prejednával novozriadený Štátny súd vytvorený zákonom č. 51/1923 Zb. z. a n.

Zákon na ochranu republiky bol v 30. rokoch novelizovaný zákonom č. 124/1933 Zb. z. a n., ktorý osobitne zvýšil ochranu Národného zhromaždenia tým, že umožnil stíhať aj jednoduchú kritiku parlamentu. Vzápätí ustanovenie § 14a druhej novely zavedenej zákonom č. 140/1934 Zb. z. a n. postihovalo verejné podnecovanie k nepriateľským činom proti jednotlivcom a skupinám obyvateľov preto, že sú stúpenkami demokraticko-republikánskej formy alebo demokratického zriadenia ČSR.

¹³⁴ Pozri bližšie PEHR, M. Zákon na ochranu republiky a doprovodné zákony v meziválečné ére. *Časopis Národného múzea. Rada historická*. 2015, roč. 184, č. 3 – 4, s. 31 – 60.

Zákonom č. 125/1933 Zb. z. a n. bol tiež v rovnakom období novelizovaný zákon o mimoriadnych opatreniach (zákon č. 300/1920 Zb. z. a n.), a to v tom zmysle, že mimoriadne opatrenia bolo možné zavádzať nielen za vojny, ale aj v dobe ohrozenia štátu a jeho zriadenia.

Tým sa však už plynulo dostávame k podstate nášho textu, ktorou sú nástroje obrany československej liberálnej demokracie v 30. rokoch 20. storočia. Nástroje posilnenia a obrany republiky a jej režimu pritom zjavne neboli s ohľadom na skúsenosť konsolidácie republiky v 20. rokoch žiadnou novinkou, ba naopak mohli byť považované za pevnú súčasť československej medzivojnovej právnej tradície, ako to potvrdzuje aj zmieny zákon na ochranu republiky z roku 1923 a jeho novely a ďalšie súvisiace zákony. Avšak v 30. rokoch zároveň pribúdajú aj ďalšie verejnoprávne zásahy do politického systému medzivojnového Československa, ktoré pokračovali vo využívaní neliberálnych prvkov na ochranu republiky. Z nich sa v tomto texte zameriame (z dôvodov obmedzeného rozsahu nášho príspevku) výlučne iba na problematiku zastavovania činnosti a rozpúšťania politických strán. Pre všetky tieto úpravy spoločne platí, že boli ako nástroje brániacej sa demokracie následne marxisticko-leninskou ideológiou, ktorá sa cítila byť potenciálnou obeťou týchto právnych úprav, označené za prejavy „fašizácie“ Československa,¹³⁵ a to presne v duchu i dnes opäť aktuálneho „newspeaku“, označujúceho obranu demokracie za fašizmus. Aký však bol presný obsah, cieľ a skutočná prax tejto právnej úpravy si bez paušálneho nálepkovania a s odstupom času *sine ira et studio* priblížime podrobnejšie na nasledujúcich stranách.

2 Brániaca sa demokracia v 30. rokoch 20. storočia

Medzivojnová ČSR očakávala útok proti svojej územnej integrite najmä od vonkajšieho nepriateľa, pričom si však uvedomovala, že tento by mohol na svoje ciele využiť i potenciálneho „vnútorného nepriateľa“ – menšinových československých občanov. S radikalizáciou okolitých štátov, a to najmä „materských štátov“ nemeckej a maďarskej menšiny v Československu, skutočne prišla i čiastočná radikalizácia politických programov a hnutí menšinového obyvateľstva v Československu, a to i v stranách a organizáciách, ktoré boli tradične povolené a rešpektované ako pevná súčasť liberálnej parlamentnej demokracie medzivojnovej Československej republiky. Išlo však pritom nie-

¹³⁵ SIVÁK, F., KLIMKO, J. *Dejiny štátu a práva na území ČSSR. II. diel.* Bratislava: Univerzita Komenského, 1978.

len o nemecké a maďarské politické strany, ale tiež o slovenských autonomistov. Možno pre niekoho prekvapivo tak v rámci poslaneckých prejavov pri prijímaní zákona o rozpúšťaní politických strán počujeme osobitne silné hlasy Slovákov, a to dokonca viac než hlasy Maďarov a Nemcov, ktorí mali byť primárnymi „obeťami“ tejto právnej úpravy v prípade, že by svoju politickú činnosť zamerali proti územnej integrite a liberálnodemokratickému režimu Československa.

I napriek nesúhlasu Slovákov, Maďarov a Nemcov však bola napokon príslušná právna úprava zastavovania činnosti a rozpúšťania politických strán v Československu prijatá zákonom č. 201/1933 Zb. z. a n. o *zastavování činnosti a o rozpouštění politických stran*. Ako však ukázal následný vývoj, táto úprava sama osebe nepostačovala a reálne bola využitá iba proti dvom menším nemeckým stranám a ich organizáciám. Naopak, nemohla byť použitá proti tým stranám, ktoré zosilneli natoľko, že ich rozpustenie a zakázanie by bolo spoločensky a politicky neúnosné a delegitimizujúce samotnú podstatu liberálnej demokracie, ktorá v medzivojnovom Československu vzhľadom na význam politických strán vykazovala i prvky akejsi obdoby partokracie.

2.1 Postavenie politických strán v medzivojnovom Československu – absencia regulácie

Napriek notoricky známemu vysokému počtu politických strán činných v medzivojnovom Československu, v jeho právnom poriadku absentovala výslovná právna úprava politických strán.¹³⁶ Zásadne sa politické strany považovali za nonsubjekty, ktoré neboli právom regulované inak než v úpravách volebných predpisov. Súdna prax však zároveň pripúšťala, že niektoré verejnoprávne predpisy priznávali politickým stranám isté práva a povinnosti. Tak podľa Najvyššieho správneho súdu (Bohuslav A 6884/1927): „*Pokud jde o politické strany, zvané též politickými organizacemi, dlužno předem zdůrazniti, že až do státního převratu a také ještě v první době existence Československé republiky vznikaly a existovaly jen fakticky. Ani do dnešního dne nebyla vydána norma, jež by vznik a organizaci těchto stran upravovala. Přes to však zákonodárství - počínajíc vydáním zákona z 31. ledna 1919 č. 75 Sb. (řádu volení do obcí) – začalo přiznávatí těmto dosud jen fakticky existujícím útvarům určitá práva, zejména ve volebním řízení, a to jak při volbách do veřejnoprávních korporací, tak i třídních, začalo je uznávatí za strany v proce-*

¹³⁶ MIKULE, V. K vývoji právní subjektivity politických stran. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 1997, roč. 5, č. 3, s. 370 – 378.

su volebním, ba uložilo jim i závazky majetkoprávní (povinnost nahraditi náklad spojený s rozmnožením kandidátních listin dle § 29 zákona z 29. února 1920 č. 123 Sb. doplněného zákonem z 15. října 1925 č. 205 Sb.). Z předpisů těch je zřejmo, že dnešní zákonodárství směřuje sice k tomu, aby politickým stranám přiznán byl charakter právnických osob sui generis. Přes to však nejvyšší správní soud neshledal, že vývoj tento dospěl již tak daleko, aby politickým stranám na základě předpisů dosavadních charakter ten již dnes v plném rozsahu mohl býti přiznán. Předpisy dosavadních zákonů dlužno vykládati jen tak, jak znějí, t. j., že se politickým stranám jako útvarům existujícím v zásadě jen fakticky, přiznávají jen ona práva a ukládají jen ony závazky, jež zákon sám stanoví, takže ve všech ostatních relacích zůstávají i nadále nezpůsobilými státi se subjekty práv a závazků.“

Napriek či naopak možno i vďaka neregulácii v medzivojnovom Československu politické strany predsa zažívali rozkvet – čo do počtu a aj významu. Počas existencie medzivojnovej ČSR sa konalo celkovo štvoro volieb do Národného zhromaždenia (v rokoch 1920, 1925, 1929 a 1935), na ktorých sa zúčastnilo veľké množstvo politických strán. Do volieb v roku 1920 tak išlo až 23 strán a v roku 1925 dokonca 29 strán. Potom ich počet mierne klesol na 19 v roku 1929 a 16 v roku 1935.¹³⁷ Počtom strán pritom ČSR nebola v medzivojnovej Európe výnimkou – podobná situácia bola aj v Nemecku do roku 1933 alebo vo Francúzsku. Rozmach počtu strán pritom podporoval aj samotný volebný zákon tým, že nepoznal inštitút nezávislých kandidátov. Dokonca zviazanosť poslancov (kandidátov) so stranami bola taká silná, že zrušením politickej strany zanikal aj mandát jej poslancov.

Počet strán v Československu súvisel pritom aj s tým, že i nemecká a maďarská menšina a ich príslušníci mali svoje vlastné strany – so zameraním agrárnym či kresťanskosocialistickým, rovnako ako takto orientované strany mal aj štátotvorný československý národ. Ba sociálne demokracie boli dokonca až štyri: československá, nemecká, maďarská a židovská. Aj v iných ideových smeroch boli strany celoštátne a zároveň aj národné, napríklad Ľudová strana bola československá aj slovenská.

Najsilnejšími stranami na Slovensku boli v 30. rokoch: Hlinkova slovenská ľudová strana, Československá sociálna demokracia, Republikánska strana zemeľského a maloroľníckeho ľudu (agrárnici), Československá strana národno-socialistická a Slovenská národná strana (SNS). Z viacerých ma-

¹³⁷ *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Zost. Ľubomír Lipták. Bratislava: Archa, 1992, s. 23.

ďarských strán pôsobiacich na Slovensku sa Krajinská kresťansko-socialistická strana v roku 1936 spojila s Maďarskou národnou stranou do Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strany (nazývanej tiež Zjednotená maďarská strana).

Nemecká menšina bola na slovenskej politickej scéne zastúpená Spišsko-nemeckou a Karpatonemeckou stranou. Ďalšie strany predstavovali: Živnostenská, Komunistická strana Československa, Československá strana lidová, Národná obec fašistická a politické spektrum dopĺňali rusínsko-ukrajinské a židovské politické strany.¹³⁸

Politický systém v českých krajinách bol ešte rozvetvenejší. Politické strany prvorepublikového Československa tu predstavovali: Republikánska strana zemédělského a malorolnického lidu (RSZML, Agrární strana), Československá sociálně demokratická strana dělnická (ČSDSD), Komunistická strana Československa (KSC), Československá strana národně socialistická (ČSNS, do roku 1926 Československá strana socialistická), Československá strana lidová (ČSL) a Československá národní demokracie (ČsND).

Osobitnú kapitolu predstavovali v českých krajinách pôsobiacie nemecké strany, ktoré následne zohrali osobitnú rolu aj v kontexte právnych úprav brániacej sa demokracie, namierených práve proti týmto politickým stranám: Nemecká sociálně demokratická strana dělnická (DSAP, Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei), Nemecká nacionálněsocialistická strana dělnická (DNSAP, Deutsche nazionalsozialistische Arbeiterpartei), Nemecká nacionální strana (DNP, Deutsche Nazionalpartei), Nemecký svaz zemědělců (BdL, Bund der Landwirte), Nemecká křesťansko sociální strana lidová (DCV, Deutsche Christlichsoziale Volkspartei) a napokon najvýznamnejšia Sudetoněmecká strana (SdP, Sudetendeutsche Partei).

Politické strany bez právnej regulácie tak pôsobili ako faktická realita, resp. realizácia „prirodzeného práva“ na politickú organizáciu a politickú činnosť. Potreba regulácie tohto faktického inštitútu nachádza až s 30. rokmi 20. storočia, keď namiesto prirodzeného práva na politickú činnosť nastupuje idea pozitívnoprávnej regulácie vzhľadom na „nadužívanie“ politických strán a hnutí na ciele, ktoré mohli byť voči liberálnej demokracii kontraproduktívne, ba až likvidačné.

Na zmenenú situáciu v 30. rokoch pritom nezareagoval ako prvý zákonodarca. Ako prvá zareagovala výkonná a následne aj súdna moc. Výkonná moc (vláda a orgány miestnej správy) konkrétne na jeseň 1933 zastavila

¹³⁸ K podrobnejším informáciám o jednotlivých stranách pozri tamže, s. 105 – 218.

činnosť dvoch nemeckých strán – Nemeckej nacionálnesocialistickej robotníckej strany DNSAP a Nemeckej nacionálnej strany DNP, a to bez toho, aby uvedený postup mal pevnú oporu či už v právnej úprave, alebo v dovtedajšej judikatúre, čo i spätne môžeme hodnotiť ako pomerne neštandardný krok. Nemecké strany DNSAP a DNP začali byť totiž verejnosťou a štátnymi orgánmi označované za protištátne a práve v reakcii na ich existenciu sa začalo pracovať na novej právnej úprave – na neskoršom zákone z 25. októbra 1933 *o zastavovaní činnosti a rozpouštění politických stran*. Strana DNSAP však svoju činnosť zastavila ešte pred prijatím príslušného zákona – už 3. októbra 1933. Vzápätí na druhý deň, 4. októbra 1933, však bola jej činnosť zastavená aj úradne miestnymi orgánmi štátnej správy, a to spolu so stranou DNP. Toto riešenie bolo výkonnou mocou zvolené z dôvodu tvrdenej potreby okamžitej reakcie na nebezpečenstvo predstavované týmito dvoma nemeckými politickými stranami v situácii, keď ešte nebol prijatý pripravovaný zákon č. 201/1933 Zb. z. a n. *o zastavovaní činnosti a o rozpouštění politických stran*. Následne, 11. novembra 1933, po účinnosti tohto zákona, bola strana DNSAP navyše ešte aj formálne rozpustená, v dôsledku čoho jej poslanci stratili poslanecké mandáty.

Uvedený postup výkonnej moci najprv vo vzťahu k DNP dodatočne „posvätil“ nález Najvyššieho správneho súdu (NSS) z 26. októbra 1935 (č. 18604/35, Bohuslav A č. 12095/35), ktorý odmietol rozhodovať o sťažnostiach miestnych organizácií DNP, ktoré nepovažoval za oprávnené subjekty pre podanie návrhu na začatie konania. Nálezom č. 18603/35 z 26. októbra 1935 (Bohuslav A č. 12094/35) následne NSS potvrdil priamo vo vzťahu k DNP podriadenie politických strán spolkovému zákonu, čo sa dovtedy spochybňovalo.¹³⁹ Podľa NSS totiž na politické strany možno aplikovať ustanovenie § 28 ods. 2 spolkového zákona o zastavovaní činnosti spolkov: „*Úřad může také zastavit činnost spolku, kdyby se spolek byl zřídil, neučiniv dosti výminkám v zákoně ustanoveným.*“ Spolu s tým sa argumentovalo aj čl. 2 zákona č. 125/1927 Zb. z. a n. *o organizaci politické správy*, podľa ktorého: „*Ministerstvo vnitřa a politické úřady jemu podřízené jsou povinny – pokud to není nebo nebude uloženo jiným úřadům neb orgánům – bděti nad veřejným pořádkem, klidem, bezpečností a veřejnou mravností a odvracetí v tomto směru wszeliká nebezpečství i odstraňovati nastalé poruchy.*“ Tým sa potvrdila možnosť politických úradov zastaviť činnosť politických strán.

¹³⁹ Porovnaj prehľadne KASAL, J. *Pozastavení činnosti a rozpouštění politické strany v České republice*. Diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 31 – 35.

Následne NSS potvrdil aj oprávnenosť rozpustenia DNSAP (rozhodnutie NSS č. 18602/35 Bohuslav A č. 12093/1935 z 26. októbra 1935), a to s poukazom na skôr súdne skonštatovanú trestnú činnosť spolku Volkssport, ktorý bol spojený osobami aj aktivitami so stranou DNSAP a preukázateľne sa usiloval o narušenie územnej integrity Československa – odtrhnutím území osídlených nemeckou menšinou. Súdna moc tiež potvrdila aj nadväzujúce rozpustenie odborového zväzu prepojeného so stranou DNSAP (nález NSS Bohuslav A č. 12573/1936 zo 16. októbra 1936).¹⁴⁰

Možno tak akoby paradoxne skonštatovať, že fakticky to bol skôr postup výkonnej a súdnej moci, ktorý prispel k eliminácii nebezpečenstva predstavovaného uvedenými dvoma nemeckými menšinovými stranami, a nie samotná „neliberálna“ legislatíva. Zákon č. 201/1933 Zb. z. a n. sa totiž na uvedené strany aplikoval fakticky až *ex post*, po zastavení ich činnosti výkonnou mocou, a aplikoval sa na ne (resp. na DNSAP) už len v zmysle rozpustenia strany so zastavenou činnosťou. Keďže sa pritom tento zákon už na žiadnu ďalšiu stranu nepoužil a rovnako proti žiadnej ďalšej strane nezasiahla ani výkonná ani súdna moc, legitímne sa nám ponúka otázka skutočného dobového významu a právnej relevancie tohto zákona – či totiž nešlo len o zákonodarcovo účelové „posvätenie“ predchádzajúceho postupu politických úradov a zároveň vytvorenie skôr len „symbolického nástroja“ brániacej sa demokracie. Jeho symbolickosť však tiež v skutočnosti mohla byť iba vynútenou okolnosťami – keďže ďalšie strany, proti ktorým by zákon mohol byť použitý, už predstavovali natoľko silné subjekty, že na ne samotný zákon nestačil.

2.2 Prijatie zákona – hlasy za a proti v Národnom zhromaždení

V Národnom zhromaždení, resp. jeho poslaneckej snemovni, bol návrh neskoršieho zákona č. 201/1933 Zb. z. a n. prejednávaný ako parlamentná tlač č. 2355 20. októbra 1933 s pomerne rozsiahlou diskusiou.¹⁴¹ Rozpravu uviedla najprv správa ústavnoprávneho výboru (tlač 2358), ktorú predniesol spravodajca výboru poslanec dr. Patejdl, vystihujúci základnú myšlienku ochrany republiky, jej celistvosti a jej liberálnodemokratického zriadenia slovami:¹⁴² „*Jakmile poměry v našem zahraničí a sousedství se vyvíjely tak, že se*

¹⁴⁰ Pozri tiež ROZTOČIL, A. Legislativa a judikatura k rozpouštění politických stran v první republice. *Jurisprudence*. 2009, roč. XVIII, č. 7, s. 21 – 28.

¹⁴¹ Stenopisný záznam zo schôdze [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296001.htm>

¹⁴² Tamže.

vidělo, jak určití občané našeho státu vcházejí ve styk s občany druhého státu, ve styk, jehož účelem je poškozování našeho státu, pak je pochopitelné, že pro všechny politické odpovědné činitele, pro politické strany, které stojí na základě ústavy a ostatních zákonů, vstala otázka, zdali nemají povinnost, aby proti tomuto nebezpečí vystoupily se vši rozhodností, aby tomu nebezpečí zabránily a chránily stát.“ Zároveň nebezpečenstvo hroziace republike konkretizoval: *„Příslušníci některých politických stran vyvíjeli činnost, která směřovala buď si k odtržení určité části našeho území proti republikánsko-demokratické formě nebo proti ústavní celistvosti... již pravoplatnými rozsudky soudními takováto státu nebezpečná činnost byla konstatována – a nebezpečí dostoupilo toho vrcholu, že vláda musila sama poněkud dříve administrativním opatřením sáhnouti k zastavení činnosti dvou politických stran.“* Poukazoval tým na už spomenuté trestné rozsudky vo vzťahu k predstaviteľom organizácie Volkssport prepojenej na stranu DNSAP.

Do rozpravy sa následne prihlásili viacerí rečníci. Na strane „proti“ to boli poslanci dr.Tiso, dr. Schollich, dr. Szüllö, Krumpe, Kopecký, Szentiványi, Štětka, Stern, Kliment, Vallo, Hodinová a Šliwka. Na strane „za“ vystúpili poslanci Rázus, Chmelík, Hrušovský, dr. Markovič a dr. Slávik.

Poslanec dr. Tiso vo svojom vystúpení poukázal najmä na obavy zo zneužitia tohto zákona na účely politického boja proti autonomistom na Slovensku. Súhlasne s Tisom sa vyjadril aj poslanec Rázus, ktorý však, naopak, zákon podporil, keď skonštatoval, že: *„Ako Slovák, ktorý som tiež pomáhal budovať tento štát, musím zaujať stanovisko, že zásadne nemôžem nič mať oproti zákonu, ktorý chce brániť republiku, nech je ktorákoľvek strana neloyálna, nech je ktorákoľvek strana protištátna, bola by vinovatosť od štátu, keby jej štát nechal možnosť uplatnenia.“* Zároveň však tiež varoval pred zneužitím zákona proti Slovákom: *„Preto som povedal, že nemáme zásadne nič proti tomuto zákonu, ale máme proti tomu, že by sa tento zákon obracal azda proti slovenským nacionalistom, ktorým ide o tento štát! ... Ak ste vy múdrejší, ako my, a viete konsolidovať pomery na Slovensku, rozpustíte ľudovú stranu a národnú stranu a vládnete. Budete mať toho Lazara slovenského a my sa budeme spokojne dívať, či už z nášho bytu, či treba zo žalára, ako ho postavíte na nohy.“*

Obavy slovenských politických strán sa však ukázali ako neopodstatnené; ba naopak, boli to práve slovenské strany, resp. priamo HSLS, kto napokon na jeseň roku 1938 a na jar roku 1939 vo svojej vlastnej réžii a zodpovednosti „staval na nohy slovenského Lazara“, a to už bez akejkoľvek „českej pomoci“ a naopak, s pomocou Nemecka.

Poslanec dr. Schollich ako zástupca nemeckej menšiny v rámci rozpravy v reakcii na zastavenie činnosti dvoch nemeckých strán odmietol najmä re- centne zmenenú súdnu prax, po novom pripúšťajúcu aplikáciu spolkového zákona na politické strany, čo bolo využité práve na zásah proti zmieneným dvom nemeckým stranám. Svoje vystúpenie zakončil „prorockým“ konšta- tovaním: *„Český národ se ze svých vlastních dějin ničemu nenaučil a nechce uznati, že metody potlačování vždy působí jen opak, než oč se usilovalo, že pů- sobí další zradikalisování postižených částí obyvatelstva a že pro budoucnost již v zárodku udusí všechny náběhy ke smíření národů.“* S tým, či sa „český ná- rod“ nepoučil, by sa však určite dalo polemizovať, ako sme už uviedli, zákon o zastavovaní činnosti a rozpúšťaní politických strán už proti iným stranám nebol využitý a i bez toho k „radikalizácii“, resp. aktivizácii odporcov repub- liky dochádzalo, s intenzívnym stupňovaním požiadaviek nemeckej menšiny podnecovanej priamo Hitlerom.

Poslanec dr. Szüllő ako predstaviteľ maďarskej menšiny a zároveň právnik sa zameral na právnu argumentáciu, keď poukazoval na potenciálnu proti- ústavnosť úpravy: *„Tento návrh zákona totiž nemôže byť nazvaný ani de- mokratickým, ani ústavným, ani múdрым, ani účelným.“* Aj poslanec Bródy za podkarpatoruskú časť republiky podobne vyhlásil: *„Předložený návrh zákona udělující vládě absolutisticko-diktátorské moci již sám svou existencí porušuje základní zásady demokracie a ústavní listiny, zajišťující demokraticko-republi- kánskou formu státu a plnou občanskou svobodu všech jeho občanů.“*

Poslanec dr. Törköly ešte navyše poukazoval aj na možný rozpor s me- dzinárodnými záväzkami republiky: *„Republika Československá prevzala na seba v mierovej smluve Saint-Germainskej záväzok, že zaisťuje ochranu života a slobody každému občanovi republiky bez rozdielu rasy, národnosti a nábo- ženstva. Vezmem-li do ruky a posudzujem-li tento návrh zákona, musím prísť k rezultátu, že tento návrh zákona je v protive s medzinárodnými záväzkami, kto- ré Československá republika na seba prevzala, lebo veď tento návrh zákona ob- sahuje celú kopu ustanovení o tom, že obyvateľstvo menšinové práve tak, ako ostatné obyvateľstvo štátu na zákonitom podklade je pozbavené slobody v to- to zákone.“* Podľa neho tiež: *„Zákon tento je protiústavný i preto, lebo vládna správa nenazvala tento zákon ústavným zákonom, ačkoľvek v druhom odstav- ci čl. I ústavnej listiny stojí – a musí toho byť poslušná i vláda – že podobné zá- kony, ktorými sa ústava dopĺňuje či zmeľuje, treba naznačovať výslovne ako zákony ústavné, čoho dôsledkom podľa §u 33 by bolo, že k jeho vyneseniu bolo by treba trojpätinovej väčšiny.“*

Protiústavný je tento zákon i preto, lebo porušuje imunitu zaistenú v §e 23 ústavy a v prípade zastavenia činnosti strany pozbavuje poslancov slobody slova, lebo podrobuje trestnoprávnej zodpovednosti i reči prednesené v snemovni.“

Poslanec Kopecký vystúpil za komunistickú stranu proti zákonu s poukazom na možné zneužitie proti komunistom: „*Co je smyslem, v čem spočívá význam tohoto zákona? V ničem jiném než v tom, že pod titulem rozpouštění a zastavování činnosti politických stran se u nás nastoluje otevřená diktatura proti dělnictvu, proti pracujícím lidu a proti potlačovaným národům.“*

Poslanec Ostrý, hoci zákon podporoval, tiež poukazyval na možnosť jednoduchého zneužitia zákona, a to osobitne vzhľadom na jeho neostré pojmy: „*Domnívám se však, že termín ‚bezpečnost státu‘ je tak široký a tak dalekosáhlý, kdyby ten který vládní režim chtěl zákona zneužít, že vždy najde možnost, aby té které straně připsal na vrub to, čemu se říká ohrožení bezpečnosti republiky. Z těchto důvodů se obáváme, aby nebylo, buď ze stranických důvodů, anebo z důvodů třídních, zákona zneužito proti té které politické straně, která by se v daném případě stala vládnímu režimu nepohodlnou. ... Abych vás nenechal v pochybnostech řeknu, že my pro ten zákon hlasovati budeme. Domnívám se však, že se postupuje špatně, jestliže se dělá zákon, který není v takové důležité, řekl bych, historické otázce, jasný, aby nemohl býti zneužit.“*

Podobne to konštatoval aj komunistický poslanec Štětka: „*K zastavení nebo rozpuštění strany stačí podle vládního návrhu pouhé ‚ohrožení samostatnosti, ústavní jednotnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské formy nebo bezpečnosti republiky Československé‘. Poukazyval však i na dosah zákona na fyzické osoby – členov strán: „Pánové, zde se v §u 7 říká doslova: ‚Může příslušníky strany na určitou dobu z určitého území vypověděti, může příslušníky strany dáti pod policejní dozor nebo naříditi jim, aby se po určitou dobu z určitého území nevzdalovali.‘ Co to znamená? Hitler zřídil koncentrační tábory, tam uvrhl, pokud se mu to dalo, všechny proletářsky smýšlející a k boji odhodlané dělnické funkcionáře. V tomto táboře, i když mizerně, přece jen jim musí dáti jíst. Co vy chcete tímhle dělati? Hromadné masové přestěhování, vykazování z místa do určitého jiného místa, obehnutí takového člověka zdí, t. j. naříditi mu: ty nesmíš opustiti toto místo, musíš s klidem vyčkati smrt hladem. Vy to chcete dělat tímto způsobem, vy chcete nechati dojiti k tomu, co Hitler dělá se sekerou v ruce, vy chcete to dělat tak, aby každý měl tolik odvahy, aby se uskrtil sám, dělnickým způsobem.“*

Spravodajca poslanec dr. Patejdl však napriek uvedenému trval na predloženom návrhu. Keď zosumarizoval pripomienky k zákonu, skonštatoval, že cieľom zákona je naozaj „iba“ zasiahnuť proti takým stranám a aktivitám,

ktoré ohrozujú republiku, ako to ukázal na konkrétnom príklade pokusu o fašistický puč zo strany fašistickej obce Radolu Gajdu v brnenských Žide-
nicích.¹⁴³ Zdôraznil však pritom jedným dychom, že úmyslom nie je postih
opozičných strán. Bol tiež toho názoru, že pokiaľ už doterajšia úprava upra-
vuje stratu poslaneckého mandátu len v zákonoch a nie v ústavnej listine,
nejde ani v tomto prípade o úpravu, ktorá by si vyžadovala ústavný zákon
a bola tak v rozpore s ústavou.

V hornej komore Národného zhromaždenia, senáte, sa tento návrh zákona
dostal na prerokovanie 25. októbra 1933.¹⁴⁴ Spravodajcom za ústavnoprávny
výbor senátu bol dr. Havelka, ktorý zákon výslovne spojil s konceptom brá-
niacej sa demokracie: *„I demokracie musí se brániti a musí vykonati nutně
vše, aby zachránila sebe samu a aby nepřivedla demokratická zřízení, zvláště
možnost uplatniti nejrůznější citění a mínění nejširších vrstev lidových, do ne-
obyčejného a těžkého nebezpečí a na konec i k zániku.“*

V rozprave následne ako prvý vystúpil proti zákonu senátor Mikulíček,
ktorý poukazoval osobitne na dosahy § 7 na fyzické osoby – príslušníkov
strán. Senátor Hancko potom v mene Slovenskej ľudovej strany varoval pred
zneužitím zákona proti Slovákom. Nemecký senátor Stolberg zase poukázal
na možnú ľubovôľu vlády pri zastavovaní činnosti a rozpúšťaní strán: *„Bylo
by tedy správné, kdyby § 1, který vládě dává dalekosáhlé zmocnění k rozpo-
uštění strany anebo zastavení její činnosti, zněl tak, že se to může státi jen
tehdy, bylo-li pravoplatným soudním rozsudkem zjištěno, že skutečně v rámci
strany došlo k činům, které jako zločinné jednání anebo přečiny směřují proti
bezpečnosti státu.“*¹⁴⁵

Obdobne sa proti zákonu vyjadrili menšinoví senátori Korláth, Luksch,
Mezů, Pilz, za Čechov senátor Kindl a za Slovákov senátor Fidlík. Nemecký
senátor Niessner sa naopak vyslovil za tento zákon, vedomý si toho, že:
*„Není to diktatura menšiny, jaké se domáhá fašismus, je to diktatura většiny,
která se tímto prostředkem brání. Nedivte se, že tato demokracie nečeká, až jí
bude ukroucen krk... Máme stále jen deklamovati, máme se omezovati na mír-
né napomínání a jinak jako ovce trpělivě vyčkávati a nechat sobě tančiti na*

¹⁴³ Pozri bližšie BLODIG, V. *Puč v Židenicích a Národní obec fašistická v roce 1933* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: http://old.nacr.cz/E-publ/paginae/fulltext/3_1995/ph_03_05.pdf

¹⁴⁴ Stenoprotokol z prerokovania [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234001.htm>

¹⁴⁵ [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234002.htm>.

*hlavách a přihlížet i, jak se na nás plete provaz? Nikoli, tak to demokracie na štěstí v tomto státě nemyslí!*¹⁴⁶

Poslednými rečníkmi s rečami proti zákonu boli senátor Hilgenreiner, senátorka Hajníková a za Slovákov senátor Stodola.

Záverečné slovo patrilo opäť spravodajcovi dr. Havelkovi, ktorý odmietol vývody predrečníkov a svoju reč zakončil slovami: „*Nebudeme-li připraveni na válku, pak válka bude, a budeme-li nepřipraveni, prohrájeme ji a budeme při míru něčím, s čím se nepočítá. Budeme-li připraveni řádně a včas, pak války nebude, a bude-li, tak ji vyhrájeme.*“¹⁴⁷ Následne prebehlo hlasovanie o pozmeňujúcom návrhu senátora Stolberga, ktorý však bol neúspešný a znenie zákona sa prijalo v tej textácii, ktorú odporúčal ústavnoprávny výbor.

V Zbierke zákonov a nariadení bol takto prijatý zákon odpublikovaný pod č. 201/1933 ako „*Zákon ze dne 25. října 1933 o zastavování činnosti a o rozpoustění politických stran*“¹⁴⁸ a účinnosť nadobudol 31. októbra 1933. Na zákon nadviazalo vykonávacie vládne nariadenie č. 202/1933 Zb. z. a n. z 3. novembra 1933, *ktorým se vydávají podrobné předpisy o zabavení, úschově a správě majetku politických stran, jejichž činnost byla zastavena nebo jež byly rozpuštěny, a o opatřeních, aby tento majetek neunikl zabavení.*

Aj vzhľadom na všeobecne vnímanú problematickosť tohto zákona sa od počiatku chápal ako len výnimočné opatrenie s časovým obmedzením – najprv len do 1. januára 1935. Účinnosť zákona však bola opakovane predĺžená, a to najprv zákonom č. 269/1934 Zb. z a n. do 1. januára 1936, potom zákonom č. 132/1936 Zb. z. a n. do 1. januára 1937 a napokon zákonom č. 317/1936 Zb. z. a n. do 1. januára 1938.

2.3 Analýza a interpretácia znenia zákona

Analyzujúc vlastné znenie prijatého zákona, tento dával v ust. § 1 vláde možnosť zastaviť činnosť strany alebo ju rozpustiť: „*Byla-li činností politické strany (§ 20, odst. 1) zvýšenou měrou ohrožena samostatnost, ústavní jednotnost, celistvost, demokraticko-republikánská forma nebo bezpečnost republiky Čes-*

¹⁴⁶ [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234003.htm>

¹⁴⁷ [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234004.htm>

¹⁴⁸ Samotná dôvodová správa k zákonu je extrémne skromná a v podstate iba tlmočí obsah znenia zákona. Pozri *Důvodová zpráva* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2355_00.htm

koslovenské.“ To sa týkalo aj prípadnej „náhradnej“ strany, ktorá mohla byť vytvorená ako náhrada dotknutej politickej strany. Vláda svoje rozhodnutie publikovala v „Úředním listu republiky Československé“.

Už poslanec Patejdl v rámci predstavenia osnovy zákona v poslaneckej snemovni osobitne upozornil aj na to, že „ústavně-právní výbor provedl podstatnou změnu v §u 1. Osnova sama totiž činila rozdí, jde-li o rozpuštění nebo zastavení činnosti strany původní nebo náhradní. Jak známo, po zastavení činnosti nebo rozpuštění strany může být vytvořena strana pod jiným názvem, která ve skutečnosti sleduje též cíl. Tu rozeznávala osnova v tom smyslu, že příslušnost pro rozpuštění nebo zastavení politické strany původní svěřovala vládě, kdežto řešení otázky druhé ministerstvu vnitra. Ústavně-právní výbor zkoumajе tuto otázku přišel k názoru, že důvody pro příslušnost v prvním i v druhém případě jsou stejné, že v obou případech jde o zkoumání a posuzování otázek rázu ryze politického, a poněvadž podle naší ústavy otázky ryze politické spadají do kompetence celé vlády, provedl změnu tím způsobem, že příslušné znění o zastavení činnosti politických stran náhradních přesunul do §u 1 osnovy, takže tato otázka je řešena pro všechny strany jak původní, tak náhradní, stejným způsobem“.¹⁴⁹ Aj tým sa riešila otázka podozrenia z možnej zneužitelnosti jediným ministrom. Zodpovednosť sa preniesla na vládu ako celok.

Podľa prijatého znenia zákona, zastavenie činnosti politickej strany znamenalo zákaz:

- „a) užívati odznaků, stejnkrojů, praporů, zvláštních pozdravů a jakýchkoliv jiných symbolů nebo vnějších známek, jimiž se naznačuje příslušnost jednotlivých osob nebo jich skupin neb určitých věcí k takové straně;
- b) konati a zúčastniti se jakýchkoliv shromáždění, čítajíc v to i shromáždění omezená na zvané hosty, nebo průvodů, jimiž se dává na jevo příslušnost k takové straně nebo které slouží-třebas zakrytě- jejím účelům;
- c) přijímati neb organisovati osoby, jakož i sbírati hmotné prostředky pro stranu;
- d) přistupovati ke straně, s ní se stýkati, ji nebo její příslušníky v hlásání, šíření neb uskutečňování podvratných cílů strany hmotně nebo jakýmkoľiv jiným způsobem podporovati.“

Ak strana vyvíjala činnosť prostredníctvom osobitných spolkov, združení alebo obchodných spoločností, bolo možné aj tieto „podrobiť zvláštnímu do-

¹⁴⁹ [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296001.htm>

zoru nebo zvláštním podmínkám nebo činnost jejich zastaviti“. Bolo tiež možné zakázať vydávanie a šírenie straníckej tlače. Nebolo možné používať ani závadné názvy právnických osôb.

Obmedzenia sa následne vzťahovali aj na fyzické osoby – príslušníkov strany: „*Príslušníci strany, jejíž činnost jest zastavena, nesmějí po dobu 3 let od zastavení činnosti strany pořádati ani shromáždění omezená na zvané hosty bez povolení okresního (státního policejního) úřadu. Vláda může tuto dobu zkrátiti.*“

Ešte väčší zásah predstavovali ďalšie oprávnenia na zásahy proti príslušníkom strán, zverené štátnej moci, ktorá:

- „a) může naříditi zabavování a otvírání dopisů, jakož i jiných zásilek od nich pocházejících nebo jim určených,
- b) může naříditi censuru telegramů příslušníků strany,
- c) může příslušníky strany na určitou dobu z určitého území vypověděti,
- d) může příslušníky strany dáti pod policejní dozor nebo naříditi jim, aby se po určitou dobu z určitého území nevzdalovali.“

Príslušníci strán však tiež stratili „*veškerých veřejných funkcí, kterých nabyli volbou, jmenováním nebo jinak ve sborech samosprávy místní nebo zájmové, jakož i v jakýchkoliv jiných veřejných institucích počítajíc v to i ústavy, podniky, poradní sbory atd. Toto ustanovení platí i pro náhradníky, kteří jsou příslušníky strany, jejíž činnost byla zastavena. Rozhodnutí o ztrátě funkce vydá, jde-li o obce, příslušný státní úřad dozorčí, jde-li o okresy, zemský úřad, a jde-li o země, ministerstvo vnitra. V ostatních případech náleží rozhodnouti příslušnému nejvyššímu státnímu úřadu dozorčímu, a to, nejde-li o obor působnosti ministerstva vnitra, v dohodě s tímto ministerstvem. Není-li dozorčího úřadu státního, jest příslušným ministerstvo vnitra.*“

Príslušníci nemohli ani nanovo kandidovať: „*Ti, kdož pozbyli některé veřejné funkce (§ 10), nejsou po dobu, po kterou je činnost strany zastavena, nejdele na dobu 3 let, volitelní do sborů a institucí uvedených v § 10, a nemohou po tuto dobu ani jmenováním, ani jinak nabyti těchto funkcí.*“

Majetok strany so zastavenou činnosťou mal byť zabavený.

Ešte prísnejšie boli následky rozpustenia strany (§ 14 až 19). Všetky stranícke združenia a spolky rozpustenej strany sa mali zlikvidovať. Rozpustením strany tiež mali stratíť svoj mandát členovia zákonodarného orgánu zvolení za túto stranu. Napriek tomu sa však potrebné väčšiny na zasadnutiach Národného zhromaždenia mali vypočítavať z Ústavnou listinou predpokladaného počtu členov – „*v poslanecké sněmovně z počtu 300, v senátě z počtu 150. Je-li ku platnosti nějakého projevu členů příslušné sněmovny nebo ku plat-*

nosti usnesení sněmovny potřebí určitého zlomku členů, počítá se tento zlomek stejným způsobem“.

Rozhodnutie o rozpustení politickej strany podliehalo súdnemu prieskumu Najvyššieho správneho súdu. Podľa § 17 zákona tiež platilo, že: „*Usnesení, jímž byla strana rozpuštěna, oznámí vláda neprodleně prvnímu presidentu nejvyššího správního soudu. O tom, u kterých osob nastala ztráta mandátu, rozhodne mandátový senát nejvyššího správního soudu z úřední povinnosti do 15 dnů ode dne, kdy toto oznámení došlo. Tento senát se skládá z prvního presidenta, a je-li zaneprázdněn, z druhého presidenta tohoto soudu jako předsedy a ze 4 členů téhož soudu jako přísedících. Senát sestaví první president na každý kalendářní rok.*“

Ustanovenie § 20 napokon prvýkrát obsahovalo v československom právnom poriadku aj legálnu definíciu strany, hoci len na účely tohto zákona: „*Politickou stranou rozumí se v tomto zákoně nejen politická strana řádně organizovaná, nýbrž i jakákoliv politická skupina, sdružení nebo hnutí.*“ Podobne sa presne vymedzilo, že: „*Příslušníkem strany ve smyslu tohoto zákona je:*

- a) *kdo je nebo v posledních šesti měsících byl organizovaným členem strany,*
- b) *kdo stranu, o níž jde, účinně podporuje nebo její podvrtné cíle veřejně schvaluje nebo tak činil v posledních šesti měsících,*
- c) *kdo na její jméno byl kandidován nebo za ni navržen pro veřejnou funkci, pokud neprokáže ve lhůtě mu dané, že byl kandidován nebo navržen proti své vůli, nebo že ze strany vystoupil dříve než před šesti měsíci.*“

Napokon vzhľadom na to, že dve spomenuté nemecké strany DNP a DNSAP sa samy rozpustili ešte pred prijatím tohto zákona, zákon výslovne ustanovil, že: „*Okolnost, že strana se rozešla dříve, než její činnost byla zastavena nebo než byla rozpuštěna, nemění ničeho na uplatnění ustanovení tohoto zákona.*“

Uvedené dve rozpustené politické strany sa však predsa i v novom právnom režime vynašili – členovia oboch strán vzápätí vstúpili do novovytvorenej Sudetendeutsche Heimatfront (Sudetonemecká vlastenecká fronta, SHF), na čele s Konradom Henleinom. Tento front nebol pritom rozpustený, hoci pred voľbami roku 1935 sa o tom reálne uvažovalo. Usudzovalo sa však, že nejde o politickú stranu, a preto nebude vo voľbách kandidovať. Tesne pred voľbami si však SHF zmenila názov na SdP (Sudetendeutsche partei) a v májových voľbách roku 1935 táto svojou podstatou menšinová strana suverénne vo voľbách zvíťazila ako najsilnejšia strana v republike s 1 250 000 hlas-

mi.¹⁵⁰ Tým sa definitívne naplnili slová C. Horáčka ml. – o nemožnosti rozpustiť najsilnejšiu stranu. Naopak, táto strana sa stala tou, ktorá spolu so slovenskými autonomistami napokon rozložila aj samotnú republiku.

2.4 Dozvyky v nedemokratických pomeroch rokov 1938 – 1945

V tzv. druhej ČSR, po jesennej autonómii Slovenska a Podkarpatskej Rusi z roku 1938, sa už len plynulo pokračovalo v nastolenej právnej línii – vládny nariadením č. 355/1938 Zb. z. a n. z 23.12.1938 o politických stranách. Podľa neho sa však už obmedzovala aj samotná možnosť zakladať nové politické strany: „*Nové politické strany mohou býti zakládány jen s povolením vlády republiky Česko-Slovenské.*“ Pritom platilo, že: „*Povolení uděluje vláda podle volné úvahy.*“ Výslovne sa tu však tiež vyriešila dovtedy sporná otázka, či politické strany podliehajú pod úpravu spolkového práva. V tejto otázke sa explicitne skonštatovalo: „*Politická strana nepodléhá předpisům práva spolkového.*“ Zároveň však výslovne platilo, že: „*Vláda může politickou stranu rozpustiti, uzná-li, že činnost strany ohrožuje veřejný zájem. Před rozpuštěním může vláda dáti politické straně výstrahu. Rozpuštění vyhlásí ministerstvo vnitř v Úředním listě Česko-Slovenské republiky; dnem tohoto vyhlášení nabývá rozpuštění platnosti.*“

Ďalšie vládne nariadenie č. 4/1939 Sb. z. a n. I., *kterým se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 23. prosince 1938, č. 355 Sb. z. a n., o politických stranách*, ešte navyše upravilo aj dovtedajšiu zásadu výpočtu kvóra v Národnom zhromaždení. Upravilo uznášaniaschopnosť parlamentu tak, že sa už viac vo výpočte nemali zohľadňovať mandáty uprázdnené po poslancoch rozpustených politických strán. Uvedený prístup bol už zjavne prístupom totalitného, resp. minimálne autoritatívneho, nedemokratického režimu.

Obdobne sa k politickým stranám postavil aj Slovenský štát, vytvorený 14. marca 1939. Snem v novovytvorenom štátnom útvere Slovákov prijal osobitnú právnu úpravu politických strán na Slovensku zákonom č. 121/1940 Sl. z. z 15. mája 1940 o politických stranách národnostných skupín. Uvedená úprava sa pritom už podľa názvu vzťahovala iba na politické strany národnostných skupín, nie na „slovenské“ strany, resp. na jedinú povolenú politickú stranu HSLS, ktorá bola exkluzívnou štátostranou a ktorá mala svoje postavenie zakotvené priamo v Ústave Slovenskej republiky v ústavnom zákone č. 185/1939 Sl. z. z 21. júla 1939. Totalitný charakter štátu sa v ústave prejavil

¹⁵⁰ KVANTOVÁ, R. *Zmocňovací zákony – nástroj řešení politických a hospodářských krizí v meziválečném Československu*. Český Krumlov: CEVRO Institut, 2016, s. 18 – 21.

najmä v ustanovení § 58 ústavy, podľa ktorého slovenský národ sa zúčastňuje na moci prostredníctvom HSLS. Tým sa vylučoval podiel akýchkoľvek iných strán s výnimkou strán národnostných menšín (skupín). HSLS však mala navyše aj vlastnú právnu úpravu vlastného statusu a fungovania – v zákonoch č. 245/1939 Sl. z. a č. 215/1942 Sl. z. o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane.

Vo vzťahu k uvedenému zákonu o národnostných stranách (maďarskej a nemeckej) platilo, že žiadosť o registráciu strany na ministerstve vnútra musel podpísať vedúci funkcionár strany a najmenej 500 príslušníkov príslušnej národnostnej skupiny. Pritom bolo potrebné preukázať, že stranu možno pokladať za nositeľku politickej vôle celej národnostnej skupiny. Aj pri menšinách teda mal platiť princíp zastúpenia iba jednou politickou stranou. Podľa ust. § 4 ods. 1 k registrácii každej ďalšej novej politickej strany mohlo dôjsť iba vtedy, „ak vláda súčasne rozhodne, že rozpúšťa prípadne už jestvujúcu pôvodne zaregistrovanú stranu príslušnej národnostnej skupiny preto, že ju už nemožno pokladať za nositeľku politickej vôle tejto národnostnej skupiny. Ministerstvo vnútra zaregistruje novú politickú stranu a súčasne vytre z registra rozpustenú politickú stranu príslušnej národnostnej skupiny“.

Podľa § 9 „činnosť strany môže vláda zastaviť, ak strana svojou činnosťou vybočuje z rámca organizačného štatútu, hoci ministerstvo vnútra jej vedúceho funkcionára preto napomenulo, alebo ak svojou činnosťou vážne alebo opätovne porušuje verejný pokoj, poriadok, verejnú bezpečnosť alebo iné dôležité záujmy štátu“.

Zastavenie činnosti strany sa malo vyhlásiť v Úradných novinách. Dňom vyhlásenia nadobúdalo zastavenie účinnosť.

Podľa § 11 dňom zastavenia činnosti:

- „a) strana nesmie organizovať ani prijímať nových členov;
- b) orgány strany nesmú vyvíňať ani vo verejnosti ani medzi príslušníkmi strany nijakú činnosť;
- c) sú zakázané akékoľvek shromaždenia alebo sprievody, ktorými sa dáva najavo príslušnosť k strane alebo ktoré slúžia hoc aj skryte jej cieľom, a zakázané je zúčastňovať sa na takýchto shromaždeniach alebo sprievodoch;
- d) nastávajú právne účinky, určené osobitnými predpismi na prípad zastavenia činnosti strany.“

Podľa § 12 po zastavení činnosti strany ministerstvo vnútra môže:

- „a) akékoľvek sdruženia (spolky a iné podobné útvary) vyjmúc sdruženia uvedené v bode b, § 17 ktoré vystupovali navonok ako složky strany, alebo ktoré slúžili jej cieľom, alebo v ktorých medzi významnými činiteľmi

sú vedúci činníci strany, podrobiť osobitnému dozoru alebo osobitným podmienkam, alebo ich činnosť zastaviť;

- b) zakázať vydávanie a rozširovanie periodických tlačív, ktoré slúžily alebo slúžia cieľom strany. Ak bez nebezpečia zmeškania nemožno čakať na zákrok ministerstva, môže rozširovanie tlačiva zakázať aj okresný (štátny policajný) úrad.“*

Okrem zastavenia činnosti (národnostnej) politickej strany, podľa § 14 tiež vláda mohla (národnostnú) politickú stranu rozpustiť:

- „a) ak zanikly predpoklady, vyžadované pre registráciu strany (ods. 3, § 3),
b) ak jej činnosť smeruje proti existencii alebo územnej integrite Slovenskej republiky,
c) ak jej činnosť musela byť opätovne zastavená,
d) z dôvodu retorzie (§ 95 Ústavy).“*

Podľa § 21, ak bola strana rozpustená, rozhodne štátna rada na návrh predsedníctva Snemu o zániku poslancových mandátov jej príslušníkov. Ak bola strana rozpustená, tiež *„strácajú jej príslušníci všetky verejné funkcie, ktoré nadobudli voľbou alebo ináč v sboroch územnej alebo záujmovej samosprávy, ako aj v akýchkoľvek iných verejných inštitúciách, sem počítajúc aj ústavy, podniky, poradné sbory atď.“*. Toto ustanovenie malo platiť i pre náhradníkov, ktorí boli príslušníkmi rozpustenej strany.

Slovenská úprava sa tak celkom zjavne inšpirovala zákonom č. 201/1933 Zb. z. a n., ktorý jej poslanci a senátori pôvodne veľmi vehementne odmietali ako potenciálne ohrozujúci slovenskú politickú reprezentáciu. Keď sa však karta obrátila a HSLS sa stala vládnuou štátostranou, už nemala voči striktnnej regulácii iných (menšinových) strán výhrady.

2.5 Dozvyky po druhej svetovej vojne a odkaz pre súčasnosť

Opustenie a popretie právnej úpravy z dôb druhej svetovej vojny, vystihujúcej nedemokratický politický systém a režim vládnucci na území Slovenska, pri niesol až ďalší vývoj, spojený v rokoch 1944/45 so zneuznaním Slovenského štátu a formálnou právnou likvidáciou štátostrany a ďalších nedemokratických predpisov regulujúcich fungovanie politických strán na Slovensku. Tento vývoj stelesňuje primárne nariadenie Slovenskej národnej rady č. 1/1944 Zb. nar. SNR, ktorým bol recipovaný právny poriadok dovtedajšieho Slovenského štátu s výhradou predpisov, ktoré odporovali republikánsko-demokratickému duchu. Je nepochybné, že právne predpisy úpravy národnostných strán, ale i predpisy týkajúce sa postavenia HSLS vrátane ústavnej normy

§ 58 o postavení štátostrany, predstavovali práve takéto úpravy rozporné s republikánsko-demokratickým duchom.

Osobitne však treba v tejto súvislosti poukázať aj na nariadenie č. 4/1944 Zb. nar. SNR, ktorým bola samotná HSLS rozpustená a zakázaná. Táto „ne-liberálna“ úprava je pritom stále i v podmienkach dnešnej Slovenskej republiky platnou a účinnou. Na znenie tohto nariadenia tak narazil v roku 1995 prípravný výbor „obnovenej“ Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá žiadala ministerstvo vnútra o registráciu tejto politickej strany.¹⁵¹ Keďže však HSLS bola uvedeným nariadením zrušená a zakázaná, nebolo možné takúto stranu nanovo zaregistrovať, hoci by sa to mohlo v podmienkach liberálnej demokracie javiť ako neprimerané a možno aj zastarané či obsolétne obmedzenie. Súdnicstvo Slovenskej republiky však potvrdilo, že nejde o úpravu obsolétnu ani zastaranú, a, naopak, ide o úpravu stále slúžiacu svojmu pôvodnému účelu, a to nielen represívnemu, ale i preventívnemu, ochrannému. Dodnes tak vo forme stále platného a účinného nariadenia SNR č. 4/1944 Zb. nar. SNR prežívajú i v dnešnej liberálno-demokratickej Slovenskej republike reziduá „bojujúcej“ demokracie, resp. preventívno-represívnych opatrení prijatých ako dôsledok nedemokratickej skúsenosti s rolou HSLS – strany, ktorá k rozbitiu Československa a k premene jeho režimu z liberálnej demokracie na autoritatívno-totalitný fašistický štát prispela minimálne rovnakou mierou ako strany menšinové. Tieto „zdedené“ úpravy sa pritom od obnovenia demokratického režimu na Slovensku v roku 1989 priebežne dopĺňajú o nové úpravy a nové možnosti rozpúšťania občianskych združení a politických strán, ale i o osobitné skutkové podstaty trestných činov podpory hnutí a organizácií, ktoré popierajú ľudské práva, ba najnovšie aj o úpravy umožňujúce „cenzurovanie“ (blokovanie) štvavých prejavov (škodlivého obsahu a škodlivých aktivít). Poučenému poslucháčovi diskusie pri prijímaní týchto úprav až mrazivo pripomínajú diskusie v Národnom zhromaždení z roku 1933 pri prijímaní zákona o zastavovaní činnosti a rozpúšťaní politických strán. To všetko však iba zdôrazňuje skutočnosť, že problém bojujúcej, resp. brániacej sa demokracie, je stále aktuálny – rovnako ako bol aktuálny v 30. rokoch 20. storočia, keď však všetky pokusy o záchranu demokracie zlyhali a európsky kontinent bol na niekoľko rokov vrhnutý do chaosu vojny.

¹⁵¹ Pozri uznesenie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. I. ÚS 55/96 z 23. októbra 1996.

Záver

V sumárnom prehľade právnej úpravy rozpúšťania politických strán v medzivojnovom Československu v širšom historickom a právnom kontexte brániacej sa, resp. bojujúcej demokracie, sme sa pokúsili poukázať na iba obmedzenú efektívnosť takejto právnej úpravy. Osobitne to platí, ak sa má aplikovať v podmienkach liberálnej demokracie. Tá sa totiž ani pri použití neliberálnych nástrojov sledujúcich cieľe svojej vlastnej obrany (ktoré medzivojnové Československo bežne už od roku 1918 využívalo) nemôže úplne poprieť takým spôsobom, že odoprie politické zastúpenie príliš veľkej časti obyvateľstva, či dokonca väčšine obyvateľstva, aj keby by to bolo v záujme vlastnej sebazáchovy. V takom prípade má liberálna demokracia na výber dve cesty – nečinnosť a násilný zánik z rúk svojich nepriateľov alebo samopopretie vlastnej liberálnodemokratickej legitimacy. Akýmsi kompromisným riešením je tu však možnosť, ktorá síce znamená popretie liberálnej demokracie v jej úplnej mierovej podobe, ale znamená zaujatie zatiaľ iba miernej obrannej pozície, v ktorej režim v sebaobrane potiera prejavy nepriateľské voči liberálnej demokracii. Liberálna demokracia sa tu z „režimu“ čiastočne mení na osobitnú „ideologicky a právne chránenú hodnotu“. Až ďalším krokom, keď už takáto brániaca sa demokracia nestačí, sa môže zvoliť prechod na režim bojový – núdzový, resp. režim „výnimočných stavov“, či dokonca režim vojnovnej ústavnosti vymodelovaný ešte v podmienkach liberálnej demokracie, ktorý síce znamená dočasné obmedzenie základných princípov fungovania liberálnej demokracie, avšak s poistkami jej obnovy v čo najskoršom možnom horizonte.

Literatúra

BEŇA, J. Socializácia a publicizácia v súkromnom práve a reflexie v právnej vede na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Československé právo a právni veda v meziválečnom období (1918 – 1938) a jejich miesto ve střední Evropě 2*. Praha: Karolinum, 2010.

BLODIG, V. *Puč v Židenicích a Národní obec fašistická v roce 1933*. Dostupné na internete: http://old.nacr.cz/E-publ/paginae/fulltext/3_1995/ph_03_05.pdf

Důvodová zpráva. Dostupné na internete: https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t2355_00.htm

FAJNOR, V., ZÁTURECKÝ, A. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998.

- ILLÝOVÁ, Z., MALATINSKÝ, M. *Dva procesy s Vojtechom Tukom*. Praha: Wolters Kluwer, 2017.
- KASAL, J. *Pozastavení činnosti a rozpuštění politické strany v České republice*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- KVANTOVÁ, R. *Zmocňovací zákony – nástroj řešení politických a hospodářských krizí v meziválečném Československu*. Český Krumlov: CEVRO Institut, 2016, s. 18 – 21.
- LACO, K. *Ústava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- MIKULE, V. K vývoji právní subjektivit politikých stran. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 1977, č. 3, s. 370 – 378.
- MIKULE, V. Vývoj právní úpravy politikých stran na území České republiky (nástin). *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 1/2010.
- PEHR, M. Zákon na ochranu republiky a doprovodné zákony v meziválečné éře. *Časopis Národního muzea. Řada historická*. 2015, roč. 184, č. 3 – 4.
- PEICHOVÁ, A. Konfiskační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: KUKLÍK, J. a kol. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Karolinum, 2011.
- Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Zost. Ľubomír Lipták. Bratislava: Archa, 1992.
- ROZTOČIL, A. Legislativa a judikatura k rozpuštění politikých stran v první republice. *Jurisprudence*. 2009, roč. XVIII, č. 7, s. 21 – 28.
- SIVÁK, F., KLIMKO, J. *Dejiny štátu a práva na území ČSSR. II. diel*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1978.
- SOMBATI, J. „Bývalá panovnícka rodina rakúsko-uhorská“ a československá pozemková reforma. In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2014*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2014.
- SOUKUP, L. Zrušení šlechtictví v ČSR. *Právněhistorické studie*. 17/1973.
- ŠORL, R., GÁBRIŠ, T. Občianske právo na Slovensku a unifikácia právneho poriadku v období prvej Československej republiky (1918 – 1938). In: *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě*, sv. 2. Praha: Karolinum, 2010, s. 646 – 718.
- Uznesenie Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. I. ÚS 55/96 z 23. októbra 1996.
- WEYR, F. Nový zákon o zastavování činnosti a rozpuštění politikých stran. *Časopis pro právní a státní vědu*. 1934, roč. 17, č. 1.

Změna ústavy podle čl. práva. In: *Pocta J. Hoetzlovi*. Bratislava: Práv. fak. Univ. Komenského, 1934.

<https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234001.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234002.htm>

<https://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/234schuz/s234003.htm>

AKO (NE)ROZPUSTIŤ POLITICKÚ STRANU*

Adam Krajáč

Úvod

Dňa 14. januára 2021 vláda Slovenskej republiky schválila koncepciu boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024. Podľa predmetnej koncepcie v rámci Európskej únie vrátane Slovenskej republiky dochádza k plošnému nárastu extrémistických prejavov.¹⁵² Krajne pravicový extrémizmus v Európe však nie je ničím nevídaným. V Chorvátskej republike vo voľbách v roku 2020 krajne pravicová populistická strana *Domovinski pokret* na čele s Miroslavom Škorom získala 16 poslancov.¹⁵³ Jean-Marie Le Pen, zakladateľ, niekdajší líder francúzskej krajne pravicovej strany *Rassemblement national* a otec Marine Le Pen,¹⁵⁴ označil plynové komory, ktorými boli systematicky vyvražďovaní židia v koncentračných táboroch, za „detail“.¹⁵⁵ V susednej Poľskej republike krajne pravicová strana *Konfederacja Wolność i Niepodległość* získala vo voľbách v roku 2019 6,79 %.¹⁵⁶ Je možné povedať, že postupom času krajne pravicové politické strany v Európe narastajú na popularite.¹⁵⁷

Na Slovensku je možné pozorovať nárast radikalizácie spoločnosti a verejnej diskusie, okraj spektra politických strán sa stáva štandardom politiky, ré-

* Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektu č. APVV-17-0056 s názvom Ústava liberálno-demokratického štátu a radikalizácia politickej kultúry.

¹⁵² Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024, s. 4 – 5 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25631/1>

¹⁵³ Chorvátske parlamentné voľby vyhrala vládnuca HDZ. *SME*. 2020 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://svet.sme.sk/c/22441060/chorvatske-parlamentne-volby-vyhrala-vladnuca-hdz.html>

¹⁵⁴ Kandidátka na prezidentku v tohtoročných francúzskych prezidentských voľbách.

¹⁵⁵ CHRISAFIS, A. Jean-Marie Le Pen fined again for dismissing Holocaust as „detail“. *The Guardian* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/06/jean-marie-le-pen-fined-again-dismissing-holocaust-detail>

¹⁵⁶ Poľské voľby vyhral Kaczyński, má skoro 46 percent hlasů. *Novinky.cz* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/stalo-se/clanek/polske-volby-vyhral-podle-odhadu-kaczynski-40299703>

¹⁵⁷ LUCASSEN, G., LUBBERS, M. Who Fears What? Explaining Far-Right-Wing Preference in Europe by Distinguishing Perceived Cultural and Economic Ethnic Threats. *Comparative Political Studies*. 2012, roč. 45, č. 5, s. 548.

toriku extrémistických strán v súčasnosti preberajú aj strany, ktoré boli alebo sú členmi vládnej koalície. Extrémistické prejavy politikov sa stávajú štandardom politickej diskusie, čo v konečnom dôsledku radikalizuje aj samotnú spoločnosť a oslabuje demokratickú formu vlády na Slovensku. Napríklad štúdia Inštitútu pre ekonomické a sociálne reformy z roku 2017, ktorá skúmala kvalitu slovenskej demokracie, prichádza k tomuto zisteniu: „*Vývoj v krajinách V4 ukazuje, že rozvoj demokracie nie je priamočiary. Nástup autoritatívnych a populistických politikov, vplyv oligarchov, stále rozšírená korupcia, oslabovanie nezávislosti médií, súdnej moci a regulačných orgánov sú niektoré z črt, ktoré sa v rôznych štátoch V4 prejavujú s rastúcou intenzitou... Táto štúdia dokumentuje vysokú nespokojnosť ľudí s kvalitou demokracie na Slovensku, ako aj jej zhoršovanie v posledných rokoch... Štúdia ukazuje, že veľká časť najviac frustrovaných ľudí je náchylná vzdať sa demokracie a podporiť aj extrémistické sily.*“¹⁵⁸

Nestačí veľa, aby sme videli efekt naživo. Podľa analýzy Centra pre výskum etnicity a kultúry v súčasnosti je slovenská spoločnosť oveľa menej tolerantná, ako to bolo v minulosti: Viac ako tretina ľudí si myslí, že cudzinci sú na Slovensku preferovaní,¹⁵⁹ pričom s výrokom „*Slovensko je krajina Slovákov, a tak by to malo ostať,*“ súhlasí viac ako 70 % respondentov.¹⁶⁰ Podobný prieskum robil aj Inštitút pre verejné otázky, ktorý položil respondentom nasledujúcu otázku: „*Predstavte si, že by sa do Vášho susedstva nastahovala osoba, resp. osoby patriace do nasledujúcich skupín. Prekážali by vám v susedstve alebo nie?*“ Autorky prieskumu porovnali odpovede respondentov z roku 2017 s odpoveďami z roku 2008. Výsledok porovnania odpovede „*prekážali by mi*“ je zaznačený v percentuálnych bodoch v nasledujúcej tabuľke:¹⁶¹

¹⁵⁸ GOLIAŠ, P., HAJKO, J., PIŠKO, M. *Demokraciu na Slovensku ohrozuje populizmus a korupcia. Hlavné závery správy INEKO o stave a vývoji demokracie na Slovensku*. INEKO – Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy. 2017, s. 8 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_50580_27.pdf/ef7d2fa1-820d-1d72-4bf3-2da7cdb0e10c?version=1.0&t=1539648375788

¹⁵⁹ GALLO KRIGLEROVÁ, E., KADLEČÍKOVÁ, J., HOLKA CHUDŽÍKOVÁ, A., PÍŠOVÁ, M. *Cudzie nechceme, svoje si nedáme. Postoje majoritnej populácie k migrácii*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry, 2021, s. 20 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: http://cvek.sk/wp-content/uploads/2021/05/Cudzie_nehceme_Analyza_final_edited.pdf

¹⁶⁰ Tamže, s. 7.

¹⁶¹ BÚTOROVÁ, Z., GYÁRFÁŠOVÁ, O. *Názorový a hodnotový profil slovenskej verejnosti v čase vzostupu extrémizmu*. In: BÚTOROVÁ, Z., MESEŽNIKOV, G. (eds.). *Zaostrené na extrémizmus. Výskumná štúdia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2017, s. 17.

	2008	2017
Extrémista	82	84
Rómska rodina	70	79
Moslimská rodina	32	73
Rodina prisťahovalcov z menej rozvinutej krajiny	21	59
Gejský pár	34	54
Lesbický pár	25	48
Bisexuál	25	45
Ázijská rodina	22	43
Černošská rodina	21	43
Židovská rodina	11	30
Ukrajinská rodina	17	25
Dlhodobó nezamestnaný človek	11	23
Človek s mentálnym postihnutím	11	23
Maďarská rodina	17	18
Človek s telesným postihnutím	3	6

Na základe týchto dát si preto dovoľíme tvrdiť, že radikalizácia politickej scény ide ruka v ruku s radikalizáciou spoločnosti. Principiálna je preto otázka, či sa s tým dá niečo robiť a či sú zásahy voči radikalizácii spoločnosti vôbec opodstatnené. Najskôr je však nevyhnutné zaviesť poriadok v terminológii.

Pod pojmom extrémizmus môžeme rozumieť sociologicko-politologické označenie protisystémového postoja, ktorý sa snaží o odchýlenie sa od všeobecne platných prijímaných noriem s presahom názorovej neznašanlivosti, ktorý sa prejavuje odmietaním aktuálnej politiky štátu a jej ústavného zriadenia.¹⁶² Tento pojem je možné spojiť s ľavicovou, ako aj s pravicovou politickou ideológiou. Čo sa týka pravicovej politickej ideológie, uvedené de-

¹⁶² Porovnaj MILO, D. *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike*. Bratislava: Ludia proti rasizmu, 2004, s. 12 – 16.

finičné prvky sa prekrývajú aj s definíciou pojmu krajná pravica, ktorého najvýznamnejšími menovateľmi sú nacionalizmus, rasizmus, xenofóbia, protidemokratický postoj a vidina silného štátu,¹⁶³ a práve z tohto dôvodu sú krajne pravicové strany označované ako extrémistické. Pod krajinou pravicou preto môžeme rozumieť „*osoby alebo skupiny, ktoré zastávajú extrémne nacionalistické, xenofóbne, rasistické, náboženské fundamentalistické alebo iné reakčné názory. Typicky sa tento výraz používa pre fašistov a neonacistov*“.¹⁶⁴ Z uvedeného nám vyplýva, že extrémizmus a krajne pravicové strany, kam spadajú aj ideológie fašizmu a nacizmu, idú ruka v ruke. Fašizmus je charakteristický obsedantným zaujatím, úpadkom, ponižovaním alebo obeťou určitej komunity, čo je sprevádzané kultom jednoty, energie a čistoty. Fašistická strana je stranou oddaných nacionalistických militantov, ktorí upustili od demokratických hodnôt a slobôd, využívajú akési „očistné násilie“¹⁶⁵ a ktorí bez etických alebo právnych obmedzení sledujú ciele „vnútornej očistoty“ a „vonkajšej expanzie“.¹⁶⁶ Ak sa pozrieme na krajnú ľavicu, tú možno charakterizovať tak, že odmieta súčasnú sociálno-ekonomickú štruktúru kapitalizmu, zatiaľ čo sa snaží o presadenie alternatívnej ekonomickej a mocenskej štruktúry zahŕňajúcej „*veľké prerozdelenie zdrojov od existujúcich politických elit*“.¹⁶⁷ Krajnú ľavicu sprevádza identifikovanie ekonomickej nerovnosti ako akéhosi základu pre súčasné politické a sociálne usporiadanie, presadzuje kolektívne ekonomicke a sociálne práva ako jej hlavný program, pričom antikapitalizmus je omnoho viac prítomnejší ako určité protidemokratické postoje, keďže rozpad liberálnej demokracie je chápaný ako dôsledok ich snáh, nie primárny či hlavný cieľ.¹⁶⁸ Hodné povšimnutia je to, ako na Slovensku dokážu uvedené skupiny medzi sebou spolupracovať, ako zdieľajú rovnaké

¹⁶³ Porovnaj MUDDE, C. *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press, 2000, s. 11.

¹⁶⁴ CARLISLE, R. P. *Encyclopedia of politics. The Left and The Right. Volume 2: The Right*. Sage Publications, 2005, s. 694.

¹⁶⁵ Paxton používa výraz „redemptive violence“. Porovnaj PAXTON, O. *The Anatomy of Fascism*. Alfred A Knopf, 2004, s. 218.

¹⁶⁶ Porovnaj tamže.

¹⁶⁷ MARCH, L., MUDDE, C. What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation. *Comparative European Politics*. 2005, s. 25.

¹⁶⁸ „*These groups are 'left' first in their identification of economic inequity as the basis of existing political and social arrangements, and their espousal of collective economic and social rights as their principal agenda. Second, anti-capitalism is more consistently expressed than antidemocracy, although a radical subversion of liberal democracy may be implicit or explicit in the redistributive aims of many groups.*“ Porovnaj tamže s. 25.

témy, dokonca aj názory, pričom často nachádzajú na rôzne „problémy“, ktoré „trápia“ slovenskú spoločnosť, rovnaké odpovede.¹⁶⁹

S extrémizmom a politickými stranami a režimami, ktoré sa nachádzajú na okrajoch politického spektra, máme však svoje skúsenosti aj u nás, v predkladanom texte sa však budeme sústreďovať primárne na krajnú pravicu a pravicový extrémizmus.¹⁷⁰ Naše skúsenosti s krajnou pravicou možno napríklad ilustrovať obdobím počas druhej svetovej vojny, keď Slovenský štát využíval „psychologickú mobilizáciu ako prostriedok masovej militarizácie celej spoločnosti podľa vzoru fašistických, autoritárskych a totalitných režimov“,¹⁷¹ pričom dnes sú „subjekty pravicovej extrémistickej scény (...) už dlhodobo etablované na území SR“. ¹⁷² V nedávnej histórii sme mohli pozorovať aktivitu krajne pravicovej a extrémistickej strany Slovenská pospolitost' – národná strana, ktorá bola rozsudkom Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp. zn. 3Sž 79/2005 z 1. marca 2006 rozpustená.¹⁷³ Jej bývalý predseda, Marián Kotleba, je v súčasnosti predsedom krajne pravicovej parlamentnej politickej strany Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko (ďalej len „LSNS“). Na rozpustenie tejto strany podala Generálna prokuratúra Slo-

¹⁶⁹ Vcelku trefne sa k uvedenému vyjadruje Ján Benčík, ktorý konštatuje: „Hoci sa ľavicoví a pravicoví extrémisti voči sebe často verbálne ostro vyhraňujú, ich ciele a spôsoby sú zväčša veľmi podobné. Ak to vzťahujeme na naše slovenské pomery, je možné konštatovať, že aj ľavicovým, aj pravicovým extrémistom u nás najviac vadí rozvinutá občianska spoločnosť, liberálna zastupiteľská parlamentná demokracia, naše členstvo v Európskej únii a NATO a nešťátne súkromné vlastníctvo najmä výrobnjej sféry. Aj jedni, aj druhí uprednostňujú nejakú formu autoritatívneho či rovno totalitnému režimu so zvýraznenou úlohou štátu a oklieštením občianskych práv a slobôd, vystúpenie z NATO a Európskej únie a izoláciu krajiny alebo jej orientáciu na východ. Ani u jedných, ani u druhých, nechýba blúznenie o akosi všeslovenskom zväzku a náklonnosť k ruskému autoritatívnemu vodcovi Putinovi, bývalému podplukovníkovi KGB.“ BENČÍK J. Ľavicový a pravicový extrémizmus na sociálnych sieťach. *Denník N* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/854075/lavicovy-a-pravicovy-extremizmus-na-socialnych-sietach/>

¹⁷⁰ Aj keď extrémistické protipóly krajnej pravice a krajnej ľavice sú porovnateľne nebezpečné pre demokraciu, ochranu základných ľudských práv a slobôd a udržanie právneho štátu, krajná ľavica na Slovensku nie je ústrednou témou súčasnej spoločenskej diskusie, keďže tá nemá na Slovensku skoro žiadnu podporu.

¹⁷¹ BAKA I. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 85.

¹⁷² *Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024*, s. 5.

¹⁷³ Najvyšší súd zrušil rozpustenie Slovenskej pospolitosti. *SME*. 2009. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/4915711/najvyssi-sud-zrusil-rozpustenie-slovenskej-pospolitosti.html>

venskej republiky (ďalej len „generálny prokurátor“) návrh 24. mája 2017,¹⁷⁴ o ktorom bolo rozhodnuté rozsudkom Najvyššieho súdu Slovenskej republiky (ďalej len „Najvyšší súd SR“) sp. zn. 4Volpp/1/2017 z 29. apríla 2019, a to tak, že Najvyšší súd SR návrh generálneho prokurátora Slovenskej republiky zamietol.¹⁷⁵

V predkladanom texte sa snažíme dosiahnuť dva základné ciele: tým prvým je opodstatniť rozpúšťanie politických strán v koncepte tzv. militantnej demokracie cez teoretickoprávne uchopenie danej problematiky. Tým druhým je preukázať, že existovali dôvody, ktoré mohli opodstatniť rozpustenie LSNS Najvyšším súdom SR už v čase podania žaloby generálnym prokurátorom v roku 2017.

1 Teoretickoprávny základ rozpúšťania politických strán

Paradox tolerancie

Podľa článku 29 ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov (ďalej len ako „ústava“) majú občania právo zakladať politické strany a hnutia a združovať sa v nich. Výkon tohto práva však nie je absolútny, ale môže byť obmedzený v zmysle článku 29 ods. 3 ústavy, a to v prípadoch ustanovených zákonom a ak je to v demokratickej spoločnosti nevyhnutné pre bezpečnosť štátu, na ochranu verejného poriadku, predchádzanie trestným činom alebo na ochranu práv a slobôd iných. Medzi predmetnými ustanoveniami Ústavy Slovenskej republiky je synergia. Jedným z primárnych znakov demokracie je totižto slobodná súťaž politických strán, ktoré reprezentujú svojich voličov v demokratickom systéme. Zásady demokratického a právneho štátu, ku ktorým sa hlási aj Slovenská republika, túto slobodnú súťaž podporujú, uznávajú a vytvárajú jej vhodné podmienky, aby súťaž politických strán bola férová. Na druhej strane je však nevyhnutné stanoviť jasné a zreteľné hranice toho, čo je v tejto súťaži prípustné. „... *slobodná súťaž politických síl je základom fungovania demokratickej spoločnosti. To neznamená, že v demokratickej spoločnosti možno presadzovať akýkoľvek poli-*

¹⁷⁴ Generálny prokurátor podal návrh na rozpustenie Kotlebovej LSNS. *aktuality.sk* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/491080/generalny-prokurator-podal-navrh-na-rozpustenie-lsns/>

¹⁷⁵ Najvyšší súd rozhodol, LSNS nerozpustili. Nemali sme obavy, reagoval Kotleba. *Hospodárske noviny* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://slovensko.hnonline.sk/1932677-najvyssi-sud-rozhodol-lsns-nerozpustili-nemali-sme-obavy-reagoval-kotleba>

tický názor a v jeho duchu sa usilovať o smerovanie spoločnosti. Aj slobodná súťaž politických síl má svoje medze a pravidlá. Ich prekročenie môže mať za následok rozpustenie politickej strany alebo politického hnutia, alebo pozastavenie ich činnosti“.¹⁷⁶ O tom, aké veľké sú tieto mantinely, nám môže niečo povedať nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 3/2021 zo 6. septembra 2001, v zmysle ktorého: „Článok 29 ods. 2 ústavy vyjadruje jednu zo základných ústavných požiadaviek na vytváranie politických strán, a tou je demokratický princíp ich slobodného vytvárania, ktorý nemôže byť zákonom obmedzený inak než za splnenia predpokladov uvedených v čl. 29 ods. 3 ústavy.“

Uvedený záver Ústavného súdu Slovenskej republiky nám dáva prvý náčrt toho, ako možno zasiahnuť do života politickej strany. Štát v zmysle už uvedeného musí vytvárať vhodné podmienky pre slobodnú politickú súťaž, preto zásah do existencie politických strán musí byť zo strany štátu zdržanlivý a musí mať svoju oporu v čl. 29 ods. 3 ústavy. „Z dôvodu, aby obmedzenie základného práva združovať sa v politických stranách nenarúšalo podstatu a zmysel tohto základného práva, ústava vymedzila predpoklady takéhoto obmedzenia v čl. 29 ods. 3. Ak sú tieto predpoklady (hoci spojené len s niektorým z legitímnych cieľov) obmedzenia základného práva združovať sa v politických stranách splnené, potom prijatie zákona, ktorý obmedzuje toto základné právo, je primeraným a nevyhnutným počínom zákonodarcu.“¹⁷⁷ Právo slobodne sa združovať v politických stranách sa zaraďuje do relatívnych práv, t. j. zásah do tohto práva je v určitých vopred vymedzených prípadoch legitímny – tento zásah musí prejsť testom proporcionality.¹⁷⁸ Štát tak na jednej strane garantuje právo občanov združovať sa v politických stranách, na druhej strane však štát je oprávnený zasiahnuť v prípadoch, keď výkon tohto práva zo strany jeho občanov naráža na ochranu iných hodnôt, hodných ochrany v demokratickom a právnom štáte.

Tento stav sa však môže javiť ako paradoxný. Slovenská republika sa definuje ako demokratický štát. Podľa Roberta Dahla, popredného a uznávaného politického teoretika, možno demokraciu definovať na základe piatich základných kritérií, ktoré ako systém vlády garantuje. Ide o efektívnu parti-

¹⁷⁶ DRGONEC, J. *Konanie pred Ústavným súdom Slovenskej republiky*. 2. vyd. Šamorín: Heuréka, 2012, s. 264.

¹⁷⁷ Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 3/01 zo 6. septembra 2001.

¹⁷⁸ KROŠLÁK, D. et al. *Ústavné právo*. Wolters Kluwer. 2016, s. 322.

cipáciu,¹⁷⁹ rovnosť hlasov, osvietené porozumenie,¹⁸⁰ kontrolu agendy¹⁸¹ a inklúziu výlučne dospelých osôb.¹⁸² Ak vezmeme Dahlov predpoklad dokonalej demokracie, potom obmedzenie práva združovať sa v politických zoskupeniach naráža na viacero základných predpokladov demokracie. Ak majú všetci v demokracii rovnaké a efektívne príležitosti na vyjadrenie svojich názorov, obmedzením práva slobodne sa združovať tým narušíme efektívnu participáciu. Ak vylúčime z participácie na demokracii určité spektrum neprijateľných ideológií, potom narušujeme kontrolu agendy, a ak vylúčime časť populácie z participácie na demokracii, potom zároveň narušíme princíp inklúzie. Na uvedené možno *prima facie* nazerať tak, že dochádza k narušeniu suverenity ľudu v jeho možnosti výlučne rozhodnúť o tom, aké pravidlá budú na území, ktoré obýva, platiť a aká politika sa tam bude uplatňovať. Vládu nad určitým územím vykonáva ľud, ktorý má právo sa slobodne rozhodnúť, akým smerom sa bude vyvíjať štát, v ktorom vykonáva suverénnu moc. Ako si potom môžeme dovoliť zasiahnuť do práva tohto ľudu determinovať spoločenský vývoj, keď ľudu v demokracii nie je nikto nadriadený? Zjednodušene povedané, ľudia sú v demokratickom štáte slobodní vo voľbe svojich politických predstaviteľov, pričom je len na nich, koho si v slobodných a rovných voľbách zvolia. Veď predsa aj politická strana Adolfa Hitlera NSDAP sa v Nemecku prvýkrát dostala k verejnej moci tak, že vyhrala voľby.¹⁸³

Na tento problém, ktorý sa v odbornej verejnosti označuje ako paradox tolerancie, poukázalo už viacero popredných akademikov. Paradox tolerancie predstavuje situáciu, keď rozšírime neobmedzenú toleranciu na netolerantných. Ak nedokážeme brániť tolerantnú spoločnosť proti náporu netolerantných, potom tolerancia bude zničená. Podľa Poppera by sme však nemali vždy potláčať netolerantnú ideológiu. Ak jej dokážeme čeliť s racionálnymi argumentmi a držať ju na uzde verejnou mienkou, potláčanie by bolo podľa Poppera kontraproduktívne. Tolerantná spoločnosť je legitímna v požiadavke nárokovať si právo potláčať netolerantnosť aj prostredníctvom donútenia. Uvedený princíp sa podľa Poppera vzťahuje aj na paradox demokracie – mali

¹⁷⁹ Podľa Dahla všetci musia mať rovnaké a efektívne príležitosti na vyjadrenie svojich názorov na to, aká by mala byť politika.

¹⁸⁰ Spočíva v rovnakej a efektívnej príležitosti dozvedieť sa o relevantných alternatívnych politikách a ich pravdepodobných dôsledkoch.

¹⁸¹ Politika sa môže vždy zmeniť na základe spoločného rozhodnutia.

¹⁸² Pozri DAHL, R. *On Democracy*. New Haven – London: Yale University Press, 1998, s. 37 – 38.

¹⁸³ Volebné výsledky NSDAP pozri napr. v KOLB, E. *The Weimar Republic*. Routledge, 2005, s. 224 – 225.

by sme sa dožadovať vlády, ktorá vládne podľa princípov rovnosti a tolerantnosti.¹⁸⁴ Zmysel demokratickej formy vlády je vytváranie, rozširovanie a ochraňovanie politických inštitúcií, ktoré zabraňujú etablovaniu tyranie. To však podľa Poppera neznamená, že sme vymysleli inštitúcie a systém, ktorý je neomylný a ktorého forma vlády a prijímané zákony sú dobré a rozumné. Dokonca to neznamená ani len to, že táto forma vlády schvaľuje a zavedza politiku múdrejšiu a lepšiu, než ktorú by schválil akýsi benevolentný vládca.¹⁸⁵ Demokracia nie je žiaduca preto, že v nej vládne väčšina či ľud, ale preto, že v nej existuje komplexný systém demokratickej kontroly, ako napríklad rovné parlamentné voľby a zastupiteľský systém, ktorý nám dáva inštitucionálne bariéry, ktoré nás ochraňujú pred tyraniou a ktoré sú vždy otvorené tomu, aby sa zlepšili.¹⁸⁶ Sumarizujúc Poppera možno povedať, že v jeho ponímaní musíme demokraciu chápať ako systém a formu vládnutia, ktoré zabezpečujú pravidelnú obrodu politických síl v krajine, čím sa najlepšie zabraňuje kumulácii moci v rukách jednej osoby, a teda aj jej zneužitiu. To, že v demokratickej spoločnosti zároveň pochádza zdroj moci od ľudu, je viacmenej príjemným bonusom, ktorý však pre Poppera nie je až taký dôležitý.

Demokratická spoločnosť má teda legitímny záujem na tom, aby v prípade potreby uplatnila represívne metódy voči netolerantným. To však neznamená, že netolerancia je sama osebe dostatočným dôvodom na obmedzovanie práv a slobôd občanov. Upozorňuje na to liberálny politický mysliteľ John Rawls, ktorý o paradoxe tolerancie uvažuje v kontexte náboženských siekt. Ústava dobre usporiadanej spoločnosti so stabilnými inštitúciami by mala chrániť aj netolerantné sekty, pretože poskytujúc túto ochranu, môže v myšliach netolerantných sektárov vzbudiť pocit lojality a spolu s ním presvedčenie, že rovnaká náboženská sloboda patrí aj ostatným.¹⁸⁷ Napriek tejto ústretovosti Rawls nemá problém pripustiť, že aj v dobre usporiadanej spoločnosti musí mať tolerancia svoje hranice. Tolerantní jednotlivci totiž smú obmedzovať tých netolerantných vtedy, ak „*sú úprimne a odôvodnene presvedčení o tom, že netolerantnosť voči netolerantným je nevyhnutná pre ich vlastnú bezpečnosť*“ a „*bezpečnosť spravodlivých inštitúcií*“.¹⁸⁸ Uznávaný teoretik spravodlivosti tak konštatuje, že „*spravodlivosť nevyžaduje, aby sa ľudia*

¹⁸⁴ POPPER, K. R. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton University Press, 2013, s. 581 – 582.

¹⁸⁵ Porovnaj tamže, s. 118.

¹⁸⁶ Porovnaj tamže, s. 119.

¹⁸⁷ RAWLS, J. R. *Teorie spravodlivosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 137.

¹⁸⁸ Tamže, s. 136 – 137.

museli nečinne prizerať, ak iní ničia základy ich existencie“.¹⁸⁹ Obmedzovanie netolerantných je teda perfektne legitímne v prípade sebaobranu. Napokon názor, že demokratický systém môže sám seba brániť aj obmedzovaním práv, ktoré sú preň definičné, bol v odbornej literatúre formulovaný dávno pred Rawlsom.

Militantná demokracia

Pod pojmom militantná demokracia možno rozumieť formu demokracie, ktorá je legitimovaná ochraňovať občianske práva a slobody tak, že „preventívne“ zasiahne do výkonu týchto práv zo strany občanov. Aplikujúc uvedené, potom znakom militantnej demokracie je aj potláčanie netolerantných. Ideovým otcom militantnej demokracie je Karl Loewenstein, nemecký právny a politický filozof, ktorý vo svojom obsiahlom článku z roku 1937¹⁹⁰ vysvetľuje, prečo jediným spôsobom, ako sa môže demokracia ubrániť proti triumfálnemu nástupu fašizmu, je „militantné“ obmedzovanie politických a občianskych práv. Loewenstein bol presvedčený, že fašizmus na rozdiel od tradičných politických ideológií neponúka žiadny uchopiteľný politický program, pretože ide len o obsahovo vyprázdnenú techniku získavania moci. Fašizmus, toto „skutočné dielo doby technických zázrakov a emocionálnych más“,¹⁹¹ je sofistickou technikou manipulácie založenej na zneužívaní nízkych pudov širokých más spoločnosti, a preto môže mať úspech iba v podmienkach demokracie: „*Jeho úspech je založený na dokonalom prispôsobení sa demokracii. Demokracia a demokratická tolerancia sú využívané na ich vlastné zničenie. Pod rúškom základných práv a právneho štátu je možné úplne legálne vybudovať a dať do pohybu protidemokratický stroj.*“¹⁹² Ak má byť teda demokracia schopná sa proti fašizmu brániť, neostáva jej iné, ako limitovať politické a občianske práva, ktoré sú pre ňu určujúce. Jedným z týchto práv je aj právo združovať sa v politických stranách.

Zmyslom a účelom zásahu voči netolerantným v podobe rozpustenia politickej strany je práve vylúčiť ich z participácie na demokracii. Tým, že zasiahneme voči netolerantným „preventívne“, v kontexte rozpúšťania politických

¹⁸⁹ Tamže, s. 136.

¹⁹⁰ LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights I. *The American Political Science Review*. 1937, Vol. 31, No. 3, s. 417 – 432. LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights II. *The American Political Science Review*. 1937, Vol. 31, No. 4, s. 638 – 658.

¹⁹¹ LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights I., s. 423.

¹⁹² Tamže.

strán nedávame netolerantným žiadnu možnosť zapájať sa do správy verejných vecí – odopierame im vôbec šancu získať akúkoľvek politickú moc. Nejde len o ochranu demokracie, ide o jasné stanovenie (ne)akceptovateľnosti určitých ideologických východísk – ide o ochranu základných ľudských práv a slobôd.

Walzer tvrdí, že demokracia potrebuje nielen oddelenie štátu od náboženstva, ale aj oddelenie politiky od štátu.¹⁹³ Vychádzajúc z teórie spoločenskej zmluvy, vzdali sme sa určitého okruhu našej slobody a autonómie v prospech vzniku štátu, ktorý má ochraňovať práva a hodnoty, ktoré sú pre nás dôležité. Je to obojstranná dohoda – jednotlivec dostáva záruky v podobe ochrany určitých základných práv a štát získava legitimitu pre výkon štátnej moci.¹⁹⁴ Extrémistické politické strany však chcú túto spoločenskú zmluvu narušiť, respektíve urobiť z nej jednostranný právny úkon, kde štát, reprezentovaný touto politickou stranou (alebo stranami), chce zasiahnuť do okruhu základných ľudských práv a slobôd (do niektorých vo väčšej a do niektorých v menšej miere) a výrazne ich obmedziť, prípadne ich úplne odňať. Zmluvný základ sa tak mení na donútenie, kde jednotlivec prehráva. *„Ak štát na ochranu individuálnych práv buď rezignoval alebo ich sám aktívne potláča, ... javí sa môj záväzok k poslušnosti ako skôr formálnoprávny než morálny. A moja motivácia ku konaniu súladnému s pravidlami štátu potom má svoj zdroj skôr v strachu, účelnosti či iných pragmatických pohnútkach ako v mojej identifikácii so štátoprávnym prostredím, ktorého som nielen súčasťou, ale dokonca spoluvorcom... moc je opodstatnená len vtedy, ak sa jednak opiera o súhlas ovládaných s tým, kto im vládne a jednak zabezpečuje tie funkcie, na plnenie ktorých sme sa v jej prospech vzdali časti svojej osobnej autonómie.“*¹⁹⁵ Ak teda existujú mantinely toho, o čo sa v konečnom dôsledku môže politická strana v rámci politickej súťaže snažiť, potom participácia netolerantnej politickej strany vo voľbách je prinajhoršom neprijateľná, prinajmenšom je nelogická. *„... víťazná strana, hoci dokáže premeniť svoju ideológiu na súbor zákonov, nemôže z nej urobiť oficiálne vierovyznanie, nemôže urobiť deň svojho nástupu k moci štátnym sviatkom, trvať na tom, aby bola história strany povinným vyučovaným predmetom na školách, alebo využiť štátnu moc na zákaz vydávania publikácií alebo zákaz zhromaždení iných politických strán. To sa deje v totalitných režimoch a je to presne analogické politickému zriadeniu*

¹⁹³ WALZER, M. *On Toleration*. New Haven: Yale University Press, 1997, s. 81.

¹⁹⁴ Porovnaj PROCHÁZKA, R., KÁČER, M. *Teória práva*. 2. vyd. Bratislava: C. H. Beck, 2019, s. 20 – 21.

¹⁹⁵ Tamže, s. 21.

*jedinej monolitckej cirkvi. Náboženstvá, ktoré dúfajú v establišment, a strany, ktoré snívajú o úplnej kontrole, možno tolerovať v liberálnych demokratických národných štátoch aj v spoločnostiach prisťahovalcov, a bežne to tak je. Ale ... môže im byť tiež zabránené chopiť sa štátnej moci a dokonca o ňu súťažiť. Oddelenie v ich prípade znamená, že sú obmedzení na občiansku spoločnosť: môžu kázať, písať a stretávať sa; majú však povolenú iba sektársku existenciu.*¹⁹⁶ Zmyslom a účelom toho celého potom je, že jediný spôsob, akým môže extrémistická politická strana uchopiť moc, je určitá forma štátneho prevratu alebo puč. Je však samozrejmé, že rozpustenie politickej strany nemôže byť ponechané na ľubovôli a v prezentovanom duchu sa nesie aj slovenská právna úprava a súdna prax.

2 Rozpúšťanie strán v praxi alebo Prečo bola žaloba zamietnutá?

Právny rámec

Na úrovni štátnej legislatívy nachádzame právny rámec rozpúšťania politických strán primárne v dvoch predpisoch, a to v zákone č. 162/2015 Z. z. Správny súdny poriadok (ďalej len „SSP“) a v zákone č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach (ďalej len „ZoPS“). Podľa ustanovenia § 2 ods. 1 ZoPS strany nesmú svojimi stanovami, programom alebo činnosťou porušovať ústavu, ústavné zákony, zákony a medzinárodné zmluvy. Uvedené ustanovenie predstavuje akýsi základný hmotnoprávny rámec rozpúšťania politických strán v podmienkach Slovenskej republiky. Ak by politická strana porušovala všeobecne záväzné právne predpisy, potom môžeme uvažovať o tom, že je daný zákonný dôvod pre jej rozpustenie. V zmysle ustanovenia § 14 ods. 1 písm. d) ZoPS sa politická strana zrušuje právoplatným rozhodnutím správneho súdu o jej rozpustení. Procesnoprávny rámec rozpúšťania politických strán nachádzame v ustanoveniach § 384 – § 390 SSP. Je nevyhnutné poznamenať, že konanie o žalobe generálneho prokurátora na rozpustenie politickej strany nie je štandardným konaním v rámci správneho súdnictva. V niektorých štátoch kontinentálnej Európy patrí totižto rozhodovanie o rozpustení politickej strany do pôsobnosti ústavného súdu a aj v podmienkach právnej úpravy Slovenskej republiky toto kona-

¹⁹⁶ WALZER, M. *On Toleration*, s. 81 – 82.

nie v sebe kombinuje prvky správneho a ústavného súdnictva, čo vyplýva z čl. 129 ods. 4 ústavy.¹⁹⁷

Judikatúra Európskeho súdu pre ľudské práva (ďalej len „ESLP“) vo veciach rozpúšťania politických strán je pomerne malá a v nasledujúcich riadkoch sa sústreďíme len na vybrané rozhodnutia ESLP a vrcholových súdov Slovenskej republiky a Českej republiky. Podľa ESLP len presvedčivé a závažné dôvody môžu ospravedlniť zásah do slobody združovania realizovanej prostredníctvom politických strán.¹⁹⁸ Politické strany môžu presadzovať zmenu zákona či právneho alebo ústavného vnútorného usporiadania štátu, avšak len pri splnení dvoch podmienok. Po prvé, prostriedky použité na tento účel musia byť zákonné a demokratické. Po druhé, navrhovaná zmena musí byť sama osebe v súlade so základnými demokratickými princípmi. ESLP taktiež poznamenáva, že politická strana, ktorej hlavní predstavitelia nabádajú k násiliu alebo presadzujú politiku, ktorá nerešpektuje demokraciu, alebo ktorej cieľom je zničenie demokracie alebo porušovanie práva a slobody uznanej v demokracii, sa nemôže dovoliavať ochrany podľa dohovoru.¹⁹⁹ Zaujímavým je rozhodnutie ESLP z 30. januára 1998 vo veci Jednotnej komunistickej strany Turecka a ďalší proti Turecku, kde ESLP vo vzťahu k programom politických strán konštatoval, že tie v sebe môžu skrývať iné ciele a zámery ako tie, ktoré táto strana oficiálne hlása. V prípade existencie takýchto podozrení je potrebné porovnať obsah programu s konaním strany a pozíciami, ktoré obhajuje. Nemenej zaujímavým je rozhodnutie ESLP vo veci Refah Partisi proti Turecku z 13. februára 2003, v ktorom sa ESLP vyjadroval okrem iného k pričítateľnosti konania predstaviteľov strany samotnej strane. Podľa ESLP je nevyhnutné, aby sa porovnal obsah politického programu s činmi a postojmi lídrov strany, ktoré obhajujú. Toto konanie môže byť podľa ESLP relevantné za predpokladu, že tie, ako celok, odhalia pravé ciele a zámery politickej strany. *„Súd je toho názoru, že výroky a činy p. Erbakana v jeho funkcii predsedu Refahu... možno nepochybne pripísať strane Refah. Rola predsedu strany... je odlišná od tej obyčajného člena. Vyjadrenia k politic-*

¹⁹⁷ Porovnaj BARICOVÁ, J., FEČÍK, M., ŠTEVČEK, M., FILOVÁ, A. et. al. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Bratislava: C. H. Beck, 2018, s. 1472 – 1473.

¹⁹⁸ Pozri napr. rozsudok ESLP vo veci Tsonev vs. Bulharsko z 13. apríla 2006 alebo rozsudok ESLP vo veci Refah Partisi a ďalší vs. Turecko z 13. februára 2003.

¹⁹⁹ Pozri rozsudok ESLP vo veci Yazar a ďalší vs. Turecko z 9. apríla 2002.

ky citlivým témam alebo pozíciám vyjadrenými predsedom strany sú politickými inštitúciami a verejnosťou vnímané ako postoje samotnej strany.“²⁰⁰

Smerodajným je taktiež rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu Českej republiky (ďalej len „NSS ČR“) sp. zn. Pst 1/2009 zo 17. februára 2010. NSS ČR taktiež poznamenal, že: „Neobstojí názor, že strane nelze přičítat projevy jejího předsedy a dalších představitelů s tím, že jsou to pouze jejich osobní myšlenky a případně s tím, že za tyto projevy nebyli trestně stíháni a odsouzeni. (...) Otázka případného stíhání těchto představitelů za jejich výroky nebyla z hlediska posuzování Soudu podstatná, protože zkoumal naplnění podmínek pro rozpuštění politické strany (...) které se nemusí nutně překrývat s podmínkami trestní odpovědnosti.“ NSS ČR tak uviedol, že konanie predstaviteľov strany je nevyhnutné posudzovať v kontexte programu strany bez ohľadu na to, či za takéto konanie boli predstavitelia strany trestnoprávne stíhaní. Uvedené považujeme za logický záver, pretože existuje kvalitatívny rozdiel medzi kontextom vyjadrení a činov predstaviteľov politickej strany a trestnoprávnym konaním týchto osôb.

Benátska komisia (Európska komisia pre demokraciu prostredníctvom práva) zverejnila usmernenia týkajúce sa zákazu a rozpustenia politických strán a podobných opatrení. Predmetný dokument nám poskytuje prehľad základných mantinelov a princípov, na ktorých stojí právny inštitút rozpúšťania politických strán. V zmysle predmetných usmernení môže byť nútené rozpustenie politickej strany legitímne len vtedy, ak tieto strany propagujú použitie násilia alebo používajú násilie ako formu politického boja na to, aby odstránili demokratický režim vládnutia.²⁰¹ Politická strana ako celok nemôže niesť zodpovednosť za správanie jednotlivých jej členov, ktoré nebolo po-

²⁰⁰ „The Court considers that the statements and acts of Mr Necmettin Erbakan, in his capacity as chairman of Refah or as the Prime Minister elected on account of his position as the leader of his party, could incontestably be attributed to Refah. The role of a chairman, who is frequently a party's emblematic figure, is different in that respect from that of a simple member. Remarks on politically sensitive subjects or positions taken up by the chairman of a party are perceived by political institutions and by public opinion as acts reflecting the party's views, rather than his personal opinions, unless he declares that this is not the case. The Court observes on that point that Mr Erbakan never made it clear that his statements and stances did not reflect Refah's policy or that he was only expressing his personal opinion.“ Bod 113 rozhodnutia ELP vo veci Refah Partisi proti Turecku z 13. februára 2003.

²⁰¹ Porovnaj European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). Guidelines On Prohibition And Dissolution Of Political Parties And Analogous Measures Adopted by the Venice Commission at its 41st plenary session. Benátky, 10 – 11 December 1999, s. 4 [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2000\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2000)001-e)

volené touto stranou v rámci jej politických, resp. verejných a straníckych aktivít. Zároveň musí byť jednoznačne preukázané, že strana ako celok, nielen jej jednotliví členovia, sledujú určité politické ciele, na ktorých dosiahnutie chcú použiť protiústavné prostriedky.²⁰²

Od teórie k praxi

Žalobu generálneho prokurátora z 24. mája 2017 na rozpustenie politickej strany LSNS možno nájsť zverejnenú na portáli denníka SME.²⁰³ V zmysle žaloby LSNS charakterizuje „sociálna, nacionálna i náboženská demagógia, vo svojej vulgárnej podobe nevraživosť voči nimi označeným štátnym, spoločenským a kultúrnym inštitúciám, osobám a skupinám občanov“, pričom podľa generálneho prokurátora sa LSNS snaží o odstránenie demokratického a právneho štátu. Žaloba sa odvoláva na kritiku súčasných pomerov zo strany LSNS na populistické a demagogické sľuby, pričom hlása kolektívnu vinu národnostných menšín v kontexte rasovej neznášanlivosti a xenofóbie. Generálna prokuratúra taktiež poukazuje na vtedy ešte prebiehajúce trestné konanie vtedajšieho člena LSNS za jeho výroky v Rádiu Frontinus alebo na tzv. vlakové hliadky,²⁰⁴ snahu LSNS o vystúpenie Slovenskej republiky z NATO a Európskej únie atď.

Odôvodnenie rozhodnutia Najvyššieho súdu SR sleduje nasledujúcu argumentačnú líniu: Ak skúmame nevyhnutnosť zásahu v demokratickej spoločnosti v podobe rozpustenia politickej strany, potom musíme splniť dva základné predpoklady, t. j. musí ísť o naliehavú spoločenskú potrebu, zatiaľ čo tento zásah musí byť primeraný sledovaným legitímnym cieľom. Najvyšší súd SR pri rozhodovaní o žalobe generálneho prokurátora posudzoval tri základné otázky, ktoré determinujú naliehavú spoločenskú potrebu pri rozpúšťaní politických strán. Ide o otázky: 1. či boli predložené dôkazy o tom, že existuje riziko ohrozenia demokracie a že toto riziko je dostatočne bezprostredné; 2. či možno pričítať konanie a prejavy predstaviteľov LSNS samotnej politickej strane a 3. či tieto prejavy dávajú jasný obraz o tom, čo chce daná politická strana dosiahnuť a či tento cieľ je v rozpore s princípmi de-

²⁰² Porovnaj tamže, s. 5.

²⁰³ Ako vyzerala Čižnárova žaloba na rozpustenie LSNS? Prečítajte si ju celú. *SME* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/22110054/cele-znenie-ciznarovej-zaloby-na-rozpustenie-lsns.html>

²⁰⁴ K tomu viac napr. BENČÍK. J. Kotlebova vlakobrana v praxi. *Denník N* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/892739/kotlebova-vlakobrana-v-praxi/>

mokratickej spoločnosti. Uvedené vyplýva napr. z bodu 104. už spomínaného rozhodnutia Refah Partisi proti Turecku, na chvíľku sa však zastavme.

V zmysle judikatúry ESLP pojem „naliehavá spoločenská potreba“ neznamená to isté, ako „prípustná“, „žiaduca“ či „rozumná“ potreba a pri posudzovaní týchto otázok členské štáty majú určitú mieru voľnej úvahy. Táto je však predmetom kontroly zo strany ESLP.²⁰⁵ ESLP sám však neskúma, či v skutočnosti existovala táto naliehavá spoločenská potreba, ale skúma, či dôvody zásahu uvedené vnútroštátnymi orgánmi sú relevantné a dostatočné.²⁰⁶ Na druhej strane je však nevyhnutné uviesť, že sa môžu nájsť aj iné faktory a dôvody, než je naliehavá spoločenská potreba, ktorým možno pripisovať väčšiu váhu a ktoré odôvodnia potrebu ospravedlniť takýto zásah.²⁰⁷ Je možné preto uzavrieť, že naliehavá spoločenská potreba nie je jediným faktorom, ktorý je rozhodujúci pri posudzovaní odôvodnenosti zásahu. Podľa ESLP je štát oprávnený prijímať aj preventívne opatrenia na ochranu demokracie, ak existuje bezprostredne hroziaca ujma na právach iných, ktorá podkopáva základné hodnoty demokracie.²⁰⁸

Najvyšší súd SR zamietol žalobu na rozpustenie LSNS s odôvodnením, že riziko, ktoré LSNS predstavuje pre demokraciu, nie je v zmysle predložených dôkazov bezprostredné. Podľa Najvyššieho súdu SR LSNS v čase rozhodovania súdu nedisponovala dostatočnými prostriedkami na to, aby skutočne dokázala ohroziť demokraciu. *„Aby bolo možné pristúpiť k rozpusteniu politickej strany, nestačí (...) len populistické prehlasovanie protiústavných cieľov, ale žalovaná politická strana musí skutočne bojovať proti slobodnému demokratickému poriadku alebo existencii štátu na strane jednej a žalobca (...)*

²⁰⁵ „It has been pointed out in the Court’s case-law that, whilst the adjective ‚necessary‘, within the meaning of Article 10 para. 2 (art. 10-2) of the Convention, is not synonymous with ‚indispensable‘, neither does it have the flexibility of such expressions as ‚admissible‘, ‚ordinary‘, ‚useful‘, ‚reasonable‘ or ‚desirable‘; rather, it implies a ‚pressing social need‘. The Contracting States enjoy a power of appreciation in this respect, but that power of appreciation goes hand in hand with a European supervision which is more or less extensive depending upon the circumstances; it is for the Court to make the final determination as to whether the interference in issue corresponds to such a need, whether it is ‚proportionate to the legitimate aim pursued‘ and whether the reasons given by the national authorities to justify it are ‚relevant and sufficient‘.“ Rozhodnutia ESLP Barthold proti Nemecku z 25. marca 1985, bod 55.

²⁰⁶ Porovnaj napr. s bodmi 58 až 73 rozhodnutia ESLP vo veci Bladet Tromsø a Stensaas proti Nórsku z 20. mája 1999.

²⁰⁷ ESLP tak urobil napríklad v rozhodnutí Pentikäinen proti Finsku z 20. októbra 2015, porovnaj s bodom 114 predmetného rozhodnutia.

²⁰⁸ Bod 57 rozhodnutia ESLP Vona proti Maďarsku z 9. decembra 2013.

*musí takéto konanie opísať a podložiť dôkazmi.*²⁰⁹ Uvedené konštatovanie Najvyššieho súdu SR však nemá oporu vo všeobecne záväzných právnych predpisoch ako ani v judikatúre. Po prvé, nie je celkom jasné, čo si Najvyšší súd SR konkrétne predstavuje pod „skutočným bojom proti slobodnému demokratickému poriadku“, keďže ten môže zahŕňať celé spektrum činností od pokojných zhromaždení až po ozbrojený konflikt a pokus o puč. Neobstojí ani názor Najvyššieho súdu SR, že nestačí prezentovanie protiústavných cieľov. Strana v zmysle všeobecne záväzných právnych predpisov nesmie svojím programom, činnosťou alebo stanovami porušovať ústavu, ústavné zákony, medzinárodné zmluvy a zákony. Ak strana prezentuje, že chce dosiahnuť protiústavné ciele, potom tu existuje prinajmenšom zárodok protiprávneho konania samotnej strany, za ktorým nasleduje rozpustenie samotnej strany, keďže uvedené podľa nás spadá pod činnosť, ktorú politická strana vyvíja a ktorá má byť v súlade s ústavou.

Najviac rušivo však pôsobí aj samotné konštatovanie o neexistencii bezprostrednej hrozby pre demokraciu, ktorú politická strana musí predstavovať. Ako sme už uviedli, rozpustenie politickej strany nesleduje výlučne ochranu demokracie, ale predstavuje záruku pre ochranu individuálnych základných ľudských práv a slobôd. ĽSNS je politickou stranou už druhýkrát prítomnou na pôde Národnej rady Slovenskej republiky, ktorá sa podieľa na výkone verejnej moci priamo v jej zákonodarnej zložke. Poslanci predmetnej strany sú členmi rôznych výborov, oboznamujú sa s utajovanými skutočnosťami, hlasujú o návrhoch všeobecne záväzných právnych predpisov atď. Ak pod bezprostrednosťou chápeme výlučne len fakt, že daná politická strana má skutočnú schopnosť zmeniť, rozvrátiť alebo zvrhnúť demokratický režim, potom je na mieste otázka, či vôbec má zmysel takúto stranu rozpúšťať, keďže po získaní tejto schopnosti by už bolo neskoro. Napokon takáto požiadavka nevyplýva ani z judikatúry ESLP, ktorá v súlade s doktrínou militantnej demokracie pripúšťa, aby štát proti diverzii zakročil aj preventívne. Zároveň je nevyhnutné uvedomiť si, že je kvalitatívny rozdiel medzi protiústavnými cieľmi a aktivitami a zastávaním nekonvenčných či vyhranených politických názorov. To prvé predstavuje spoločensky a ústavne neprijateľné zmeny ako napríklad zavedenie nerovnosti medzi ľuďmi alebo zoštátnenie súkromného majetku. Pod tým druhým je treba rozumieť napríklad otázky a diskusiu na tému vystúpenia Slovenskej republiky z NATO a Európskej únie, ktoré sú prípustné. V žalobe a tým aj v samotnom vykonanom dokazovaní úplne ab-

²⁰⁹ Bod 136 predmetného rozsudku.

sentuje snaha o rozlišovanie medzi týmito skutočnosťami, čo bolo jedným z dôvodov, pre ktoré bola zamietnutá.

Priestor na preukázanie bezprostrednosti ohrozenia demokracie tu, samozrejme, vidíme. Jednak sa môžeme zamerať na trestné konania, ktoré sú vedené voči súčasným alebo bývalým členom LSNS (napr. voči Stanislavovi Mizíkovi, ktorý bol obžalovaný zo šírenia extrémistických materiálov a hanobenie národa a rasy).²¹⁰ Zároveň bolo na mieste skúmať otázku prepojenia symboliky, vystupovania a prezentácie LSNS s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou prípadne inými fašistickými a/alebo nacistickými stranami a hľadať spojitosti pri určovaní, či LSNS je extrémistickou fašistickou stranou. Na uvedenú otázku mohlo byť vykonané napríklad znalecké dokazovanie. Zároveň bolo možné poukázať na rétoriku, ktorú LSNS používa a ktorá sa nesie nádychom rasizmu a xenofóbie.²¹¹ Čo má však toto všetko spoločné s rozpustením politickej strany? Ohrozenie demokracie, ako sme už uviedli, nie je výlučným kritériom, pre ktorý môže byť politická strana rozpustená. Smerodajným je napríklad už spomínané rozhodnutie Vona proti Maďarsku, v ktorom ESEP uviedol: *„Členské štáty majú preto povinnosť kriminalizovať prejavy alebo akúkoľvek inú formu šírenia rasizmu, xenofóbie alebo etnickej neznášanlivosti, zakázať každé zhromaždenie a rozpustiť každú skupinu, organizáciu, združenie alebo stranu, ktorá ich propaguje. Štáty majú povinnosť nielen postaviť pred súd páchatelov a dať obetiam rasizmu aktívnu úlohu v trestnom konaní, ale aj zabrániť súkromným subjektom v páchaní alebo opakovaní takýchto trestných činov. Takýto medzinárodný pozitívny záväzok musí byť uznávaný vzhľadom na široký a dlhotrvajúci konsenzus ... ako zásada medzinárodného obyčajového práva, záväzná pre všetky štáty a záväzná norma s tým účinkom, že žiadne iné pravidlo medzinárodného alebo národného zákona sa od neho môže odchyliť. Preto štátna tolerancia prejavov alebo činnosti akýchkoľvek fyzických osôb, zhromaždení, skupín, organizácií, združení alebo politických strán, ktorých účelom je šírenie rasizmu, xenofóbie alebo etnickej neznášanlivosti, predstavuje porušenie záväzku zmluvného štátu.“*²¹² Ak teda

²¹⁰ MIKUŠOVIČ D. Kotlebov poslanec Mizík je nevinný, Najvyšší súd zamietol odvolanie prokuratúry. *Denník N* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1521980/poslanec-mizik-je-nevinnny-najvyssi-sud-zamietol-odvolanie-prokuratury/>

²¹¹ Napríklad BENČÍK J. Kotlebove cigánstva o rómoch. *Denník N* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/1948461/kotlebove-ciganstva-o-romoch/>
ANTOŠ M. Rasizmus kotlebovcov. *Denník N* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/1441137/rasizmus-kotlebovcov/>

²¹² *„Hence, States Parties to the Convention have the duty to criminalise speech or any other form of dissemination of racism, xenophobia or ethnic intolerance, to prohibit every*

politická strana inklinuje napríklad k rasovej neznášanlivosti, rasizmu, xenofóbií a k nerovnakému zaobchádzaniu s ľuďmi, potom táto strana musí byť rozpustená, pretože to vyplýva z pozitívneho záväzku štátu chrániť základné ľudské práva. Riadny súdny prieskum a analýza predmetnej otázky by v konečnom dôsledku priniesla rozpustenie extrémistickej politickej strany. Uvedené však prokuratúra, ako ani Najvyšší súd SR, neskúmali.

Ďalšia výčitka môže byť vznesená vo vzťahu k pričítateľnosti konania predstaviteľov LSNS samotnej politickej strane, kde Najvyšší súd SR uviedol, že nemôže LSNS pričítať konanie jej predstaviteľov, keďže žiaden z predstaviteľov nebol ku dňu rozhodnutia súdu odsúdený.²¹³ Uvedené je však nelogic-

assembly and dissolve every group, organisation, association or party that promotes them. States have the obligation not only to bring to justice the alleged offenders and empower the victims of racism with an active role in the criminal proceedings, but also to prevent private actors from committing or reiterating the offence. Such an international positive obligation must be acknowledged, in view of the broad and long-lasting consensus mentioned above, as a principle of customary international law, binding on all States, and a peremptory norm with the effect that no other rule of international or national law may derogate from it. Therefore, State tolerance of speech, expression or activities of any natural persons, assemblies, groups, organisations, associations or political parties whose purpose is to disseminate racism, xenophobia or ethnic intolerance represents a breach of the State Party's obligation.“ Rozsudok ESLP Vona proti Maďarsku z 9. decembra 2013.

²¹³ Pozoruhodným je konštatovanie súdu v bode č. 139 rozsudku, kde súd uviedol: „Keďže ku dňu vyhlásenia tohto rozsudku nebol nikto z menovaných čelných predstaviteľov strany právoplatne odsúdený a žalobca nepodal procesný návrh napr. na prerušenie tohto konania podľa § 100 ods. 2 písm. a/ SSP, najvyšší súd rozhodol na podklade aktuálneho stavu vecí, keďže s účinnosťou od 1. januára 2019 čl. II. zákona č. 344/2018 Z. z. (...) stanovil Najvyššiemu súdu SR lehotu šiestich mesiacov na rozhodnutie o žalobe Generálneho prokurátora SR. (...) žalobná argumentácia vo vzťahu k trestnému stíhaniu predsedu žalovanej politickej strany a dvoch parlamentných poslancov, nie je právne relevantná a vo vzťahu k meritu vecí (...) pretože až do právoplatného skončenia trestných vecí platí prezumpcia nevinu.“ Uvedené považujeme za diskutabilné konštatovanie zo strany Najvyššieho súdu. SSP rozoznáva obligatórne prerušenie konania podľa ustanovenia § 100 ods. 1 SSP a fakultatívne prerušenie konania podľa ustanovenia § 100 ods. 2 SSP. Rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že súd je povinný *ex officio* prerušiť konanie bezodkladne potom, čo zistí, že existuje dôvod uvedený v ustanovení § 100 ods. 1 SSP. písm. a) SSP, zatiaľ čo ustanovenie § 100 ods. 2 dáva súdu možnosť prerušiť konanie. Ak bol súd toho názoru, že existuje dôvod na prerušenie konania podľa ustanovenia § 100 ods. 1 písm. a) SSP, potom tento inštitút mohol využiť bez podania návrhu generálnym prokurátorom. Na druhej strane však obligatórnym dôvodom prerušenia konania podľa ustanovenia § 100 ods. 1 písm. a) je zistenie skutočnosti, že existuje otázka, od ktorej závisí rozhodnutie súdu a túto nie je oprávnený riešiť. Pod takouto otázkou treba rozumieť otázku vymedzené v ustanoveniach § 131 a § 132 SSP, pod ktoré spadá aj rozhodnutie príslušného orgánu o tom, že bol spáchaný trestný čin a kto ho spáchal. Ak teda Najvyšší súd mal vedomosť o tom, že existujú prebiehajúce trestnoprávne konania voči predstaviteľom LSNS a od ich vyriešenia záviselo predmetné rozhodnutie,

ké konštatovanie, pretože takéto závery nevyplývajú ani z právnej úpravy, ani z judikatúry ESLP. Trestnoprávne odsúdenie fyzickej osoby má kvalitatívne iné nároky než posudzovanie jej vyjadrení v rámci konania o rozpustení politickej strany. Takýto postoj zastáva aj Najvyšší správny súd ČR, podľa ktorého sťažanie predstaviteľov politickej strany za ich výroky nie je pre súd podstatné, pretože naplnenie podmienok pre rozpustenie politickej strany „sa nemusí nevyhnutne prekryvať s podmienkami trestnej zodpovednosti“.²¹⁴

Vo vzťahu k tretej otázke Najvyšší súd SR vykonal pomerne obmedzené dokazovanie, pričom sa predovšetkým zamerlal na program a iné programové dokumenty LSNS. Poukázal na skutočnosť že generálny prokurátor má nielen bremeno tvrdenia, ale aj dôkazné bremeno, z čoho vyplýva, že musí predložiť dôkazy o existencii bezprostredného ohrozenia demokracie na jednej strane a o nezlučiteľnosti politického programu s demokratickou spoločnosťou na strane druhej. Posudzoval snahy LSNS o vystúpenie Slovenskej republiky z Európskej únie a NATO, program LSNS alebo zavedenie tzv. vlakových hliadok. Výstižné sú viaceré odkazy, ktoré Najvyšší súd SR adresoval generálnemu prokurátorovi, a to napr.: „Žalobca v konaní nepreukázal, že by išlo o poriadkové zložky strany, ktoré by boli ozbrojené, vycvičené, používajúce násilie a donucovacie prostriedky bez zákonného splnomocnenia“, „žalobca nepredložil súdu dôkazy, že by vlakové hliadky mali organizačnú štruktúru či veliteľa, prípadne, že by členovia hliadky absolvovali výcvik.“ „Generálny prokurátor SR výslovne neformuloval ďalší konkrétny právny dôvod, v ktorom vidí porušenie Ústavy SR a nekonkretizoval ustanovenie právneho predpisu, ktorý má byť žalovanou porušený, preto súd konštatuje, že žalobca v tejto časti neunesol dôkazné bremeno“ alebo: „Dôkazné a argumentačné bremeno zaťažuje Generálneho prokurátora SR, z čoho vyplýva, že v pochybnostiach ku ktorým dospel súd v tejto veci, resp. pri nejasnostiach a pri nedostatku dôkazov sa musí najvyšší súd vždy prikloniť na stranu žalovanej.“ Z týchto konštatovaní Najvyššieho súdu SR vyplýva, že žaloba generálneho prokurátora nebola z odbornej a dôkaznej stránky dobre spracovaná, čo vyústilo práve k tomu, že Najvyšší súd SR viazaný návrhom a predloženými dôkazmi nemal na vý-

potom mal sám rozhodnúť o prerušení konania až do právoplatného skončenia jednotlivých konaní. Automaticky sa tu potom vynára otázka, či však predmetné trestnoprávne konania mali mať vplyv na rozhodnutie súdu o rozpustení LSNS, keďže Najvyšší súd SR už na prvú otázku testu proporcionality odpovedal negatívne. Myslíme si však, že výsledky týchto konaní by prinajmenšom vrhli nové svetlo na prvý krok testu proporcionality, pretože všetky dôkazy treba posudzovať vo vzájomných súvislostiach.

²¹⁴ Rozsudok NSS ČR sp. zn. Pst 1/2009 zo 17. apríla 2010 (Dělnická strana II), bod 263.

ber a musel žalobu zamietnuť. Dôvody, ktorými generálny prokurátor v žalobe poukazuje na porušenie právnych predpisov, musia byť formulované exaktne a dôsledne,²¹⁵ čo však splnené nebolo. Konanie o žalobe generálneho prokurátora podľa SSP je jedným z mála konaní v správnom súdnictve, v ktorom súd vykonáva riadne dokazovanie, súd je však žalobnými dôvodmi viazaný a nemôže z vlastnej iniciatívy hľadať ďalšie dôvody.²¹⁶ Tieto dôvody mal predostrieť generálny prokurátor, čo sa však nestalo a ako sme už uviedli, priestor na to určite bol.

Záver – a čo ďalej?

Článkom sme sa snažili preukázať, že koncept militantnej demokracie je legitímny a spoločnosť je oprávnená zasiahnuť voči netolerantným. Zároveň sme sa snažili preukázať, že dôvody, ktoré by mohli opodstatniť rozpustenie LSNS, existovali už v čase podania návrhu prokuratúrou, ktorá však zlyhala pri koncipovaní a formulovaní tejto žaloby. Nič však nie je stratené.

Predseda LSNS Marián Kotleba bol uznaný za vinného vo veci trestného činu prejavu sympatie k hnutiu smerujúcemu k potlačeniu základných práv a slobôd podľa ustanovenia § 422 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestného zákona v znení neskorších predpisov (ďalej len „TZ“). Predseda LSNS je tak právoplatne odsúdený za spáchanie extrémistického trestného činu. Ak extrémistické prejavy predstaviteľa politickej strany možno jednoznačnejšie pričítať samotnej politickej strane, t. j. ak vyjadrenia predsedu strany sú vnímané vo veľkej miere ako postoje samotnej strany, odsúdenie predsedu LSNS predstavuje dnes silný argument pre jej rozpustenie. Domnievame sa však, že tento argument nebol nevyhnutný pre rozpustenie LSNS. Sme presvedčení, že ak by generálny prokurátor podložil svoju žalobu dôkladnou analýzou a charakteristikou fungovania LSNS ako extrémistickej strany, ktorá inklinuje ku krajne pravicovým ideológiám, ktorá propaguje nerovnosť ľudí, rasizmus a xenofóbiu a ktorej činnosť priamo smeruje k porušovaniu základných ľudských práv a slobôd, v zmysle judikatúry EŠLP a právnej úpravy LSNS mohla byť rozpustená. Prípadné vypracovanie a podanie nového návrhu musí byť dôslednejšie ako v pôvodnej žalobe. Nový návrh na rozpustenie politickej strany však nie je v zmysle platnej právnej úpravy jedinou cestou.

²¹⁵ Porovnaj rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 3 SŽ 79/2005 z 1. marca 2006.

²¹⁶ Porovnaj BARICOVÁ, J., FEČÍK, M., ŠTEVČEK, M., FILOVÁ, A., et. al. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Bratislava: C. H. Beck, 2018, s. 1483.

Dňa 1. júla 2016 nadobudol účinnosť zákon č. 91/2016 Z. z. o trestnej zodpovednosti právnických osôb a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „ZoTZPO“). Tento zákon vymedzil trestnú zodpovednosť právnických osôb, pričom ak sa pozrieme na negatívne vymedzenie okruhu subjektov v ustanovení § 5 ZoTZPO, t. j. subjektov, na ktoré sa založená trestná zodpovednosť nevzťahuje, argumentom *a contrario* dospejeme k záveru, že aj politické strany ako právnické osoby sú nositeľmi trestnej zodpovednosti.²¹⁷ Medzi taxatívne vymedzenými trestnými činmi v ustanovení § 3 ZoTZPO, ktorých sa právnická osoba môže dopustiť, nájdeme aj extrémistické trestné činy, čo znamená, že sa ich môže dopustiť nielen konkrétna osoba (predseda politickej strany), ale aj samotná politická strana. Zároveň jedným z trestov, ktoré môžu byť udelené právnickej osobe za spáchanie trestného činu, je v zmysle ustanovenia § 10 ods. 1 písm. a) a e) ZoTZPO trest zrušenia právnickej osoby alebo zákazu činnosti. Predtým uvedené potvrdzuje aj ustanovenie § 14 ods. 1 písm. d) ZoPS, v zmysle ktorého sa politická strana zrušuje právoplatným rozhodnutím súdu v trestnom konaní. Dokonca aj uloženie trestu prepadnutia majetku v zmysle ustanovenia § 10 ods. 1 písm. b) ZoTZPO by znamenalo, že politická strana musí byť zrušená, keďže následkom uloženia trestu prepadnutia majetku je vyhlásenie konkurzu (ustanovenie § 13 ods. 2 ZoTZPO).²¹⁸ Napriek existencii tohto možného postupu však iniciovanie trestného konania voči LSNS nepovažujeme za vhodné. Je pravdou, že v rámci trestného konania by bolo možné konkrétne posudzovať napríklad vzťah LSNS k fašistickej a extrémistickej ideológii prostredníctvom preukazovania možného spáchania extrémistických trestných činov samotnou politickou stranou. Príkladom môže byť spáchanie trestného činu prejavovania sympatií ku skupinám smerujúcich k potlačeniu základných ľudských práv a slobôd podľa ustanovenia § 422 TZ.²¹⁹ Samozrejme, je nevyhnutné si uvedomiť, že iniciovanie trestného konania voči politickej strane môže nastať len v tom prípade, ak sa samotná politická strana dopustí spáchania niektorého z taxatívne vymedzených trestných či-

²¹⁷ Uvedené pozri v BURDA, E., KORDÍK, M., KURILOVSKÁ, L., STRÉMY, T. et al. *Zákon o trestnej zodpovednosti právnických osôb. Komentár*. Bratislava: C. H. Beck, 2018, s. 29.

²¹⁸ Nakoniec si dovoľíme dodať, že je na zamyslenie, či takýto postup je ústavné konformný. Ak totižto o zrušení politických strán rozhodujú vo všeobecnosti najvyššie súdne inštalácie, potom je otázne, s poukazom na závažnosť takéhoto zásahu, či takáto právomoc zasiahnuť do života politickej strany môže byť zverená všeobecnému súdu.

²¹⁹ Podrobnú analýzu k tomu uvádza napr. BENČÍK, J. Kotleba – Ludová strana Naše Slovensko 1488. *Denník N* [cit. 2022-06-20]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/709155/kotleba-ludova-strana-nase-slovensko-1488/>

nov. Je nepochybné, že preukázanie spáchania trestného činu je nielen kvalitatívne, ale aj skutkovo náročným dokazovaním, kde sa uplatňujú iné zásady a princípy než pri rozhodovaní o rozpustení politickej strany.

Zastávame názor, že správna cesta vedie cez konanie o rozpustení politickej strany v zmysle príslušných ustanovení SSP, keďže dokazovanie v tomto konaní nesmeruje k preukázaniu spáchania trestného činu tak, ako je to v trestnom konaní, ale k preukázaniu porušenia všeobecne záväzných právnych predpisov politickou stranou, čo nevyhnutne nemusí znamenať trestnoprávne konanie politickej strany. Generálna prokuratúra si však svoju domácu úlohu musí urobiť poctivejšie ako predtým.

Literatúra

Monografie, vedecké články

- BAKA, I. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010. 322 s.
- BARICOVÁ, J., FEČÍK, M., ŠTEVČEK, M., FILOVÁ, A. et al. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Bratislava: C. H. Beck. 2018. 1824 s.
- BURDA, E., KORDÍK, M., KURILOVSKÁ, L., STRÉMY, T. et al. *Zákon o trestnej zodpovednosti právnických osôb. Komentár*. Bratislava: C. H. Beck. 2018. 560 s.
- BÚTOROVÁ, Z., GYÁRFÁŠOVÁ, O. *Názorový a hodnotový profil slovenskej verejnosti v čase vzostupu extrémizmu*. In: BÚTOROVÁ, Z., MESEŽNIKOV, G. (eds.). *Zaostrené na extrémizmus. Výskumná štúdia*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2017.
- DAHL, R. *On Democracy*. Yale University Press. 1998. 217 s.
- CARLISLE, R. P. *Encyclopedia of politics. The Left and The Right. Volume 2: The Right*. Sage Publications, 2005, s. 501 – 1052.
- DRGONEC, J. *Konanie pred Ústavným súdom Slovenskej republiky*. Šamorín: Heuréka, 2012. 321 s.
- KOLB, E. *The Weimar Republic*. Routledge, 2005. 292 s.
- KROŠLÁK, D. et al. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. 804 s.
- LOEWENSTEIN, K. *Militant Democracy and Fundamental Rights I*. *The American Political Science Review*. 1937, Vol. 31, No. 3, s. 417 – 432.
- LOEWENSTEIN, K. *Militant Democracy and Fundamental Rights II*. *The American Political Science Review*. 1937, Vol. 31, No. 4, s. 638 – 658.

- LUCASSEN, G., LUBBERS, M. Who Fears What? Explaining Far-Right-Wing Preference in Europe by Distinguishing Perceived Cultural and Economic Ethnic Threats. *Comparative Political Studies*. 2012, roč. 45, č. 5, s. 548 – 573.
- MILO, D. *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike*. Bratislava: Ľudia proti rasizmu, 2004. 120 s.
- MARCH, L., MUDDE, C. What's Left of the Radical Left? The European Radical Left After 1989: Decline and Mutation. *Comparative European Politics*. 2005. 27 s.
- MUDDE, C. *The ideology of the extreme right*. Manchester University Press, 2000. 212 s.
- PAXTON, O. *The Anatomy of Fascism*. Alfred A Knopf, 2004. 321 s.
- POPPER, K. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton: Princeton University Press, 2013. 801 s.
- RAWLS, J. R. *Teorie spravodlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.
- PROCHÁZKA, R., KÁČER, M. *Teória práva*. 2. vydanie. C. H. Beck. 2019. 320 s.
- WALZER, M. *On Toleration*. Yale University Press. 1997. 126 s.

Novinové články

- ANTOŠ, M. Rasizmus kotlebovcov. *Denník N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/1441137/rasizmus-kotlebovcov/>
- BENČÍK, J. Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko 1488. *Denník N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/709155/kotleba-ludova-strana-nase-slovensko-1488/>
- BENČÍK, J. Kotlebova vlakobrana v praxi. *Denník N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/892739/kotlebova-vlakobrana-v-praxi/>
- BENČÍK, J. Kotlebove cigánstva o rómoch. *Denník N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/1948461/kotlebove-ciganstva-o-romoch/>
- BENČÍK, J. Ľavicový a pravicový extrémizmus na sociálnych sieťach. *Denník N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/854075/lavicovy-a-pravicovy-extremizmus-na-socialnych-sietach/>
- Chorvátske parlamentné voľby vyhrala vládna HDZ. *SME*. Dostupné na: <https://svet.sme.sk/c/22441060/chorvatske-parlamentne-volby-vyhrala-vladnuca-hdz.html>
- CHRISAFIS, A. Jean-Marie Le Pen fined again for dismissing Holocaust as ‚detail‘. *The Guardian*. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/06/jean-marie-le-pen-fined-again-dismissing-holocaust-detail>

Generálny prokurátor podal návrh na rozpustenie Kotlebovej LSNS. *aktuality.sk*. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/clanok/491080/generalny-prokurator-podal-navrh-na-rozpustenie-lsns/>

MIKUŠOVIČ, D. Kotlebov poslanec Mizík je nevinný, Najvyšší súd zamietol odvolanie prokuratúry. *Denník N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1521980/poslanec-mizik-je-nevinny-najvyssi-sud-zamietol-odvolanie-prokuratury/>

Najvyšší súd rozhodol, LSNS nerozpustili. Nemali sme obavy, reagoval Kotleba. *Hospodárske noviny*. Dostupné na: <https://slovensko.hnonline.sk/1932677-najvyssi-sud-rozhodol-lsns-nerozpustili-nemali-sme-obavy-reagoval-kotleba>

Najvyšší súd zrušil rozpustenie Slovenskej pospolitosti. *SME*. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/4915711/najvyssi-sud-zrusil-rozpustenie-slovenskej-pospolitosti.html>

Polské volby vyhral Kaczyński, má skoro 46 procent hlasů. *Novinky.cz*. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/stalo-se/clanek/polske-volby-vyhral-podle-odhadu-kaczynski-40299703>

Judikatúra a rozhodovacia činnosť súdov

Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 3/2001 zo 6. septembra 2001.

Rozsudok ESLP vo veci Barthold proti Nemecku z 25. marca 1985.

Rozsudok ESLP vo veci Bladet Tromsø a Stensaas proti Nórsku z 20. mája 1999.

Rozsudok ESLP vo veci Tsonev proti Bulharsku z 13. apríla 2006.

Rozsudok ESLP vo veci Refah Partisi a ďalší proti Turecku z 13. februára 2003.

Rozsudok ESLP vo veci Jednotnej komunistickej strany Turecka a ďalší proti Turecku z 30. januára 1998.

Rozsudok ESLP vo veci Pentikäinen proti Fínsku z 20. októbra 2015.

Rozsudok ESLP vo veci Vona proti Maďarsku z 9. decembra 2013.

Rozsudok ESLP vo veci Yazar a ďalší proti Turecku z 9. apríla 2002.

Rozsudok Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp. zn. 4Volpp/1/2017 z 29. apríla 2019.

Rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu Českej republiky sp. zn. Pst 1/2009 zo 17. februára 2010.

Uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp. zn. 5 Cdo 120/2009 z 13. októbra 2009.

Iné dokumenty

European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission). *Guidelines On Prohibition And Dissolution Of Political Parties And Analogous Measures Adopted by the Venice Commission at its 41st plenary session*. Benátky. 10 – 11 December 1999, s. 22. Dostupné na: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2000\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2000)001-e)

GALLO KRIGLEROVÁ, E., KADLEČÍKOVÁ, J., HOLKA CHUDŽÍKOVÁ, A., PÍŠOVÁ, M. *Cudzie nechceme, svoje si nedáme. Postoje majoritnej populácie k migrácii*. Centrum pre výskum etnicity a kultúry. 2021. 132 s. Dostupné na: http://cvek.sk/wp-content/uploads/2021/05/Cudzie_nehceme_Analyza_final_edited.pdf

GOLIAŠ, P., HAJKO, J., PIŠKO, M. *Demokraciu na Slovensku ohrozuje populizmus a korupcia. Hlavné závery správy INEKO o stave a vývoji demokracie na Slovensku*. INEKO – Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy. 2017. 45 s. Dostupné na: https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_50580_27.pdf/ef7d2fa1-820d-1d72-4bf3-2da7cdb0e10c?version=1.0&t=1539648375788

Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024. Dostupné na: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25631/1>

Ako vyzerala Čižnárova žaloba na rozpustenie LSNS? Prečítajte si ju celú. *SME*. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/22110054/cele-znenie-ciznarovej-zaloby-na-rozpustenie-lsns.html>

MNEMOTECHNICKÝ KONŠTITUCIONALIZMUS Z POHĽADU OHROZENIA PRÁVNEHO ŠTÁTU A VOĽNEJ SÚŤAŽE POLITICKÝCH SÍL V STREDOVÝCHODNEJ EURÓPE*

Ján Svák

Úvod

Trestnoprávny zásah do voľnej súťaže politických síl v podobe využitia memoriálového práva²²⁰ v prípade odsúdenia poslanca a predsedu parlamentnej politickej strany na Slovensku, ako aj využitie historickej pamäte národa pre odôvodnenie (denacizácia) začatia ozbrojeného konfliktu na Ukrajine sú dosť vážnymi dôvodmi na pritiahnutie pozornosti k mnemotechnickému (utužujúcemu pamäť) konštitucionalizmu.²²¹ Slovensko je z pohľadu prijí-

* Tento príspevok bol spracovaný v rámci grantu VEGA č. 1/0329/22 *Právny štát ako hodnota chránená v európskom nadnárodnom priestore*.

²²⁰ Predmetná oblasť práva nie je na Slovensku zatiaľ presnejšie definovaná a možno pod ňu zaradiť právne vzťahy vznikajúce na základe právnych noriem, ktoré prikazujú, ako sa má správne interpretovať historická udalosť vrátane represívnych opatrení uplatňovaných voči tým, ktorí by túto udalosť (napríklad holokaust) popierali alebo by používali symboly negatívne spojené s touto udalosťou. Samotné slovo memoriálové je odvodené z francúzskeho *Loi memorie*. Tieto zákony aj v závislosti od ich genézy, politického kontextu a účelu, miesta (krajiny) vzniku a právneho charakteru možno rozdeliť na:

- a) zákazy popierania genocídy a osobitne holokaustu,
- b) zákony týkajúce sa pádov diktatúr v 20. storočí, ako bol napríklad Francov režim v Španielsku,
- c) tzv. dekomunizačné zákony v strednej a východnej Európe,
- d) zákony prijímané po celom svete po tom, ako bol zavedený zločin genocídy do medzinárodného práva (napr. genocída Tutsiov v Rwande).

Porovnaj BELAVUSAU, U. Law and the Politics of Memory. In: MÄLKSOO, M. (ed.). *Handbook on the Politics of Memory*. Edward Elger, 2022-23; BELAVUSAU, U. Memory Laws and Freedom of Speech: Governance of History in European Law. In: KOLTAY, A. (ed.). *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Alphen an den Rijn: Wolters Kluwer, 2015, s. 543 – 545.

²²¹ Uladzislaw Belavusau tento pojem rozšíril vo vedeckej spisbe v snahe poukázať na to, že vďaka ústavnoprávnym aktivitám v krajinách strednej a východnej Európy v 21. storočí sa memoriálové normy preniesli z pôvodnej trestnoprávnej oblasti (kriminalizácia popierania

mania memoriálovej legislatívy vo svojom regióne výnimkou, pretože jeho takmer jediným produktom je zákon č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek 1939 – 1989 a o založení ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa). Svojím pomerne úzkym zameraním a účelom je výnimkou medzi memoriálovými zákonmi prijatými v susedných štátoch smerom na východ. Ide predovšetkým o Poľsko, Ukrajinu, Rusko a Maďarsko, ktoré najmä v priebehu druhej dekády 21. storočia prijali právne úpravy ako nástroje štátneho riadenia historickej pamäte svojich štátotvorných národov, ktoré sa stali nielen predmetom medzinárodnej kritiky, ale aj prostriedkom zhoršenia vzájomných vzťahov najmä medzi Poľskom a Ukrajinou a Ukrajinou a Ruskom vedúcim až k tzv. pamäťovým vojnám²²² medzi nimi, žiaľ, prerastajúcimi aj do vojny reálnej.

Zákon o pamäti národa z hľadiska svojich ambícií a ani z hľadiska činnosti ním konštituovaného Ústavu pamäti národa si nezískal nielen medzinárodnú publicitu, ale nepriťahol ani pozornosť právnej vedy. V dôsledku toho zrejme ani slovenská právna veda nevenuje pozornosť mnemotechnickému konštitucionalizmu, ktorý je založený na ústavnoprávnej úprave (spravidla v podobe slávnostných preambúl) a z nej vychádzajúcej zákonnej úprave v podobe tzv. memoriálových zákonov.²²³ Predpisuje štátom uznávaný (do-

holokaustu v západoeurópskych krajinách na konci 20. storočia) aj do oblasti ústavnoprávnej. Pozri BELAVUSAU, U. Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia. *Interdisciplinary Journal of Populism*. 2020, Vol. 1, Issue 1, s. 17 – 19.

²²² Pamäťové vojny sa týkajú predovšetkým oficiálnej interpretácie dejín druhej svetovej vojny, ktoré sa kodifikujú aj v trestnoprávnych normách. K takejto legislatívnej memoriálovej vojne medzi Ukrajinou a Poľskom pozri CHERVIATSOVA, A. Memory as battlefield: European memorial laws and freedom of speech. *The International Journal of Human Rights*. 2021, Vol. 25, Issue 4; CHERVIATSOVA, A. On the Frontline of Memory Wars: Memory and Policy in Ukraine. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 1, s. 119 – 136; BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A., MÄLKSOO, M. Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Neue Folge, Jahrgang* 69/2021, Heft 1, s. 95 – 116.

²²³ Memoriálové zákony zakotvujú štátom schválenú interpretáciu historických udalostí a niekedy sú označované aj ako pamäťové zákony, ktoré sú u nás spojené s Ústavom pamäti národa. V širšom ponímaní podľa U. Belavusau a A. Gliszczyńskiej-Grabias sú to všetky právne predpisy, ktoré uznávajú a pripomínajú historické udalosti a postavy vrátane zákonov ustanovujúcich štátne sviatky, oslavy a výročia, pamätné dni, premenovávajúce mestá a obce či ulice v nich, inštalujúce pamätníky na počesť historických postáv alebo vydávanie pamätných medailí. Skoršie memoriálové zákony mali „sebaobviňovací“ charakter a slúžili na obranu obetí genocíd. Súčasná vlna memoriálových zákonov v strednej a východnej Európe má „sebaospravedlňujúci“ charakter vhodný na tzv. pamäťové vojny. Blížšie BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A. Memory Laws: Mapping a New

konca aj trestnoprávne vyžadovaný) historicky príbeh, čím sa zabezpečuje ústavnoprávna ochrana politicky preferovanej verzii minulosti.

Z formálnoprávneho hľadiska sú normy mnemotechnického konštitucionalizmu:

- ústavnoprávne, ktoré v základnej línii vymedzujú historický príbeh štátu a štátnosti,
- trestnoprávne, ktoré sankcionujú na jednej strane popieranie oficiálnej verzie dejín (napríklad holokaustu) a na druhej strane schvaľovanie negatívne chápanej histórie (napr. komunizmu alebo fašizmu),
- memoriálové, ktoré predstavujú osobitné zákony upravujúce vzťah štátu k historickým udalostiam či príbehom,
- podporné, ktoré sú spojené napríklad s občianstvom (naturalizácia založená na príslušnosti k historickému národu, napr. uhorskému) či štátnymi oceneniami, pamätníkmi, názvami obcí, resp. ulíc a pod.²²⁴

Z vecného hľadiska mnemotechnický konštitucionalizmus jednak zakladá historické odôvodnenie štátnosti a jednak sa vyrovnáva s historickými príbehmi a udalosťami.

V európskom priestore mnemotechnický konštitucionalizmus sa predovšetkým vyrovnáva s tromi základnými traumami, a to svetovými vojnami (osobitne druhou svetovou vojnou), fašizmom a komunizmom. V západoeurópskom priestore sa začal rozvíjať v rámci konceptu militantnej demokracie ešte tesne pred pádom „železnej opony“ a jeho zdrojom bola kriminalizácia popierania holokaustu,²²⁵ ktorý sa stal akoby základným európskym príbehom utužujúcim západoeurópsku integráciu a ako taký je zdrojom politiky Európskej únie, ale aj osobitnej rozhodovacej praxe Európskeho súdu pre ľudské práva viditeľne sa prejavujúcej v dvojitom metri pri posudzovaní

Subject in Comparative Law and Transitional Justice. In: BELAVUSAU, U., GLISZSZYŃSKA-GRABIAS, A. (eds.). *Law and Memory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 1 – 26.

²²⁴ Porovnaj BELAVUSAU, U. Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia. *Interdisciplinary Journal of Populism*. 2020, Vol. 1, Issue 1, s. 20.

²²⁵ Prvým bola novelizácia trestného zákona v SRN v druhej polovici 80. rokov, ktorá kriminalizovala v § 130 podnecovanie k nenávisti – Volksverhetzung. Neskôr bolo do Strafgesetzbuchu pridané aj osobitné ustanovenie o popieraní holokaustu a ospravedlňovaní, resp. oslavovaní nacizmu. Významným precedensom v tomto smere je rozhodnutie výboru OSN pre ľudské práva vo veci *Faurisson proti Francúzsku (550/1993)*1996, ktoré potvrdilo odsúdenie francúzskeho vedca Roberta Faurissona za popieranie a bagatelizovanie holokaustu. Bližšie FRONZA, E. *Memory and Punishment. Historical Denialism, Free Speech and the Limits of Criminal Law*. Haag: Springer, 2018.

genocíd národov v 20. storočí, napríklad pri porovnávaní holokaustu s genocídou arménskeho národa Tureckom po prvej svetovej vojne.²²⁶

Memoriálové zákonodarstvo bolo prenesené do strednej a východnej Európy v minimalistickom prevedení práve v podobe povinnosti upraviť predovšetkým trestnoprávne normy postihujúce popieranie holokaustu a s tým spojeným extrémizmom. Európska únia v predstupovom konaní s krajinami strednej a východnej Európy, ktoré mali ambície vstúpiť do nej, a v záujme vytvorenia spoločnej európskej historickej pamäti, ako aj posilnenia politického spoločenstva v členských štátoch Európskej únie, nútilo tieto prijímať memoriálové zákonodarstvo s ústredným motívom holokaustu. K tomuto účelu bolo prijaté rámcové rozhodnutie Európskej rady z roku 2008 o rasizme a xenofóbii.²²⁷ O rok neskôr 2. apríla 2009 prijal Európsky parlament uznesenie o európskom svedomí a totalite, v ktorom boli odsúdené všetky zločiny spáchané nacizmom, fašizmom a fašistickými a komunistickými režimami. Predmetné uznesenie sledovalo aj posilnenie povedomia verejnosti o zločinoch, ktoré v 20. storočí spáchali totalitné režimy. Vyzvalo tiež na vytvorenie Platformy európskej pamäti a svedomia ako vzdelávacieho projektu Európskej únie, ktoré združuje vládne aj mimovládne inštitúcie pôsobiace v oblasti výskumu, dokumentácie a zvyšovania povedomia vo vzdelávaní o zločinoch totalitných štátnych režimov.²²⁸ To všetko vytvorilo vhodné prostredie pre zintenzívnenie záujmu o návrat do histórie 20. storočia.

Po určitom čase sa však memoriálové zákonodarstvo v strednej a východnej Európe odklonilo (navonok v záujme osobitného vyrovnania sa s komunistickou minulosťou) a prerástlo do mnemotechnického konštitucionalizmu. Nikolaj Kuposov v prelomovej monografii *Memory Laws, Memory Wars*²²⁹ identifikoval tri dôvody osobitného a exponenciálneho nárastu memoriálovej legislatívy v strednej a východnej Európe, a to:

- príliš optimistické očakávania zo svetlých zajtrajškov v kapitalizme postupne ustúpili realistickejšim a komplexnejším prístupom k dejinám,

²²⁶ Pokusy o právne uznanie arménskej genocídy vo Francúzsku, Švajčiarsku či Grécku boli „zmrazené“ rozhodnutím Európskeho súdu pre ľudské práva vo veci *Perinçek proti Švajčiarsku* (č. 27510/08 z 15. októbra 2015).

²²⁷ Rámcové rozhodnutie Rady 2008/913/SVV z 28. novembra 2008 o boji proti určitým formám prejavov rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva.

²²⁸ Platforma bola založená v Prahe v rámci summitu predsedov vlád tzv. Vyšehradskej štvorky v roku 2011 a jej cieľom je „predchádzať neznášanlivosti, extrémizmu, protidemokratickým hnutiam a opakovaniu akejkoľvek totalitnej vlády v budúcnosti“.

²²⁹ KOPOSOV, N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. New York: Cambridge University Press, 2018.

čo malo za následok rozčarovanie a narastajúcu nostalgiu za obdobím komunizmu,

- oficiálna politika Európskej únie zameraná na holokaust sa síce transformovala do vnútroštátnych právnych predpisov, ale nie celkom aj do praxe, pričom sa však do memoriálových zákonov dostali aj osobitné charakteristiky a traumy spojené s vlastnou minulosťou tej-ktorej krajiny,
- Rusko ako dominujúca krajina východného (sovietskeho) bloku prišla s vlastným kľúčovým historickým príbehom, ktorému dominovala rozhodujúca úloha Zväzu sovietskych socialistických republík (označenie Ruska pred rokom 1991) pri víťazstve nad fašizmom.

Stredovýchodný región Európy navyše nie je jednotný a krajiny v ňom sa odlišujú v prístupe k hodnoteniu svojej minulosti aj v závislosti od toho,

- aký bol tvrdý komunistický režim (veľký rozdiel bol medzi „gulášovým“ socializmom v Kádárovom Maďarsku a normalizáciou v Husákovom Československu),
- ako došlo k zániku komunistického režimu,
- ako je obdobie komunizmu vnímané v súčasnosti, čo sa prejavuje napríklad aj na tom, či po páde komunizmu je činná komunistická strana a za akých podmienok.

Spríevodným znakom prijímania memoriálového zákonodarstva je navyše všeobecne prítomný populizmus spojený s dezintegračnými snahami viditeľnými najviac v Maďarsku a Poľsku, pričom práve v Maďarsku je mnemotechnický konštitucionalizmus najviac rozvinutý a úzko prepojený s konceptom neliberálnej demokracie.

Maďarsko

Rozhodujúcim momentom pre vznik mnemotechnického konštitucionalizmu v Maďarsku bolo získanie ústavnej trojpätinovej väčšiny politickou stranou Fidesz (vedenej V. Orbánom) v parlamente po voľbách v roku 2010. Vládujúcej politickej strane sa podarilo v rýchlom tempe prijať novú ústavu s názvom Základný zákon, ktorá ďalšími novelizáciami smeruje k demontáži právneho štátu, kde slovami G. Hálmaia „*politika víťazí nad spravodlivosťou prostredníctvom bežného vnútroštátneho trestného práva*“.²³⁰

²³⁰ HÁLMAI, G. Memory Politics in Hungary: Political Justice without Rule of Law. In: *Verfassungsblog: On Matters Constitutional* [cit. 2022-06-21]. Dostupné na: <https://verfassungsblog.de/memory-politics-in-hungary-political-justice-without-rule-of-law/>

Preambula maďarskej ústavy (Základného zákona) z roku 2011 sa vyznačuje nielen svojou neobyčajnou šírkou, ale najmä chápaním jej významu. V čl. R odsek 3 uvádza, že „*ustanovenia základného zákona sa budú vykladať v súlade s ich účelom... a výdobytkami našej historickej ústavy*“. V poradí siedma novela ústavy doplnila čl. R o odsek 4, ktorý uvádza, že „*ochrana ústavnej identity a kresťanskej kultúry Maďarska je povinnosťou každého štátneho orgánu*“.

Benátska komisia si už krátko po prijatí tejto ústavy všimla, že „*je v preambule niekoľko výrokov a termínov, ktoré môžu vyvolať obavy. Tieto výroky, termíny a základný prístup sú o to problematickejšie, že podľa čl. R § 3 ústavy má mať preambula podstatný vplyv na výklad celej ústavy, a zdá sa, že sa jej poskytuje právna dôležitosť. Hoci sa preambuly väčšinou považujú za jeden z viacerých prostriedkov výkladu ústavy, odkaz na preambulu v čl. R § 3 môže v maďarskom prípade viesť k problému, keďže textu preambuly chýba presnosť, ktorá je základom pre zákonný text a obsahuje niekoľko potenciálne kontroverzných výrokov*“.

Odkaz na „*historickú ústavu*“ je značne nejasný, pretože v Maďarsku existovali rôzne štádiá vývoja rozličných historických pomerov, a preto neexistuje jasné a jednotné chápanie pojmu „*historická ústava*“²³¹.

Medzi takéto problematické body preambuly maďarskej ústavy možno zaradiť napríklad sľub, že „*zachováme duchovnú jednotu nášho národa zmietaného búrkami minulého storočia*“, čo podľa U. Belavusaua „*posilňuje maďarskú obeť ako rozdeleného národa v 20. storočí po Trianonskej zmluve po prvej svetovej vojne ... ospravedlňuje úlohu Maďarska pri ochrane Maďarov za hranicami*“²³². Pre preambulu maďarskej ústavy je príznačné (nie však výnimočné z pohľadu mnemotechnického konštitucionalizmu), že sa priznáva len k pozitívnym (z pohľadu maďarského národa) udalostiam z maďarskej histórie pred rokom 1944²³³ a neuznáva skutočnosť, že vojnové zločiny a zločiny proti ľudskosti spáchali nielen cudzie okupačné sily, ale aj domáci kolaboranti.

²³¹ Stanovisko Benátskej komisie k novej Ústave Maďarska, ktoré prijala na svojom 87. plenárnom zasadnutí v dňoch 17. – 18. júna 2011.

²³² BELAVUSAU, U. Mnemonic constitutionalism and Rule of Law in Russia and Hungary. *Interdisciplinary Journal of Populism*. 2020, Vol. 1, Issue 1, s. 21.

²³³ Podľa znenia preambuly maďarskej ústavy „*obnovenie štátneho sebaurčenia Maďarska, ktoré sa stratilo devätnástneho marca 1944, sa datuje od vzniku prvého slobodne zvoleného ľudového zastúpenia 2. mája 1990*“.

Na druhej strane však maďarská ústava zavádza pomerne širokú a všeobecnú zodpovednosť za minulé obdobie spojené s komunistickou minulosťou. V apríli 2013 v rámci štvrtej novely bola maďarská ústava doplnená o čl. U, ktorý už v ods. 1 uvádza, že komunistická strana (pred rokom 1989 išlo o Maďarskú socialistickú robotnícku stranu) a jej satelitné politické strany sú zločinecké organizácie, ktorých vodcovia nesú zodpovednosť bez možnosti premlčania. Medzi zločinecké konania zaraďuje napríklad „zničenie maďarskej demokracie po druhej svetovej vojne s pomocou sovietskej vojenskej moci; nezákonné prenasledovanie, internovanie a popravy politických oponentov; porážka októbrovej revolúcie z roku 1956; ničenie právneho poriadku a súkromného majetku; vytváranie štátneho dlhu; devastovanie hodnoty európskej civilizácie; a zodpovednosť za všetky trestné činy, ktoré boli spáchané s politickou svojvôľou a neboli stíhané systémom trestného súdnictva z čisto politických dôvodov“.²³⁴

Obnovenie možnosti trestnoprávneho stíhania predstaviteľov komunistického režimu vyvolalo v Maďarsku veľkú pozornosť, avšak v praxi došlo len k jedinému trestnému konaniu proti Bélovi Biszkuovi, ktorý bol obvinený a neprávoplatne (trestné stíhanie bolo ukončené z dôvodu úmrtia obžalovaného v roku 2016) odsúdený za napomáhanie komunistickému režimu v súvislosti s násilným potlačením revolúcie v roku 1956. Podľa K. Hálmaia však v skutočnosti nešlo o „vyrovnávanie sa s minulosťou“, ale o využitie mnemotechnického konštitucionalizmu na porušenie rovnováhy voľnej súťaže politických síl zo strany vládnucej strany, ktorá trestné konanie využíva tak, že „oslabuje politického rivala vládnucej strany Fidesz, Socialistickú stranu (nástupcu komunistickej strany)“.²³⁵

Mnemotechnický konštitucionalizmus v maďarskej ústave sa využil aj ako prostriedok na oslabenie právneho štátu. Základný zákon priamo nezakotvil „nezávislosť ústavného súdu a ani základné garancie nezávislosti justície a justičnej správy“.²³⁶ Za svoju súčasť však Základný zákon považuje „výdobytky historickej ústavy“, pričom neurčil presné časové obdobie existencie tejto historickej ústavy, a tak vzhľadom na otvorené prihlásenie sa k svätoštefanskej štátoprávnej tradícii ním môže byť celé druhé tisícročie. Navyše uhorské právo bolo až do prevzatia moci komunistickým politickým systémom po dru-

²³⁴ HÁLMAI, K. Memory Politics in Hungary: Political Justice without Rule of Law; BELA-VUSAU, U. Mnemonic constitutionalism and Rule of Law in Russia and Hungary, s. 22.

²³⁵ Tamtiež, s. 2.

²³⁶ MÉSZÁROS, L. Aktuálne otázky nezávislosti justície v Maďarsku. In: ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Nezávislosť súdnej moci*. Praha: Leges, 2020, s. 122.

hej svetovej vojne založené na systéme *common law*. Na riziko nejasnosti obsahu tejto „historickej ústavy“ upozornila už Benátska komisia v uvedenom stanovisku a o to väčšiu zodpovednosť pri „nachádzaní“ obsahu „historickej ústavy“ preniesla na ústavný súd. A práve na ústavný súd a na jeho pôsobenie sa preto zamerala vládnuca politická strana, ktorá zásadným spôsobom zmenila jeho zloženie a štruktúru, čo sa prejavilo na tom, že v novom zložení už do roku 2013 „z 13 rozhodnutých vecí v 10 bola daná prednosť záujmom vlády“.²³⁷ Ústavný súd prvýkrát aplikoval „historickú ústavu“ v rozhodnutí č. 33/2012(VII.7.)AB práve v súvislosti s výkladom obsahu a rozsahu sudcovskej nezávislosti. Zdôraznil, že výklad Základného zákona sa nebude robiť na základe samotnej „historickej ústavy“, ale len v súvislosti s jej „výdobytkami“ (úspechmi), pričom je na ústavnom súde, aby posúdil, ktoré sú to, resp. aká právna norma uplatňovaná v uhorskej histórii sa bude aplikovať.²³⁸ Veľká polemika vznikla v súvislosti s tým, či súčasťou „historickej ústavy“ sú aj jeho vlastné (ústavného súdu) rozhodnutia, ktoré síce vydal po 2. máji 1990 (obnovenie štátneho sebaurčenia Maďarska), avšak na základe ústavy z roku 1949 síce po roku 1990 výrazne novelizovanej, ale o ktorej preambula maďarskej ústavy hovorí, že: „Komunistickú ústavu z roku 1949 neuznávame, pretože bola základom tyranskej vlády, a preto ju vyhlasujeme za neplatnú.“ Do tejto polemiky neskôr zasiahla „dvojtretinová väčšina“ parlamentu, ktorá v ďalšej novele ústavy tieto rozhodnutia ústavného súdu anulovala.

Zásahy „dvojtretinovej diktatúry parlamentu“ do právneho štátu sa netýkali len pôsobenia ústavného súdu, ale boli aj súčasťou „*court-packingu*“, ktorý sa týkal transformácie najvyššieho súdu na, z histórie oživenú, kúriu. Zároveň tým ukončila funkčné obdobie „nepohodlného“ predsedu najvyššieho súdu a bývalého sudcu Európskeho súdu pre ľudské práva Andrása Baka²³⁹ a znížila vek odchodu sudcov najvyššieho súdu do dôchodku zo 70 na 62 rokov, čo malo negatívnu odozvu na Súdnom dvore Európskej únie.²⁴⁰

Mnemotechnický konštitucionalizmus v Maďarsku nie je zameraný len na zásahy do voľnej súťaže politických síl kriminalizovaním osôb za politické

²³⁷ Tamtiež, s. 124.

²³⁸ V ďalšom rozhodnutí 26/2015(VII.21)AB, v ktorom sa tiež zaoberal súdnou mocou, využil ústavný súd pri svojom výklade zákon č. IV z roku 1869, ktorý sa tiež zaoberal oddelením súdnej moci od výkonnej moci, pričom mal zaujať postoj k nezávislosti súdnictva v súvislosti so súdnym prieskumom poplatkov za parkovanie. Bližšie VÖRÖS, J. A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Közjogi Szemle*. 2016/4, s. 454 – 457.

²³⁹ Európsky súd pre ľudské práva to odsúdil v rozhodnutí vo veci *Baka proti Maďarsku* (č. 2026/12 z 23. júna 2016).

²⁴⁰ Rozhodnutie Súdneho dvora Európskej únie č. C-286/12 zo 6. novembra 2012.

pôsobenie v minulej dobe vyhlásenej za „zločineckú“ a na demontáž právneho štátu (zásahmi do delby moci a nezávislosti súdnictva), ale aj na odôvodnenie separácie Maďarska od Európskej únie. Maďarský ústavný súd fakticky stotožnil „historickú ústavu“ s „ústavnou identitou“ Maďarska, pričom ako zdôraznil v rozhodnutí 22/2016(XII.5)AB z 5. decembra 2016: *„Ústavná sebaidentita Maďarska nie je zoznamom statických a uzavretých hodnôt, no mnohé z jeho dôležitých zložiek – zhodných s dnes všeobecne akceptovanými ústavnými hodnotami – možno vyzdvihnúť ako príklady: sloboda, delba moci, republika ako forma vlády, rešpektovanie samospráv podľa verejného práva, sloboda vierovyznania, výkon zákonodarnej moci, parlamentarizmus, rovnosť práv, uznávanie súdnej moci, ochrana národnosti, ktoré s nami žijú. Sú to okrem iného výdobytky našej historickej ústavy; na nich je založený základný zákon, a tým aj celý maďarský právny systém.“*

Predmetné rozhodnutie využilo historické korene ústavnej identity na zdôraznenie suverenity Maďarska vo vzťahu k Európskej únii a podľa M. Könczöla a I. Keveváriho ústavný súd *„rozhodol, že bez ohľadu na prednosť práva EÚ môžu existovať výnimočné prípady, v ktorých môžeme ,ako možnosť ultima ratio‘ ... preskúmať, či výkon právomocí na základe článku E ods. 2 základného zákona vedie k porušovaniu ľudskej dôstojnosti podstatnej pre obsah akéhokoľvek iného základného práva alebo suverenity (vrátane rozsahu kompetencií prenesených štátom) a ústavnej identity Maďarska“*.²⁴¹

Poľsko

Na rozdiel od Maďarska, kde je mnemotechnický konštitucionalizmus priamo inkorporovaný do maďarskej ústavy najmä vďaka záväznosti „historickej ústavy“, tak v Poľsku je okrem preambuly Ústavy Poľska z 2. mája 1997 obsiahnutý najmä v zákonnej úprave a v rozhodovaní neobyčajne mocensky vplyvného Ústavu pamäti národa (s rozpočtom niekoľkonásobne prekračujúcim rozpočet Poľskej akadémie vied) s kvázi parlamentnými funkciami, čím dosahuje v praxi všetky efekty maďarského mnemotechnického konštitucionalizmu.²⁴²

²⁴¹ KÖNCZÖL, M., KEVEVÁRI, I. History and Interpretation in the Fundamental Law of Hungary. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 1, s. 171. Pozri tiež MOHAY, Á., TÓTH, N. Decision 22/2016(XII.5)AB on the Interpretation of Article E) (2) of the Fundamental Law. *American Journal of International Law*. 2017, s. 468 a nasl.

²⁴² Porovnaj BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A. Epilogue: Mnemonic Constitutionalism in Central and Eastern Europe. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 3, s. 1243.

Poľský mnemotechnický konštitucionalizmus je založený na tom, že na rozdiel od Maďarska, kde počas druhej svetovej vojny „horthyovský režim“ kolaboroval s Nemeckom, bolo Poľsko prezentované ako jednoznačná obeť a miesto, kde sa začala druhá svetová vojna. V komunistickom režime sa utužovala spomienka na poľské hrdinstvo a v kombinácii so zákazom hovoriť o historickej pravde (napríklad o tragédii v Katyńskom lese, ale aj o pakte Ribbentrop – Molotov), tak bola väčšina poľského národa presvedčená, že Poľsko bolo vždy obeťou²⁴³ a nikdy nie páchatelom zločinov v histórii a osobitne počas druhej svetovej vojny.

Po roku 1989 sa však otvorene v médiách čoraz viac objavovali informácie o participácii Poliakov na nemeckých, ale aj sovietskych zločinoch páchaných počas druhej svetovej vojny. Osobitne rezonovala kniha N. Grossa o upálení 300 židov v stodole ich poľskými susedmi v obci Jedwabne.²⁴⁴ Poľské úrady na to reagovali v roku 2006 zavedením novej skutkovej podstaty trestného činu verejného obvinenia poľského národa z účasti na komunistických alebo nacistických zločinoch (nazvaného príznačne „*lex Gross*“).²⁴⁵ Predmetná právna úprava ešte viac polarizovala poľskú spoločnosť rozdelenú na dve časti z hľadiska akceptácie historickej pravdy o udalostiach v Jedwabne.²⁴⁶

Vyeskalovanie tohto napätia spôsobila oficiálna politika novej vládnej strany Právo a spravodlivosť, ktorú vyhlásila v roku 2015 s cieľom sankcionovať popieranie „historickej pravdy“ o poľskom národe ako o obeť druhej svetovej vojny. Otázka historickej pravdy bola nahradená otázkou, koho historická pravda je akceptovaná ako „oficiálna“.

V právnom rozmere sa to prejavilo predovšetkým v novele zákona o Ústave pamäti národa (ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej z 18. decembra

²⁴³ Krajiny strednej a východnej Európy sa rady prezentujú v špecifickej forme sabaviktimizácie. Bližšie KOPOSOV, N. *Historians, Memory Laws and the Politics of the Past. European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 1, s. 107 a nasl.

²⁴⁴ Pozri GROSS, J. T. *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne*. Princeton: Princeton University Press, 2001.

²⁴⁵ V dôvodovej správe (tlač Sejmu č. 334/V had.) sa k tomu uvádza: „*Velmi často sme na medzinárodnej scéne svedkami falošných obvinení namierených proti národu aj poľským občanom z údajnej pomoci alebo spolupráce so zločineckými režimami – nacistickým a komunistickým. Navrhovaná zmena má vybaviť Inštitút národnej pamäti novými nástrojmi na zlepšenie a urýchlenie stíhania takýchto zločinov a na obhajobu historickej pravdy.*“ Ústavný súd predmetnú novelu rozhodnutím K5/07 z 19. septembra 2008 vyhlásil za protiústavnú, avšak nie z dôvodu porušenia práva na slobodu prejavu, ale z porušenia pravidiel legislatívneho procesu.

²⁴⁶ Bližšie BIKONT, A. *The Crime and the Silence: Confronting the Massacre of Jewish in Wartime Jedwabne*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2016.

1998), ktorou sa po poučení z rozhodnutia ústavného súdu z roku 2008, preniesol „*lex Gross*“ do tohto zákona. Zaviedol sa nový trestný čin, ktorým sa sankcionuje (peňažným trestom alebo trestom odňatia slobody až na tri roky) každý, kto verejne a v rozpore so skutočnosťou pripisuje poľskému národu, resp. štátu, zodpovednosť alebo spoluzodpovednosť za nacistické zločiny spáchané Treťou nemeckou ríšou. Oficiálnym dôvodom tejto novely bolo zastavenie používania pojmov „poľské koncentračné tábory“, resp. „poľské tábory smrti“ len preto, že boli nacistami zriadené na poľskom území.²⁴⁷

Predmetnou novelou sa rozšírila tiež pôsobnosť Ústavu pamätí národa, ktorý zhromažďuje a zverejňuje okrem zločinov nacistických a komunistických po novom aj zločiny spáchané ukrajinskými nacionalistami a členmi ukrajinských formácií kolaborujúcich s Treťou nemeckou ríšou, pričom táto novela ich definovala ako činy spáchané ukrajinskými nacionalistami v rokoch 1925 – 1950 zahŕňajúce použitie násilia, teroru alebo inej formy porušovania ľudských práv voči poľskému obyvateľstvu. Je síce pravdou, že ústavný súd v citovanom rozhodnutí z roku 2019 rozhodol o rozpore pojmu „ukrajinskí nacionalisti“ s princípom určitosti odvodeným z čl. 2 poľskej ústavy, ale na kriminalizáciu popierania zločinov spáchaných ukrajinskými nacionalistami citlivo reagovala Ukrajina v kontexte tzv. pamäťových vojen medzi Poľskom, Ukrajinou a Ruskom.²⁴⁸

Kým prvé dve novely memoriálového zákona mali *a priori* negatívny ohlas v zahraničí (v celosvetovej židovskej obci, resp. susednom ukrajinskom štáte), tak tretia bola zameraná viac do vnútra štátu, avšak svojou aplikáciou dosiahla ešte väčšiu negatívnu odozvu, pretože zaútočila na jednu zo základných hodnôt Európskej únie v zmysle čl. 2 konsolidovanej Zmluvy o Európskej únii, a to právny štát. Vládnuca politická strana zaútočila na nezávislosť poľského súdneho systému tentoraz nie protikorupčným étosom, ale požiadavkou na úplnú „dekomunizáciu“ súdnictva. V rámci nej mali byť sudcovia, ktorí začali svoju právnickú kariéru počas komunistického režimu, odvolaní zo svojich funkcií. Týkalo sa to, pochopiteľne, predovšetkým sudcov poľ-

²⁴⁷ Prezident predmetnú novelu okamžite podpísal, avšak po silných protestoch zo strany Izraela a USA podal podnet na ústavný súd, ktorý rozhodnutím K1/18 zo 17. januára 2019 reagoval aj na ďalšiu júnovú novelu zákona a konanie zastavil. Bližšie WYRZYKOWSKI, M. Waking up Demons: Bad Legislation for an Even Worse Case. *European Papers*. 2020, Vol. 5, No. 3, s. 1188.

²⁴⁸ Bližšie BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A., MÄLKSOO, M. Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*. 2021, č. 69, s. 95 – 117.

ských najvyšší súdov.²⁴⁹ Medzi nimi aj ústavného súdu,²⁵⁰ ktorý bol určitou hrádzou pre prijímanie protiústavných memoriálových zákonov, pritom táto sa „pretrhla“ najmä vďaka spolitizovanej Najvyššej súdnej rade.²⁵¹

Ukrajina

Hlavným smerom a účelom memoriálových zákonov na Ukrajine je tiež „dekomunizácia“, ktorá prebehla v troch fázach, pričom práve tretia fáza spre-
vádzaná búraním sôch V. I. Lenina po celej Ukrajine vyvrcholila prijatím tzv. dekomunizačného balíčka zákonov 9. apríla 2015. Tento balíček obsahuje štyri zákony, a to:

- zákon č. 317-VIII o odsúdení komunistických a národnosocialistických režimov a zákaz propagácie ich symbolov,
- zákon č. 314-VIII o právnom postavení a uctení si pamiatky bojovníkov za nezávislosť Ukrajiny v 20. storočí,
- zákon č. 315-VIII o zvečnení víťazstva nad nacizmom v druhej svetovej vojne v rokoch 1935 – 1945,
- zákon č. 316-VIII o prístupe k archívu represívnych zločiek komunistického totalitného režimu z rokov 1917 – 1991.

Už prvý zákon sa stal predmetom kritiky Benátskej komisie [stanovisko CDL-Ad(2015)041 z 21. decembra 2015] z dôvodu, že zavádza trestný postih za „propagandu totality“ bez toho, aby jasne definovala tento pojem. Nejed-

²⁴⁹ „Pri úvahách o poľských memoriálových zákonoch treba mať na pamäti ešte jeden aspekt: riadna ústavná kontrola nad prijatými zákonmi už nie je možná. Poľský ústavný súd bol daný do područia vládnucej strany a niektorí z jeho členov boli vymenovaní nezákonne. Navyše rúca sa právny štát a súdny systém naplňajú sudcovia kreovaní nezákonne zriadenou a fungujúcou Najvyššou súdnou radou. Devastácia súdnictva (vrátane najvyššieho súdu) iniciovaná vládnuou stranou má priamy dopad na právne postavenie jednotlivcov alebo skupín zasiahnutých memoriálovými zákonmi.“ Tamtiež, s. 104.

²⁵⁰ Okrem toho bolo už v roku 2016 prijatých viacero protikomunistických zákonov (vyše 30 rokov po páde komunizmu – *sic!*), ako napríklad novela zákona o sociálnom zabezpečení bývalých zamestnancov rôznych zložiek štátu zo 16. decembra 2016, ktorým sa siahlo na dôchodky bezpečnostných zložiek štátu, funkcionárov polície, spravodajskej služby a pod. či zákon o zákaze propagácie komunizmu alebo iného totalitného systému názvami budov, objektov a verejnoprospešných zariadení z 1. apríla 2016. Bližšie BELAVUSAU. U., GLISCSZYŃSKA-GRABIAS, A. Epilogue: Mnemonic Constitutionalism in Central and Eastern Europe. *European Papers*, 5(3) 2020, s. 1241.

²⁵¹ Pozri k tomu najmä komentované rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva SVÁK, J. Spor o zákonného sudcu poľského ústavného súdu. *Justičná revue*. 2021, roč. 73, č. 8 – 9, s. 1046 a nasl., SVÁK, J. Nezávislosť disciplinárneho senátu na poľskom najvyššom súde. *Justičná revue*. 2021, roč. 73, č. 10, s. 1196 a nasl.

noznačnosť, nejasnosť a nemožnosť objektivnej zistiteľnosti kritizovala Benátska komisia aj pri iných trestných činoch, ktorými sa napríklad zakazuje vznik alebo činnosť akéhokoľvek subjektu propagujúceho totalitné režimy alebo používajúceho totalitné symboly. Ďalej sankcionuje verejné popieranie zločinnosti komunistického totalitného režimu, výrobu a/alebo šírenie a verejné používanie produktov obsahujúcich symboly komunistického a nacistického režimu. V tomto smere A. Červiacovová²⁵² poukazuje napríklad na to, že zákaz hrať sovietsku hymnu môže vyvolať diplomatický škandál medzi Ukrajinou a Ruskom z dôvodu, že súčasná hymna Ruska je „reinkarnáciou“ (až na malé odlišnosti) hymny ZSSR (Zväzu sovietskych socialistických republík). Zákon stanovuje prísne trestné sankcie v podobe trestu odňatia slobody až na päť rokov a konfiškáciu majetku (obdobne trestá napríklad ťažké ublíženie na zdraví a únos osoby), pričom si napríklad prvý zákon odporuje tretiemu. Prvý sankcionuje používanie symbolov Veľkej vlasteneckej vojny, pretože odsudzuje každú symboliku Veľkej vlasteneckej vojny a tretí „zvečňuje“ víťazstvo nad fašizmom v druhej svetovej vojne. Dôsledkom toho je oslabovanie sovietskeho oficiálneho príbehu o víťazstve v druhej svetovej vojne a zavedením nového pamätného dňa 8. mája sa predznamenáva snaha predstaviť Ukrajinu nie ako súčasť ZSSR, ale ako spojenca USA, Francúzska a Anglicka.²⁵³

Kontroverzným je aj druhý zákon, ktorý buduje historický príbeh o „bojovníkoch za nezávislosť Ukrajiny v 20. storočí“ minimálne z dôvodu:

- možnej šírky počtu bojovníkov z hľadiska ich členstva vo veľkom a pestrom množstve organizácií bojujúcich za nezávislosť Ukrajiny vrátane Organizácie povstaleckej armády (UPA), ktorá je spájaná s násilným a neľudským vraždením poľských civilistov na západnej Ukrajine v rokoch 1943 – 1944, ktorú drsným spôsobom vykreslil film W. Smarzowského *Volyn*,²⁵⁴
- legalizácie všetkých možných spôsobov boja, ktoré títo bojovníci použili.

²⁵² Pozri CHERVIATSOVA, A. Memory as battlefield: European memorial laws and freedom of speech. *The International Journal of Human Rights*. 2021, Vol. 25, Issue 4, s. 125.

²⁵³ Tamtiež, s. 127.

²⁵⁴ K tomu pozri aj SNYDER, T. Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939 – 1999. In: MULER, J. W. *Memory and Power in Post-War Europe*, Cambridge University Press, 2002, s. 39 – 58.

Dňa 1. júna 2019 prijal ukrajinský ústavný súd rozhodnutie²⁵⁵ o ústavnosti prvého zákona z protikomunistického balíčka. Potvrdil v ňom ústavnosť tohto zákona a fakticky legitimizoval vládnu politiku dekomunizácie, ktorou sa zrovnoprávňuje sovietsky a nacistický totalitný režim. Zákon deklaroval zločinnosť oboch týchto režimov a sankcionoval používanie ich symbolov. Ukrajinský ústavný súd svoje rozhodnutie odôvodnil tým, že:

- komunistický režim bojoval s rodiacim sa ukrajinským národným štátom a v rokoch 1917 – 1922 okupoval územie Ukrajiny,
- v rokoch 1920 – 1935 sovietsky režim prenasledoval, zabil a deportoval milióny Ukrajincov,
- v rokoch 1941 – 1944 komunistický režim nebol schopný uchrániť ukrajinský národ pred nacistickou inváziou,
- po druhej svetovej vojne komunistický režim tvrdo zakročil proti pokusom vytvoriť nezávislý ukrajinský štát.

Z hľadiska témy o zásahoch štátu proti politickým stranám je zaujímavá benevolentnosť ukrajinského ústavného súdu k možnostiam výkonnej moci využívať memoriálové zákonodarstvo na vylúčenie politických strán z účasti vo voľbách. V tomto prípade mohol ústredný výkonný orgán vylúčiť podľa čl. 3 predmetného zákona z volebného procesu politickú stranu z dôvodu, že činnosť, názov a/alebo symboly nie sú v súlade s dekomunizačným zákonom bez možnosti súdneho prieskumu. Ukrajinský ústavný súd nepovažoval rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva [osobitne hodnotil rozhodnutie vo veci *Vajnai proti Maďarsku* (č. 33629/06 z 8. júla 2008)] za relevantné pre Ukrajinu z dôvodu negatívnych historických skúseností s okupáciou jej územia a trvalým ohrozením jej štátnosti.

Predmetný protikomunistický balíček tak vstúpil do tzv. pamäťových vojen (ich obsahom je rôzna oficiálna interpretácia tej istej historickej skutočnosti dvomi alebo viacerými štátmi) medzi Poľskom a Ukrajinou, ako aj Ruskom, ktorá sa v roku 2022 premenila na ozbrojený konflikt medzi Ukrajinou a Ruskom.

Rusko

Mnemotechnický konštitucionalizmus v Rusku je založený na pompéznom hrdinskom rozprávaní o Veľkej vlasteneckej vojne, ktorú ruskí historici datujú na obdobie rokov 1941 – 1945 z dôvodu, aby historicky vytesnili ruskú

²⁵⁵ Dostupné na: <https://zakon.rada.gov.ua/laus/show/v009p710-19>

okupáciu Poľska vykonanú spolu s Nemeckom na základe paktu Molotov – Ribbentrop podpísaného 23. augusta 1939. Napriek určitým pokusom za vlády B. Jelcina prijať v tejto súvislosti aj memoriálový zákon, tak k tomu došlo až na jar roku 2014. Tento zákon nazvaný ako Úvod do niektorých legislatívnych aktov Ruskej federácie (O vneseníi izmenenii v otdelnyie zakonodatelnyie akty Rossiyskoy Federatsii):²⁵⁶

- zaviedol trest odňatia slobody za „popieranie faktov“ súvisiacich s akciami Červenej armády počas vojny alebo za „znesvätenie symbolov vojenskej slávy“ v čl. 3, ktorý prepojil pamäťovú vojnu medzi Ruskom a Ukrajinou s ozbrojeným konfliktom na Donbase a Kryme v roku 2014;
- novelizoval Trestný zákon tak, že za trestný čin (sankcionovaný vo forme peňažného trestu alebo odňatím slobody až na tri roky) považuje popieranie skutočností zistených v Norimberskom procese, ako aj za šírenie vedome nepravdivých informácií o činnosti ZSSR počas druhej svetovej vojny;
- stanovuje, že *„verejné šírenie informácií vyjadrujúcich zjavnú neúctu k spoločnosti o dňoch vojenskej slávy Ruska a pamätných dátumoch spojených s obranou vlasti alebo verejné urážky symbolov ruskej vojenskej slávy sa trestajú pokutou až do výšky 300 000 rubľov alebo nápravnými prácami do jedného roka“*.

Ruské memoriálove zákony sa uplatňujú aj v praxi. Najznámejší je prípad Vladimíra Luzgina, ktorému bol uložený finančný trest za zverejnenie odkazu na článok na ruskej sociálnej platforme VKontakte, ktorý obhajoval ukrajinské polovojenské jednotky pôsobiace počas druhej svetovej vojny a vymedzoval spoločnú sovietskú zodpovednosť za vznik druhej svetovej vojny a inváziu do Poľska. O odsúdeniach po vzniku ozbrojeného konfliktu medzi Ukrajinou a Ruskom, pochopiteľne, hodnoverné informácie nie sú.

Na ústavnú platformu preniesla podľa vzoru Maďarska Ruská дума mnemotechnický konštitucionalizmus po referende v roku 2020, ktorý odobril novelu ruskej ústavy. Jedným z dodatkov je aj čl. 67.1, ktorý zakazuje *„znižovať význam hrdinstva ľudu pri obrane vlasti“*. Táto novela *„ochraňujúca ‚historickú pravdu‘ a rešpektovanie ‚pamiatky obrancov vlasti‘ sa zameriava najmä na sovietskú minulosť a jej pripomínanie, najmä glorifikáciu sovietskej armády. Ruský mnemotechnický konštitucionalizmus má však významné dôsledky na*

²⁵⁶ Rossijskaja gazeta 7. máj 2014. Dostupné na: www.rg.ru/2014/05/07/rehabilitacia-dok.html

*riadenie pamäte v celej strednej a východnej Európe a nepochybné prehľbí existujúce rozpory a spory*²⁵⁷.

Obava pred prehľbením sporov vytvorených memoriálovými zákonmi sa naplnila v najtragickejšej podobe v ozbrojenom konflikte na Ukrajine v roku 2022, čo nás zároveň vracia k prvej vete príspevku. V nej je však uvedená aj druhá hrozba mnemotechnického konštitucionalizmu v jej stredovýchodnoeurópskom variante, a to ohrozenie právneho štátu, ako to vidíme v Maďarsku a Poľsku.

Literatúra

- BELAVUSAU, U. Memory Laws and Freedom of Speech: Governance of History in European Law. In: KOLTAY, A. (ed.). *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Alphen an den Rijn: Wolters Kluwer, 2015.
- BELAVUSAU, U. Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia. *Interdisciplinary Journal of Populism*. 2020, Vol. 1, Issue 1.
- BELAVUSAU, U. Law and the Politics of Memory. In: MÄLKSOO, M. (ed.). *Handbook on the Politics of Memory*. Edward Elger, 2022-23.
- BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A. Memory Laws: Mapping a New Subject in Comparative Law and Transitional Justice. In: BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A. (eds.). *Law and Memory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 1 – 26.
- BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A. Epilogue: Mnemonic Constitutionalism in Central and Eastern Europe. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 3.
- BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A., MÄLKSOO, M. Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Neue Folge, Jahrgang 69/2021*, Heft 1, s. 95 – 116.
- BIKONT, A. *The Crime and the Silence: Confronting the Massacre of Jewish in Wartime Jedwabne*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2016.
- FRONZA, E. *Memory and Punishment. Historical Denialism, Free Speech and the Limits of Criminal Law*. Haag: Springer, 2018.
- GROSS, J. T. *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne*. Princeton: Princeton University Press, 2001.

²⁵⁷ BELAVUSAU, U., GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, A., MÄLKSOO, M. Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*. 2021, č. 69, s. 110.

- HÁLMAI, G. Memory Politics in Hungary: Political Justice without Rule of Law. *Verfassungsblog: On Matters Constitutional*. Dostupné na: <https://verfassungsblog.de/memory-politics-in-hungary-political-justice-without-rule-of-law/>
- CHERVIATSOVA, A. On the Frontline of Memory Wars: Memory and Policy in Ukraine. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 1, s. 119 – 136.
- CHERVIATSOVA, A. Memory as battlefield: European memorial laws and freedom of speech. *The International Journal of Human Rights*. 2021, Vol. 25, Issue 4.
- KOPOSOV, N. *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*. New York: Cambridge University Press, 2018.
- KOPOSOV, N. Historians, Memory Laws and the Politics of the Past. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 1.
- KÖNCZÖL, M., KEVEVÁRI, I. History and Interpretation in the Fundamental Law of Hungary. *European Papers*. 2020, Vol. 5, Issue 1.
- MÉSZÁROS, L. Aktuálne otázky nezávislosti justície v Maďarsku. In: ŠIMÍČEK, V. (eds.). *Nezávislost soudní moci*. Praha: Leges, 2020.
- MOHAY, Á., TÓTH, N. Decision 22/2016(XII.5.)AB on the Interpretation of Article E) (2) of the Fundamental Law. *America Journal of International Law*. 2017.
- SNYDER, T. Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939 – 1999. In: MULER, J. W. *Memory and Power in Post-War Europe*, Cambridge University Press, 2002, s. 39 – 58.
- SVÁK, J. Spor o zákonného sudcu poľského ústavného súdu. *Justičná revue*. 2021, roč. 73, č. 8 – 9.
- SVÁK, J. Nezávislosť disciplinárneho senátu na poľskom najvyššom súde. *Justičná revue*. 2021, roč. 73, č. 10.
- VÖRÖS, J. A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Közjogi Szemle*, 2016/4.
- WYRZYKOWSKI, M. Waking up Demons: Bad Legislation for an Even Worse Case. *European Papers*. 2020, Vol. 5, No. 3.

ZÁVER

V tejto časti knihy ponúkame stručné zhrnutie poučení z histórie, návrhy na zmenu legislatívy a judikatúry, ako aj diskusný návrh na alternatívny výklad zákonnej úpravy rozpúšťania politických strán na Slovensku.

Krátke poučenia z histórie

Historické skúmania prezentované v tejto knihe provokujú k nasledujúcim záverom:

- a) Usudzovať na neúčinnosť militantnej demokracie z historických príkladov jej zlyhania vo Weimarskej a Československej republike nie je celkom presvedčivé. Obe republiky museli zápasíť o lojalitu vlastných občanov, pretože svoje inštitúcie budovali na troskách bývalých impérií vzbudzujúcich nostalgiu u veľkej časti obyvateľstva. Ľuďom v oboch republikách chýbala skúsenosť s demokraciou, naopak, nechýbala im skúsenosť s vojnou, nevraživosťou medzi národmi, masovým porušovaním ľudských práv či ekonomickou mizériou. Takéto neprajné časy zvyšujú príťažlivosť politického extrému a oslabujú účinnosť právnych pravidiel vo všeobecnosti. To, že to nefungovalo tam a vtedy, neznamená, že to nemôže fungovať aj tu a teraz.
- b) Nemecká skúsenosť potvrdzuje, že Hitler získal príležitosť na mocenský vzostup aj vďaka benevolentnosti príslušných štátnych orgánov. Niektoré z nich totiž s Hitlerom buď sympatizovali, alebo ho podceňovali, čo oslabilo celkovú obranyschopnosť Weimarskej republiky. Napokon skutočnosť, že z bezvýznamnej straničky sa behom pár rokov stala štátostrana s mocenským monopolom je dôležitým mementom: Aj malé politické strany sú bezprostrednou hrozbou pre demokraciu, pokiaľ majú politický potenciál indikovaný napr. početnosťou ich politických akcií v teréne, ich viditeľnosťou na sociálnych sieťach či v médiách, ich koalíčným potenciálom a pod.
- c) V prvej Československej republike sa inklinácia k subverzii do veľkej miery prekrývala s príslušnosťou k národnostným menšinám podporovaným cudzími vládami. Ochrana demokracie sa teda môže stať národnostným i zahraničnopolitickým problémom. Ochrana menšinových práv a inklúzia menšín do procesov spoločného rozhodovania

je najlepšou prevenciou proti ich radikalizácii. Na druhej strane, ak (menšinová) politická strana podporuje imperializmus, militarizmus či autokratické zriadenie cudzieho štátu, ak od takehoto štátu prijíma finančné prostriedky alebo iné výhody, alebo ak s ním buduje partnerskú spoluprácu, v kombinácii s inými okolnosťami môže ísť o prejav extrémizmu. V súčasnej geopolitickej situácii (jar 2022) vyznieva obzvlášť podozrivo obhajoba ruskej agresie na Ukrajine.

- d) Predstavme si odvahu a rozhodnosť československých výkonných a súdnych orgánov, ktoré si trúfli zastaviť stranícku činnosť nepriateľov republiky, aj keď na to nemali oficiálne zákonné zmocnenie. Niet pochyb, že ide o veľmi rozporuplný krok, pretože porušením princípu legality v takýchto citlivých prípadoch štátne orgány riskujú, že premenia vládu pravidiel na krutovládu svojvôle. V každom prípade odvahu a rozhodnosť potrebujú štátne orgány aj vtedy, keď im zákonné zmocnenie na rozpúšťanie politických strán nechýba. Ako sme uviedli v úvode tejto knihy, rozhodovanie o rozpustení politickej strany zvyčajne implikuje aj osobné riziko pre konkrétnych sudcov a sudkyne, pretože radikálne strany podnecujú k ideologickému fanatizmu, ktorý oslabuje spoločenské zábrany ich stúpcov. Navyše v napätej spoločenskej atmosfére je odvaha potrebná nielen pri presadzovaní práva, ale aj pri jeho tvorbe. Svoje o tom vedia napríklad poslanci a poslankyne, ktorí vo februári 2022 hlasovali za zmluvu o obrannej spolupráci so Spojenými štátmi americkými, za čo boli vystavení verejnej šikane, ktorá mohla ľahko prerásť do otvoreného násillia.²⁵⁸ Konfrontácia s politickým radikalizmom si napokon vyžaduje odvahu aj od súkromných osôb. Ak je totiž miera ohrozenia demokracie vysoká, bez verejnej podpory občianskej spoločnosti to štátne orgány samy nezvládnu.

Návrhy na zmenu legislatívy

V záujme zvýšenia obranyschopnosti slovenskej demokracie možno uvažovať o týchto návrhoch na zmenu zákonnej regulácie rozpúšťania politických strán:

²⁵⁸ TASR: Šikana za schválenie obrannej dohody – Smer, Republika i Hlas šíria mená poslancov, polícia už monitoruje ich domovy [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://www.postoj.sk/98937/poslanci-ktori-hlasovali-za-obrannu-dohodu-s-usa-celia-vyhrazkam>

Rozšírenie aktívnej legitímácie

Zákonodarca by mal rozšíriť okruh subjektov aktívne legitimovaných na podanie návrhu na rozpustenie politickej strany. V súčasnosti má túto legitímáciu iba generálny prokurátor, mohol by ju však mať aj špeciálny prokurátor či verejný ochranca práv.

Odôvodnenie: Najvyšší súd SR nerozpustil extrémistickú stranu LSNS v roku 2019 pre nedostatočne pripravený návrh generálneho prokurátora, ktorý neunesol dôkazné bremeno. Ani po vyše troch rokoch sa generálna prokuratúra nepokúsila svoju chybu napraviť. Je preto vhodné, aby bola aktívna legitímácia v konaní o rozpustení politickej strany rozšírená aj o ďalšie subjekty, o ktorých sa dá predpokladať, že budú dostatočne motivované a zdatné na podávanie kvalifikovaných návrhov.

Spresnenie dôvodov rozpustenia strany

Zákonodarca by mal presnejšie vymedziť dôvody rozpustenia politickej strany a explicitne ich spojiť s ochranou tých najdôležitejších ústavných hodnôt. Dôvodom rozpustenia by teda mala byť skutočnosť, že strana podporuje alebo vyzýva na porušovanie ľudských práv či na diskrimináciu niektorých skupín obyvateľstva, že navrhuje zrušenie či obmedzenie demokratických volieb, že organizuje alebo podporuje zhromaždenia vedúce k násilnostiam, že sa hlási k totalitným ideológiám a pod.

Odôvodnenie: Ako sme uviedli v úvode, aktuálne platný zákon o politických stranách vymedzuje dôvod rozpustenia politickej strany príliš široko – je ním porušovanie práva. Takéto vymedzenie oslabuje právnu istotu politických strán a zvyšuje zodpovednosť súdnej moci za riadne fungovanie politickej súťaže. V rámci diskusie možno uvažovať nad tým, či konvenčné poňatie ohrozenia demokracie nie je prekonané a či by sa strany nemali rozpušťať aj za inú, spoločensky škodlivú činnosť, ako je politický radikalizmus (pozri ďalej).

Strata poslaneckého mandátu

Rozpustenie parlamentnej politickej strany by malo byť spojené so stratou poslaneckého mandátu tých osôb, ktoré do parlamentu kandidovali na kandidátnej listine rozpustenej strany. Osobe mandát nezaniká, ak vystúpi z príslušnej strany, resp. z poslaneckého klubu, pred vynesení rozsudku vo veci. Uprázdnené mandáty si rozdelia zvyšné parlamentné strany podľa pravidiel distribúcie mandátov po voľbách.

Odôvodnenie: Účinok rozpustenia politickej strany sa výrazne oslabuje v prípade parlamentných politických strán, ktorých členovia môžu slobodne pôsobiť v parlamente aj potom, čo súd oficiálne konštatoval, že sú bezprostrednou hrozbou pre demokraciu. V záujme zvýšenia ochrany demokracie je preto vhodné, aby bolo rozpustenie parlamentnej strany spojené so stratou poslaneckých mandátov. Toto opatrenie je v napätí s inštitútom reprezentatívneho mandátu, podľa ktorého výkon mandátu je viazaný na osobu konkrétneho poslanca či poslankyne a nie na politickú stranu.²⁵⁹ Navrhovaná zmena však zachováva spravodlivú rovnováhu medzi ochranou demokracie a reprezentatívnym mandátom, pretože poslancom a poslankyniam umožňuje slobodne sa rozhodnúť, či stranu, resp. poslanecký klub opustia, čím sa strate mandátu vyhnú. Každý poslanec či poslankyňa si tak môže podľa vlastného vedomia a svedomia priznať, že spolupráca s protidemokratickou stranou bola omyl, a to až do okamihu vyhlásenia rozsudku vo veci.

Zákaz prevodu politickej strany

Politická strana by nemala byť predmetom odplatného alebo bezodplatného prevodu, ktorého cieľom je podstatne zmeniť názov strany, členstva, stanov alebo personálne obsadenie jej stranických orgánov.

Odôvodnenie: V slovenskej politickej praxi sa vyskytujú prípady tzv. prevodov politických strán, ktorých cieľom je premeniť starú politickú stranu na stranu novú.²⁶⁰ Táto prax je zjavným obchádzaním zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách, ktorý v § 6 ods. 4 písm. a) vyžaduje na registráciu novej strany predloženie zoznamu aspoň 10 000 občanov, ktorí súhlasia so vznikom novej strany. Vzhľadom na to, že hlavným cieľom politických strán je získať podiel na verejnej moci, strany by mali vykazovať určitú prahovú mieru personálnej, programovej a ideologickej kontinuity, ktorá je nezlúči-

²⁵⁹ Porovnaj MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. *Militantní demokracie ve střední Evropě*, s. 46.

²⁶⁰ ČTK – TASR: Pospolitosť ovládla Stranu priateľov vína, pôjde do volieb [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/5276339/pospilitost-ovladla-stranu-priatelov-vina-pojde-do-volieb.html>

TASR: Boris Kollár premenuje existujúcu stranu Náš kraj na Sme rodina [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/8068158/boris-kollar-premenuje-existujucu-stranu-nas-kraj-na-sme-rodina.html> Najnovšou slovenskou inováciou je tzv. vypožičanie si politickej strany na dobu určitú z dôvodu účasti vo voľbách. Pozri bližšie OSVALDOVÁ, L. Starosta Ružinova Chren si na voľby požičal stranu a nazval ju Tím Ružinov, Vallo proti nemu kandidáta nepostaví. *Denník N* [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/2894843/starosta-ruzinova-chren-si-na-volby-pozical-stranu-a-nazval-ju-tim-ruzinova-vallo-proti-nemu-kandidata-nepostavi/>

teľná s praxou kupovania politických strán. Navyše takouto praxou možno zvrátiť alebo aspoň výrazne zmierniť následky samotného rozpustenia strany. Pri dostatočnej koordinácii si totiž členovia rozpustenej strany môžu kúpiť stranu novú, aj keď niektorým z nich súd dočasne zakáže činnosť v straníckych orgánoch.

Návrhy na zmenu judikatúry

Obrans schopnosť slovenskej demokracie možno zvýšiť aj zmenou súdnej praxe. V nasledujúcich riadkoch uvádzame dva návrhy, ako by sa táto prax dala zlepšiť:

Posun smerom k sudcovskému maximalizmu

Najvyšší správny súd by mal svoje rozhodnutia o rozpustení politickej strany opierať o dôvody, ktoré idú viac do šírky a hĺbky merita veci. Teda o dôvody, ktoré pokrývajú širší okruh budúcich prípadov v danom type veci a ktoré budú užšie previazané s historickým a filozofickým opodstatnením daného inštitútu.

Odôvodnenie: Pre rozhodnutia o rozpustení politickej strany, ktoré boli dosiaľ v Slovenskej republike vydané, je charakteristický sudcovský minimalizmus.²⁶¹ Najvyšší súd pristúpil k odôvodneniu svojich rozhodnutí v daných veciach veľmi úsporne, čo znamená, že v ňom formuloval len tie dôvody, ktoré boli nevyhnutné na ospravedlnenie jeho verdiktu v konkrétnom prípade. Súd teda nemal vyššiu ambíciu odôvodniť principiálne základy ochrany demokracie na Slovensku, z ktorých by sa politické strany dozvedeli, aké sú programové či ideologické limity ich činnosti a z ktorých by sa dal odvodiť návod, kedy a ako majú postupovať jednotlivé inštitúcie, keď niektorá zo strán tieto limity prekročí. Táto sudcovská zdržanlivosť má svoje dobré dôvody ako napríklad tieto:

- a) Súdny za svoje rozhodovanie nenesú žiadnu politickú zodpovednosť, takže ich názory vyslovené v právoplatných rozsudkoch majú platiť bez

²⁶¹ O minimalizme a maximalizme v rozhodovaní súdov pozri bližšie ONDŘEJEK, P. Maximalism and minimalism in judicial decision-making: How can courts strengthen or weaken the unity of a legal system? In: ONDŘEJEK, P. (ed.). *Judicial Law-Making and Judicial Interpretation in Central European Countries: How Can Courts Strengthen or Weaken the Unity of Law?* Prague, Warsaw, Bratislava, Budapest: Wolters Kluwer, 2021, s. 123 a nasl. Originálnu obhajobu minimalizmu ponúka Sunstein v SUNSTEIN, C. R. *Beyond Judicial Minimalism*. *Tulsa Law Review*. vol. 43, 2007, s. 825 – 841.

ohľadu na to, či sa to občanom páči alebo nie. O to opatrnejšie by preto súdy mali vyslovovať svoje názory, ak sa týkajú otázky, o čom občania či občianky vôbec smú rozhodovať v demokratickej súťaži politických strán.

- b) Súčasná podoba populistickej politiky zastiera rozdiely medzi politickým extrémizmom a mainstreamom, takže v praxi sa medzi týmito prúdmi veľmi ťažko rozlišuje. To vedie k zvýšenému riziku regulačných omylov.
- c) Podľa čl. 31 Ústavy SR výklad zákonnej úpravy politických práv a slobôd musí „*umožňovať a ochraňovať slobodnú súťaž politických síl v demokratickej spoločnosti*“. Vzhľadom na to, že rozpustenie politickej strany je jedným z najtvrdších zásahov do tejto súťaže, ústavnokonformný výklad zákonného rámca tohto inštitútu je ďalším dôvodom v prospech zdržanlivosti.

Napriek týmto argumentom sudcovský minimalizmus v konaní o rozpustení politickej strany na Slovensku nie je optimálnym prístupom. Minimalizmus v prvom rade vôbec nekorešponduje s príliš širokým zákonným rámcom rozpúšťania politických strán. V zásade totiž platí, že čím vágnejšia je zákonná úprava, tým dôslednejšie treba odôvodniť jej uplatnenie v konkrétnom prípade. Ak teda súd nemieni rozpúšťať politické strany za akékoľvek porušovanie práva, mal by vysvetliť, na základe akých kritérií chce kvalifikovať protiprávnu činnosť strany, pri ktorej danú sankciu ukladať mieni. Napr. Najvyšší súd SR sa pri rozpúšťaní Slovenskej pospolitosti v roku 2005 odmietol zaoberať odbornými vyjadreniami, ktoré obsahovali „*najmä historické a politologické závery*“, pretože „*pre právne posúdenie veci neboli potrebné*“.²⁶² Súd mal pravdu v tom, že pre rozpustenie Slovenskej pospolitosti sa nemusel venovať histórii a politológii, pretože mu stačilo poukázať na to, že oficiálnymi programovými cieľmi tejto strany bolo aj zavedenie stavovského systému a národného princípu, ktoré boli v rozpore so systémom parlamentným a princípom občianskym.²⁶³ Vďaka takejto pragmatickej málopravnosti nám však súd povedal len to, čo sme už vedeli, takže dosah jeho odôvodnenia na kultiváciu právneho rámca rozpúšťania politických strán bol len minimálny. To, o čo sme prišli, si uvedomíme, keď sa pozrieme na ďalšie argumenty generálneho prokurátora, ktorými sa súd odmietol zaoberať. Podľa navrhovateľa totiž Slovenská pospolitosť mala byť rozpustená aj preto, že jej

²⁶² Rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 3 SŽ 79/2005 z 1. marca 2006, s. 2.

²⁶³ Tamže, s. 4 – 7.

program vyjadroval postoje proti Židom, Rómom a Maďarom, snažil sa o rehabilitáciu Dr. Jozefa Tisa, chcel vyhlásiť za štátny sviatok deň vzniku prvej Slovenskej republiky, chcel obsadiť SAV len národu oddanými vedeckými pracovníkmi a pokúšal sa o prehodnotenie slovenských dejín či o sprísnenie azylovej a migračnej politiky. Súd na tieto argumenty nereagoval, pretože návrhovateľ podľa neho „*výslovne neformuloval konkrétny právny dôvod, v ktorom vidí porušenie ústavy a zákonov*“.²⁶⁴ To, čo minimalistickému súdu chýbalo výslovne, by si maximalistický súd vcelku ľahko domyslel.

Rozsudok z roku 2019, v ktorom Najvyšší súd SR zamietol žalobu na rozpustenie Ľudovej strany Naše Slovensko (LSNS) je posunom vpred, no stále iba malým. Napríklad známe kontroverzné tvrdenie súdu, že žalovaná politická strana nie je bezprostrednou hrozbou pre slovenskú demokraciu, keďže „*nedisponuje potrebným počtom hlasov*“ na prijatie zákona,²⁶⁵ si žiada oveľa hlbšie zdôvodnenie. Máme tomu rozumieť tak, že rozpustené môžu byť iba strany, ktoré disponujú parlamentnou väčšinou? Nemôžu extrémisti presadzovať svoj program aj v koalícnej vláde? Alebo nebodaj samozvane priamo na ulici? Nespôsobuje ich prítomnosť v parlamente hrubnutie politického slovníka a postupnú radikalizáciu politického mainstreamu? Nemôžu ohrozovať parlamentný systém už len tým, že sú schopní parlamentnej obštrukcie alebo že obmedzujú počet kombinácií na zostavenie funkčnej parlamentnej väčšiny? Typickým symptómom minimalizmu je aj tvrdenie súdu, podľa ktorého trestné stíhanie členov strany nemá právnu relevanciu v konaní o rozpustení strany, pretože v opačnom prípade by šlo o porušenie prezumpcie neviny.²⁶⁶ Takýmto opatrníctvom sa súd stavia do podoby štatistu, ktorý namiesto toho, aby autonómne posúdil, čo je a čo nie je politickým radikalizmom, radšej mechanicky počíta čiarky, právoplatné rozsudky v súvisiacich trestných veciach, ktoré vydali iné sudy. Len pre zaujímavosť uvedme, že v známej kauze šekov na sumu 1488 eur si predseda LSNS Marián Kotleba vypočul právoplatný rozsudok až takmer štyri roky od podania obžaloby a päť rokov od vykonania skutku.²⁶⁷ Extrémistická strana si tak môže celé roky šíriť nenávistné posolstvá a pomaličky nahľadávať demokratické inšti-

²⁶⁴ Tamže, s. 8.

²⁶⁵ Rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 4Volpp/1/2017 z 29. apríla 2019, bod 136.

²⁶⁶ Tamže, bod 140.

²⁶⁷ MIKUŠOVIČ, D., OSVALDOVÁ, L. Kotlebu postavia pred súd, obžalovali ho za šeky so sumou 1488 eur. *Denník N* [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1190360/kotlebu-postavia-pred-sud-obzalovali-ho-za-seky-so-sumou-1488-eur/>
MIKUŠOVIČ, D. Kotleba je v kauze šekov na 1488 eur vinný, ale vyviazol s podmienkou a stratí mandát poslanca. *Denník N* [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1190360/kotleba-je-v-kauze-sekov-na-1488-eur-vinnyy-ale-vyviazol-s-podmienkou-a-strati-mandat-poslanca/>

túcie, kým sa vytvorí dôkazná situácia, ktorú minimalistický súd bude považovať za dostatočnú na jej rozpustenie. Spomeňme napokon spôsob, akým sa najvyšší súd vyrovnal s protirómskou rétorikou, ktorú LSNS používala vo svojom programe a ktorú generálny prokurátor navrhoval ako dôkaz potvrdzujúci extrémistickú povahu tejto strany. LSNS vo svojom programe tvrdila, že „*cigánski extrémisti dostanú všetko zadarmo*“ a navrhovala „*spraviť poriadok s parazitmi v osadách*“. Súd na to reagoval, že žalovaná strana „*len do svojho politického programu preberá etnofóbické stereotypy, ktoré sa vyskytujú vo všeobecnom vnímaní spoločnosti*“, pričom konštatoval, že dané tvrdenia nie sú dostatočnej intenzity, aby ospravedlňovali rozpustenie strany.²⁶⁸ Tento právny názor však opomína fakt, že krajne pravicové strany s ambíciou o vstup do parlamentu sa zvyčajne vyhýbajú explicitnému formulovaniu svojich rasistických cieľov v oficiálnych stranických dokumentoch. Napokon aj tie najbeštialnejšie politiky sa dokážu skryť do eufemizmov ako napríklad „*konečné riešenie*“. Minimalistický súd číta programy extrémistických strán doslovne, zatiaľ čo súd maximalistický ich dáva do historického i aktuálneho spoločenského kontextu.

Minimalistický a maximalistický štýl odôvodňovania súdnych rozhodnutí sú krajnými bodmi na jednom kontinuu. Ak navrhujeme posun smerom k maximalizmu, nemyslíme tým prejsť od jedného extrému k druhému. Rozsudok hrubý ako historický román má k ideálom právneho štátu rovnako ďaleko ako rozsudok v rozsahu spravodajskej správy.

Metóda vymedzenia extrémizmu

Extrémizmus sa nedá *definovať* v podobe množiny nevyhnutných a dostatočných definičných znakov. Extrémizmus sa dá skôr *charakterizovať* v podobe výpočtu jeho typických črt. Strana je extrémistická, ak ju možno charakterizovať kumuláciou viacerých typických črt extrémizmu, nie je však potrebné, aby napĺňala všetky jeho črty.

Odôvodnenie: Prehratý boj o symboly viedol fašistov k tomu, že namiesto explicitnej fašistickej symboliky používajú tú skrytú. Keď sa im vyčíta, že všetky tie ich ozubené kolieska, dvojkříže, kolovraty, číslice, farby, uniformy atď. pripomínajú fašistické režimy z minulého storočia, tvrdia, že podobnosť je čisto náhodná. Príliš veľa vzájomne súvisiacich náhod však nikdy

sk/2793309/kotleba-je-v-kauze-sekov-na-1488-eur-vinny-ale-vyviazol-s-podmienkou-a-strati-mandat-poslanca/

²⁶⁸ Rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 4Volpp/1/2017 z 29. apríla 2019, body 149, 150.

nie je náhoda.²⁶⁹ Číslo 1488 môže byť náhodne určenou hodnotou občianskoprávnej transakcie, no nie v prípade, ak ide o sumu finančného daru verejne poskytnutého v deň výročia založenia slovenského vojnového štátu, a to predsedom strany, ktorej členovia sú stíhaní za extrémistické trestné činy a ktorého predchádzajúca strana bola rozpustená, pretože jej program bol nezlučiteľný s parlamentnou demokraciou. Z metodologického hľadiska je preto dôležité, aby sa prejavy, program, činnosť a osadenstvo strany posudzovali vo vzájomnej súvislosti, pričom záver o jej extrémistickej povahe možno zvyčajne oprieť až o kumuláciu viacerých typických črt extrémizmu, no nie nevyhnutne o všetky. Strana napríklad nemusí mať poriadkové či silové oddiely, jej stranícka štruktúra nemusí vychádzať z vodcovského princípu a nemusí sa hlásiť k ideológii minulých totalitných režimov. Naopak záver o extrémistickej povahe strany sa zvyčajne nebude opierať o preukázanie len jednej typickej črty extrémizmu. Strana nebude extrémistickou len a len preto, že v politickom boji občas použije protirómsku rétoriku alebo že vo svojom programe navrhuje prísnejšiu migračnú politiku.

Predpokladajme, že v modelovej situácii existuje desať typických črt extrémizmu. Strana je extrémistická, ak kumulatívne vykazuje aspoň šesť z nich. Okrem tejto strany každú z uvedených črt vykazuje ďalších šesť strán, každá však vždy len jednu. Práve preto, že tieto ostatné strany vykazujú iba jednu črtu, nie je záver o ich extrémistickej povahe dostatočne odôvodnený. Obhajoba LSNS, že protirómsku rétoriku má napríklad aj strana SMER-SD alebo že protimigračnú politiku presadzuje napríklad aj strana Sme rodina, alebo že nacionalistický princíp obhajuje aj Slovenská národná strana teda *prima facie* nevyvracia pochybnosti o jej extrémistickej povahe a zároveň nepotvrďuje extrémistickú povahu ostatných zmienených strán. Zisťovanie, či strana má extrémistickú povahu, nie je jednoduchou logickou subsumpciou, a preto táto myšlienková operácia zapadá skôr do maximalistického ako minimalistického štýlu súdneho odôvodňovania.

Návrhy na zamyslenie: Je extrémizmus aktuálnou hrozbou?

Rozpúšťanie politických strán je kontroverznou témou, čo dosvedčila aj diskusia, ktorá sa rozprúdila po odznení konferenčných príspevkov uverejnených v tejto knihe. Najdôležitejšia otázka, ktorá zaznela v polemike medzi ich

²⁶⁹ Porovnaj rozsudok Najvyššieho správneho súdu ČR sp. zn. Pst 1/2009 – 348 zo 17. februára 2010 (Ďelnická strana II), body 355 a 653.

autormi a poslucháčmi, tematizovala problém, či súčasné demokracie nečelia väčším hrozbám, ako je extrémizmus. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime túto tému rozviesť.

Môže sa zdať, že strana, ktorá inklinuje k extrémistickej ideológii alebo k totalitným režimom minulého storočia, je v dnešných časoch skôr raritou. Jedným z dôvodov je fakt, že účasť vo voľbách má silný socializačný účinok: Extrémistické strany s ambíciou dostať sa do parlamentu zvyčajne miernia svoju rétoriku a obrusujú svoje programy, pretože takto dokážu osloviť širšie spektrum elektorátu a zvýšiť svoj koalíčný potenciál. V očiach hŕstky ortodoxných extrémistov je pritom takáto umiernenosť skôr zradou ideálov ako stratégiou víťazov. Skutočnou hrozbou pre dnešnú demokraciu tak nie je fašizmus či komunizmus, ale populizmus. Ako ukazujú príklady z Maďarska a Poľska, demokracii v strednej Európe nehrozí ani tak premena na plnokrvnú totalitu ako skôr na akýsi *smart* model autokracie niekedy označovaný aj ako „neliberálna demokracia“.²⁷⁰ Je preto otáznne, či je možné týmto zmeneným spoločenským podmienkam prispôbiť aj nástroje militantnej demokracie vrátane inštitútu rozpustenia politickej strany.

Jedným zo spôsobov, ako by sa to dalo urobiť, je zmena filozofie, o ktorú sa opiera reštriktívny výklad zákonného rámca daného inštitútu. Pripomeňme si, že zákon o politických stranách stanovuje, aby sa rozpustila každá strana, ktorá „koná“ v rozpore s ústavou, ústavnými zákonmi, zákonmi alebo medzinárodnými zmluvami. V knihe sme túto dikciu zúžili na základe konvenčného predpokladu, podľa ktorého rozpúšťať by sa mali iba úhlavní nepriatelia demokracie, teda strany inklinujúce k totalitarizmu reprezentovanému najmä jeho historickou manifestáciou v podobe fašizmu. No v časoch, keď sa k fašizmu nikto nehlási a zároveň je každý z neho obviňovaný, bude možno vhodnejšie poobzerať sa po ideologicky neutrálnejších kritériách. Jedným z nich by mohlo byť vymedzenie nepriateľov demokracie výlučne len podľa ich vzťahu k vláde práva, teda podľa frekvencie alebo intenzity, s ktorou porušujú právne pravidlá.

Ak je rozpustenie politickej strany za akékoľvek porušenie práva príliš drakonické, potom nech sa rozpúšťajú iba tie strany, ktoré právo porušujú opakovane alebo so závažnými dôsledkami. Ak strana opakovane porušuje svoje povinnosti napríklad v oblasti financovania, ak opakovane prekračuje výdavkové stropy na volebnú kampaň, ak sa jej členovia alebo nominanti do-

²⁷⁰ Pozri napr. ELLIAN, A., RIJPKEMA, B. Introduction. In: ELLIAN, A., RIJPKEMA, B. (eds.). *Militant Democracy – Political Science, Law and Philosophy*. Springer, 2018, s. 4.

púšťajú páchania trestnej činnosti, z ktorej môže profitovať strana či ostatní jej členovia, potom je dôvodné uvažovať o rozpustení strany ako prostriedku nápravy *ultima ratio*. Ak totiž stranu nedokážu odradiť od protiprávneho konania miernejšie sankcie, napr. pokuty alebo individuálne tresty pre jej jednotlivých členov, potom treba zvoliť sankciu, ktorá postihuje jej podstatu ako organizácie.

Aj takýto technickejší prístup k rozpúšťaniu politických strán však má svoje slabé miesta. Totiž aby orgány presadzovania práva skutočne mohli postupovať ideologicky neutrálne, potrebovali by mať v legislatíve zakotvenú presnejšiu systematizáciu sankcií ukladaných politickým stranám. Koľko porušení zákona musí predchádzať návrhu na rozpustenie strany? Ako merať závažnosť dôsledkov porušenia zákona? Má právnu relevanciu napr. aj porušovanie pravidiel legislatívneho procesu alebo predkladanie protiústavných návrhov zákonov? Má strana nieť zodpovednosť za protiprávne konanie jej nominantov? Navrhovaný technickejší prístup je problematický aj v tom, že na slovenský stranícky život by pravdepodobne dopadol veľmi drasticky. Rešpekt k vláde práva totiž nie je cnosťou, ktorou by slovenské strany príliš oplývali.

Odvážne to ilustruje komentár Mariana Leška, ktorý je presvedčený, že rozpustenie si zaslúžia všetky strany, čo sa podieľali na „únose štátu“. Leško konkrétne menuje stranu Roberta Fica a Andreja Danka, pričom svoj výber obhajuje týmito slovami:

„O tom, že štát bol unesený, že si ho vo svoj nezákonný prospech privlastnili celkom konkrétne osoby, svedčia nespochybniteľné fakty. Predstavu o tom, o aký rozsiahly a štrukturovaný korupčný systém išlo, dáva už samotný zoznam funkcionárov štátu, ktorí sa priznali k tomu, že boli jeho súčasťou.

K trestnej činnosti sa priznal prvý námestník riaditeľa SIS, riaditeľ Kriminálneho úradu finančnej správy, riaditeľ inšpekcie ministerstva vnútra, riaditeľ jednotky finančnej polície NAKA, prezident Finančnej správy SR, prezidentka Finančnej správy SR, riaditeľ sekcie finančnej správy, riaditeľ spravodajstva jednotky finančnej polície, zástupca riaditeľa útvaru zvláštnych policajných činností, generálny riaditeľ sekcie rozvoja vidieka a priamych platieb na ministerstve pôdohospodárstva, riaditeľka Slovenského pozemkového fondu, dvaja sudcovia okresných súdov, dvaja sudcovia krajských súdov, riaditeľ sekcie ekonomiky na ministerstve vnútra. Priznali sa aj podnikatelia a advokáti. Z tohto

*zoznamu je zrejmé, že išlo o systém, ktorý nemohol vzniknúť proti vôli či mimo vôle strán, ktoré sa podieľali na moci.*²⁷¹

Protiprávne konanie jednotlivca sa dá pričítať strane, ak ide o jej člena, konanie súvisí so straníckym alebo politickým dianím a strana sa od neho otvorene nedištančuje, keď sa o ňom dozvie. Dištanc môže mať podobu morálneho odsúdenia činu, vylúčenia člena zo strany alebo výzvy na jeho odchod. Tieto zásady pričítateľnosti sa dajú analogicky aplikovať na straníckych nominantov, ktorých strana môže odvolať alebo prinajmenšom vyzvať na odstúpenie z funkcie. Uvedené zásady sa však nedajú automaticky aplikovať na Ficovu stranu SMER-SD. Súčasná komunikačná stratégia tejto strany totiž spočíva v neustálom opakovaní tvrdenia, že priznania jej bývalých nominantov k protiprávnej činnosti boli urobené pod nátlakom. Strana tak nominálne stojí za svojimi ľuďmi, zároveň však neschvaluje páchanie trestných činov, ku ktorým sa priznali. Presvedčivosť Leškovho výpočtu právoplatne odsúdených funkcionárov tak spočíva predovšetkým v jeho početnosti (ktorá ostáva vysoká, aj keď si odmyslíme oných sudcov, podnikateľov a advokátov) a zároveň vo vnútornej súvislosti protiprávneho konania odsúdených osôb, ktorá indikuje, akoby naozaj išlo o prejav korupčného systému.

Tak či onak, návrh, aby sa politické strany rozpúšťali nie na základe ideologických kritérií, ale len na základe frekvencie a intenzity porušovania právnych pravidiel, nevedie k vyššej neutralite rozhodovania. Takýto prístup nie je o nič viac technický a o nič menej politický ako rozpúšťanie extrémistických strán. Jeho dôsledné uplatňovanie by mohlo viesť k návrhu na rozpustenie strany, ktorá je preferenčne najúspešnejšou politickou stranou v novodobej histórii Slovenska. Inštitút rozpúšťania politických strán by tak zasahoval do demokratickej súťaže neporovnateľne viacej ako napríklad dlhodobo diskutovaný inštitút súdnej kontroly ústavnosti zákonov. V tomto kontexte nie je príliš prekvapivé, ak sudcovia a sudkyne, čo sa celý život venovali politicky nezáživnému správnenému právu, ľahko uveria presvedčeniu, niekedy klamlivému, podľa ktorého spoločensky nebezpečné strany majú poslať do zabudnutia voliči v demokratických voľbách, nie právnici v súdnych procesoch. Rozpúšťanie politických strán je veru nevďačnou prácou. Súdenie však nemá byť prečo ľahkým remeslom.

²⁷¹ LEŠKO, M. Riziko subverzie je už rovnaké ako za Mečiara. *Denník N* [cit. 2022-06-19]. Dostupné na: <https://dennikn.sk/2776293/riziko-subverzie-je-uz-rovnake-ako-za-meciara/>

